

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária,
Rakovszky Zsuzsa, Vásárhelyi Júlia.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

---

TARTALOM

- Tóth Krisztina*: Hála-változat • 511
Őszi sanszok • 511
- Határ Győző*: Az első lépés • 512
Kártyavár • 513
Marsziász • 514
Irón és palajbász • 515
- Kányádi Sándor*: Vége felé • 516
- Denis Diderot*: Beszélgetések „A törvénytelen fiú”-ról (III)
(*Lőrinszky Ildikó fordítása*) • 517
- Lackfi János*: Cédra • 539
- Sumonyi Zoltán*: Vitéz nagyfalui Toldi Miklós szerelme
és egyéb kalandjai (*Regény – részlet*) • 546
- Schein Gábor*: (könyvtárban) • 559
- Mesterházi Mónika*: A középkor bonyodalmai • 561
A szemétről • 562
Víz, kő • 563
- Gát Anna*: Takarásban (Veni Sancte) • 564
- Miklya Luzsányi Mónika*: Életfogytig • 565
Maty radnaja • 567
- Gál Ferenc*: Ízelítőül • 569
Egy régi előadásról • 570
Az egyke dalaiból • 570
- Benedek István Gábor*: Bródy – tízszer • 571
- Tandori Dezső*: Jó multságok, férfimunkák • 586
- Kelevéz Ágnes*: „Lelkemben bakhánslárma tombol”
(A fiatal Babits dionüszoszi
és apollóni verseiről) • 590

- Tatár Sándor:* Miből nem kér az,
aki nem olvas verset? • 603
Tokai András: Ady-apokrif az Unióról • 607

FIGYELŐ

- Bodor Béla:* Egy újabb Térey (Térey János:
Sonja útja a Saxonia mozitól
a Pirnai térig) • 608
Megyesi Gusztáv: A semmi ága (Keresztury Tibor:
Bejárat a semmibe) • 612
Réz Pál: Négy folyóirat – egy irodalom (Vallasek
Júlia: Sajtótörténeti esszék.
Négy folyóirat szerepe 1940–1944 között
az észak-erdélyi kulturális életben) • 616
Csengery Kristóf: Egy szabad ember (Schiff András a zenéről,
zeneszerzőkről, önmagáról) • 619
Kicsi Sándor András: A korai szovjet nyelvtudomány mitikus
paradigmája (Havas Ferenc:
A marrizmus-szindróma. Sztálinizmus
és nyelvtudomány) • 623

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság

Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)

Előfizetési díj fél évre 1500, egy évre 3000 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00

Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Tóth Krisztina

HÁLA-VÁLTOZAT

Arany színekben játszó szén szavak,
Babits a fény, Ady a nagy zsarátnok,
boldog-szomorú lidérc leng: ha játsztok,
zümmögi halkan, csak tűzzel szabad,

Nemes Nagy dolgot! Hány láng sisteregne,
Füst csapna fel, Weöres sziporkatánc,
Kormos Vas bongna, izzana a rács,
mennyi kanyargó seb, mi nem heged be,

s bár igaz lenne majd, hogy Lesz Vigasz –
J. A. szájából érdes volt az élet,
Petri szájából szép volt a pimasz:

bárhogy mozduljak, lángnyelven beszélek,
torkomban hangjukkal – de semmi az,
ha tőlük éghet éneke az ének.

ŐSZI SANSZOK

Ősz újra. Kong
a park. Na mondd,
beláttad?
Van-e tovább?
Van tétovább
tenálad?

Teszek-veszek,
szőlőt veszek,
miegymást,
szél kavarog,
cibál, ahogy
mi egymást:

becsap, kitér, kitár...
Oly elhagyott, sivár
a lelke,
csak zümmög kétkedő
hangon, mint az eső,
mi *ver* lenn...

Határ Győző

AZ ELSŐ LÉPÉS

(kuplé)

a kínai változat: „*ezermérföldes utadat is az első lépéssel kell megkezdened*”

(közmondás)

a francia változat: „*csak az első lépés volt nehéz, a többi ment magától*”

(*Marquise du Deffand mondta Szent Dénesről, akit Mercurius istenszobra előtt lefejeztek, és a püspök, fejét hóna alá kapva, a Vértanúk Hegyről [Mons Martyrum – innen a Montmartre] Párizsig futott, megásott sírgödréig, s abba belebukott*)

ha jó a láb ha lép a láb járásban mi se gátol
az első lépés az nehéz a többi megy magától

a hónalj is ha bő nagy és elegendő a fejre
az első száz futólépést lihegvést lekeverve

ha jó a láb ha lép a láb járásban mi se gátol
az első lépés az nehéz a többi megy magától

a bocskor is ha ócska is a talpa is ha vékony
akarni kell a nyak a fej a kéz-láb csudatékony

ha jó a láb ha lép a láb járásban mi se gátol
az első lépés az nehéz a többi megy magától

ha kő ha rög mit félrerúg ösvénye bármi gyatra
fej eltökélten ösztökél mind újabb futamatra

ha jó a láb ha lép a láb járásban mi se gátol
az első lépés az nehéz a többi megy magától

mi-édesünk! elélesünk! jaj messzi még a Fórum
vaj győzi még Szent Dénesünk: LUTÉC' PARISIORUM! –

hej porkoláb! ha jó a láb járásban mi se gátol
az első lépés az nehéz a többi megy magától

jaj üstökén kímélni kén' szent vére hullajtását
már térbetyül lát nagy csudát a térdelő pogányság

hej porkoláb! ha jó a láb járásban mi se gátol
az első lépés az nehéz a többi megy magától

fejével hón' alatt a szent száguld agyongyötörve:
GLÓRIÁN át buksengezik *fejest* a sírgödörbe

heh porkoláb! ha jó a láb járásban mi se gátol
az első lépés az nehéz a többi megy magától

mely szép MIRÁKULUMMAL ím megbizonyítva áll ma:
feje híján is üdvre mén s övé az ÉGI PÁLMA

hej porkoláb! ha jó a láb járásban mi se gátol
az első lépés az nehéz a többi megy magától

holnap talán Úrasztalán majd azt vesszük szokásba:
feltetszik mán a Hóstián a „Szent Dénes-POGÁCSA”

hej porkoláb! ha jó a láb járásban mi se gátol
az első lépés az nehéz a többi megy magától

KÁRTYAVÁR

bőgő hangos tehetetlen
itt a hulló vér jele
temetetlen tetemetlen
jajgat mint bukott bele

„kártyavárat építettem
kiben élni lakni kell

dőlt omolt a Ház felettem
álmaim temettek el

felforgattak egy-két dolgot
keresték a tetemet
sehhol semmi – elpárolgott
eltűnt akit eltemet –

jaj a kincsek! annyi holmi”
egy történetet darál
nem maradt mit elkotorni:
légvár volt a kártyavár

MARSZIÁSZ

Tarján Tamásnak

én volnék ez a csupavér Tocsogó ez a HIHETETLEN
ahogy a Felső Igaz Eleven Léti Világból kirekedtem
Léti Világból kirekedtem

a tulajdon sajátom ez a bőr – ez a VÉRES PÓLYA
nem a Magas Istenség volt lénytetem megnyúzója
lénytetem megnyúzója

hogy a vértócsában ki fércelt össze ki volt a varga?
itt élek állok vagyok SAJÁT BŐRÖMBE VISSZAVARRVA
SAJÁT BŐRÖMBE VISSZAVARRVA

azon véresen ahogy akkor akkor megnyúzakodtam
s azóta élek búvok bujkálok így ilyen haló halottan
így ilyen haló halottan

elkallódott Ő is a sípom az Ötágú amit fujdogáltam
az én SZIRINXEM Ő is Az is: elhallgatott halálraváltan
elhallgatott halálraváltan

Apollót nem láttam ő igen engem: *alabástrom-*
komoran hersentett: – „NEM AZ ÉN MARSZIÁSZOM” –
– „NEM AZ ÉN MARSZIÁSZOM” –

IRÓN ÉS PALAJBÁSZ

verseket ne termelj
 rímeket ne hajhássz
 csituljon a csermely
 Irón és Palajbász

MÚZSÁT regbesúgnod
 oly ritkán adatik
 Ki ha nem jó – úgymond –
 egy őtést se batik

légy izompacsirta!
 hatalmas és hiú!
 szaltózz körbe mint a
 Jeles Sportférfiú

diszkoszt kalapácsot
 vess dárdát és delejt
 s majd Új Alakmásod
 minden bút-bajt felejt

rövid s hosszú távra
 fuss: úgy leszel bikás
 marj mint a garázda
 erős halpaprikás

ha ki idehallgat
 s hajlik a tanácsra
 Atlétikus Alkat:
 csajt tarol rakásra – – –

Ki ha nem jó – úgymond –
 egy őtést se batik:
 MÚZSÁT regbesúgnod
 oly ritkán adatik

Irón és Palajbász:
 csituljon a Csermely!
 rímeket ne hajhássz
 verseket ne termelj

Kányádi Sándor

VÉGE FELÉ

1

már valahol a hetedik termen túl
nyílnak-csukódnak az ajtók
s te mindegyre vissza-visszaszöksz
az egyre titokzatosabb előtérbe ahol
valamit ott felejtettél

Budapest, 2003. szeptember 23.

2

egyre közelebbről
hallom édesanyámat
ne félj fiam
ne félj

Kolozsvár, 2004. január 1.

3

(A mese vége)

voltam én is legkisebbik királyfi
volt nekem is felekirályságom
volt nekem is gyönyörűséges
királykisasszony feleségem

még most is élnék
ha meg nem haltam volna

holnap is legyek a vendégetek
holnap is legyetek a vendégeim

Budapest, 2002. február 25.

Denis Diderot

BESZÉLGETÉSEK „A TÖRVÉNYTELEN FIÚ”-RÓL (III)

Lőrinszky Ildikó fordítása

Harmadik beszélgetés

Másnap beborult az ég; egy felhő, mely vihart és mennydörgést hozott, megállt a domb felett, és sötétbe borította. Onnan, ahol álltam, úgy látszott, mintha a villámok e sötétségben szikráznának fel és hunynának ki. Szél tépázta a tölgyek lombját; zúgása összemosódott a patak morajával; a villám mennydörögve járkált fel-alá a fák közt; képzeletem rejtett összefüggésektől vezérelve Dorvalt idézte elé, úgy láttam magam előtt e titokzatos jelenet kellős közepén, mint tegnap, a lelkesült öröm pillanataiban; s hallani véltem, amint zengő hangja legyőzi a tomboló szél és a vihar zaját.

Eközben a vihar elcsendesedett; a levegő kitisztult, az ég kiderült; s már indultam volna, hogy a tölgyesek alatt megkeressem Dorvalt, de arra gondoltam, hogy a föld túlságosan felázhatott arrafelé, s a fű túl nedves volna. Az eső nem tartott sokáig, de hatalmas víztömeg zúdult alá az égből. Elmentem Dorvalhoz. Már várt rám; mivel maga is úgy gondolta, nem megyek el a tegnapi találkozó helyére; így aztán kertjében, mindennapos sétái helyszínén, egy széles csatorna homokos partján fejtette ki mindazt, ami gondolataiból még hátravolt. Néhány általános megjegyzés után arról, hogyan cselekszünk az életben, és miként utánozzuk ezt a színházban, azt mondta:

„Minden erkölcsi tárgyban egy középutat és két szélsőséget különböztetünk meg. Mivel minden drámai cselekmény erkölcsi tárgy, eszerint tehát itt is egy középműfajnak és két szélsőségnek kell lennie. A két utóbbi megvan: ez a komédia és a tragédia: de az ember nem érez folyton fájdalmat vagy örömet. Van tehát egy pont, mely megtöri a komikus és a tragikus műfaj közti távolságot.

Terentius írt egy darabot, melynek témája a következő.⁴⁷ Egy fiatalember megházasodik. Az esküvő után nem sokkal ügyei messzire szólítják. Egy darabig távol marad. Hazatér. Felesége viselkedésében a hűtlenség bizonyítékait véli felfedezni. Kétségbeesik. Az asszonyt haza akarja küldeni szüleihez. Képzelteti, milyen állapotban van az apa, az anya és a leány. Csakhogy ott van egy Davusz, a mindig mulatságos szereplő. Mit tesz a drámaíró? Az első négy felvonás alatt távol tartja a színpadtól,⁴⁸ és csak azért hívja vissza, hogy kissé felvidítsa a dráma végkifejletét.

Vajon mely műfajhoz tartozik ez a dráma? A komédiához? Nem mondhatnám, hogy jót derülnék rajta. A tragédiához? Nem kelt bennünk sem félelmet, sem együttérzést, sem bármi más nagy szenvedélyt. Mégis leköti figyelmünket; s így lesz ez minden olyan drámában, amelyben nincs komikum, mely nevetésre ingerelne, sem veszély, mely rettegést váltana ki belőlünk, ám a téma fontos, a szerző azt a hangszínt alkalmazza, mely

⁴⁷ HECYRA (AZ ANYÓS).

⁴⁸ Valójában csak két felvonás alatt (a III. felvonás 4. jelenetétől az V. felvonás 3. jelenetéig).

a fontos ügyekhez illik, a cselekmény pedig sok-sok bizonytalanságon és zűrzavaron át halad előre. Márpedig, mivel az életben az efféle cselekmény fordul elő a leggyakrabban, nyilván az a műfaj lesz a leghasznosabb és a legerterjedtebb, mely ezt választja tárgyául. E műfajt *komoly műfaj*nak (*genre sérieux*) fogom nevezni.

Ha e műfaj létrejött, nem lesz egyetlen olyan társadalmi szerep (*condition*), sem egyetlen fontos életesemény, melyet ne tudnánk valamiképpen beilleszteni a dráma rendszerébe.

Azt kívánja, hogy e rendszer olyan tágas legyen, amilyen csak lehet; magába foglalva az igazságot és a káprázatot; a képzeletbeli és a való világot? Tegye hozzá a burleszket, mely a komédia alatt, s a csodás elemet (*merveilleux*), mely a tragédia felett helyezkedik el.

ÉN Értem: a burleszk... A komédia... A komoly műfaj... A tragédia... A csodás elem.

DORVAL Egy darabot szigorú értelemben véve soha nem lehet egyetlen műfaj keretébe zárni. Minden tragédiában és komédiában vannak olyan elemek, melyek a komoly műfajban is előfordulhatnak; s ez fordítva is igaz, a komoly műfaj mind a tragédia, mind a komédia nyomát magán viseli.

A komoly műfajnak az az előnye, hogy mivel a két másik között helyezkedik el, mindig van miből merítkeznie, egyaránt nyúlhat felfelé és lefelé. A komédia és a tragédia esetében nem így áll a helyzet, hanem nekünk valamennyi árnyalatát megtaláljuk a komédia és a komoly műfaj között; s a tragikum összes árnyalata megfér a komoly műfaj és a tragédia között. A burleszk és a csodás elem egyaránt természetellenes; ha ezekből bármit is átveszünk, az a darab rovására megy. A festőknek és a költőknek mindent szabad; e szabadság azonban nem terjedhet odáig, hogy ugyanabban az egyedben különböző fajokat keresztezzenek. Egy jó ízléssel megáldott ember számára ugyanolyan hihetetlen, hogy Castor isteni rangra emelkedik,⁴⁹ mint az, hogy az úrhatnám polgárból mamamusi lesz.⁵⁰

A komédia és a tragédia jelenti a drámai kompozíció két igazi határkövét. De mivel a komédia nem folyamodhat a burleszkhez anélkül, hogy lealacsonyodna; a tragédia pedig nem használhatja fel a csodás elemet anélkül, hogy ne veszítene igazságából, következésképpen e szélsőséges műfajok a leghatásosabbak és a legnehezebbek.

A komoly műfajjal kell kezdenie minden írói vénával megáldott embernek, aki tehetséget érez magában a színházhoz. A fiatal festőinasnak először megtanítják, hogyan kell aktot rajzolni. Amikor a művészetnek ezt az alapelemét már jól ismeri, választhat egy témát. Festhet közembert (*conditions communes*) vagy magas méltóságot, tetszése szerint öltöztetheti figuráit, de a ruha alatt mindig éreznünk kell az aktot; aki a komoly műfaj gyakorlása közben hosszasan tanulmányozta az embert, ihlete szerint húzhat kothurnust vagy soccut a lábára; de vessen akár királyi palástot, akár bírói talárt hőse vállára, az embernek soha nem szabad eltűnnie a ruházat alatt.

Bár a komoly műfaj valamennyi közül a legkönnyebb, ez van a legkevésbé kiszolgáltatva az idő és a hely változásainak. Vigye az aktot a föld bármely pontjára; rászegeződik a tekintet, ha jól van megrajzolva. Ha kitűnő darabokat ír a komoly műfajban, minden korban és minden nép körében sikere lesz. Az árnyalatok, melyeket egy szomszéd

⁴⁹ A célzás valószínűleg Jean-Philippe Rameau CASTOR ÉS POLLUX című ötfelvonásos operájára vonatkozik, melynek szöveggönyvét Pierre Joseph Bernard írta. A művet 1737-ben mutatták be. Az ötödik felvonásban Jupiter jelenik meg a csillagképek között, ahol Castor és Pollux is helyet kap.

⁵⁰ Molière: AZ ÚRHATNÁM POLGÁR. IV. 8.

műfajtól kölcsönöz, túl halványak lesznek ahhoz, hogy elfedjék a lényegét; e ruhafoszlányok csupán néhány részletet takarnak el, a mű nagy részét szabadon hagyva.

Láthatja tehát, hogy a tragikomédia csakis rossz műfaj lehet, mert két távoli műfaj ötvöznek benne, melyeket természetes határvonal választ el egymástól. Itt nem alig észrevehető árnyalatokról van szó; minden egyes lépésnél ellentétekbe ütközünk, s az egység megszűnik.

Láthatja, hogy az efféle dráma, ahol a komédia legkomikusabb elemei a komoly műfaj legmeghatóbb elemei mellé kerülnek, s ahol ide-oda ugrálunk egyik műfajtól a másikig, nem állhat meg a szigorú kritikus előtt.

De szeretne meggyőződni arról, milyen veszéllyel jár, ha átlépjük a határt, melyet a természet állított a műfajok közé? Vigye a végtelékig a dolgokat; közelítsen egymáshoz két olyan távoli műfaj, mint amilyen a tragédia és a burleszk; s egymást követő jelenetekben hol egy tekintélyes szenátort lát majd, amint utolsó, züllött kéjencként hever egy kurtizán lába előtt, hol meg összeesküvőket, akik a köztársaság megdöntését tervezik.⁵¹

A vaskos bohózat (*farce*), a vásári színjáték (*parade*) és a paródia nem műfajok, hanem a komikum vagy a burleszk változatai, melyeknek megvan a maguk sajátos tárgya.

Százsor is meghatározta már a komédia és a tragédia poétikáját. A komoly műfajnak is megvan a maga költészettana; s ez ugyanolyan terjedelmes volna; most azonban csak arról fogok beszélni, ami a darab írása közben jutott eszembe.

Mivel e műfaj nem rendelkezik ama szélsőséges műfajok erős színeivel, melyek között átmenetet képvisel, semmiről nem szabad megfeledkezni, ami kifejezőerejét növelheti.

A témának (*sujet*) fontosnak kell lennie; a cselekmény pedig, mely mindig családi (*domestique*) körben játszódik, legyen egyszerű, és álljon közel a való élethez!

Nem akarok inasokat látni a színpadon: a becsületes emberek nem avatják be őket titkaikba; s az, hogy az összes jelenetben csak uraikat látjuk, érdekesebbé teszi a darabot. Ha egy inas úgy beszél a színpadon, mint a valóságban, mogorva: ha másként, hamis.

Túláságosan erősek a komédiából átvett elemek? A darab egyszerre készlet sírásra és nevetésre; s ettől fogva megszűnik az érdekesség és a színezet egysége.

A komoly műfajban gyakori a monológ; ebből arra következtettek, hogy inkább a tragédiához, mintsem a komédiához áll közel; ez utóbbiban ugyanis kevés a monológ, és azok is elég rövidek.

Kockázatos, ha ugyanabba a darabba akarjuk beépíteni a komédiából és a tragédiából kölcsönzött elemeket. Alaposan gondolja át, melyikhez áll közelebb a téma és a szereplők jelleme, s eszerint válasszon!

A műből kiolvasható erkölcsi tanulság legyen erős és általános érvényű!

Ne legyenek mellékszereplők; vagy, amennyiben a cselekmény megkívánja, hogy egy mellékszereplő színre lépjen, olyan egyedi jellemmel kell ellátni, mely érdekessé teszi.

Nagy hangsúlyt kell fektetni a pantomimra; szakítani azokkal a mesterkéltszínpadifogásokkal (*coups de théâtre*), melyek legfeljebb egy pillanatig hatásosak, és képeket (*tableaux*) létrehozni. Minél többször látunk egy szép képet (*tableau*), annál jobban tetszik.

A mozgás szinte mindig a méltóság rovására megy; így ha csak lehet, el kell kerülni, hogy a főszereplő legyen a darab mozgatórugója.

⁵¹ „Lásd Otway A MEGÓVOTT VELENCE című darabját; Shakespeare HAMLET-jét és az angol színművek többségét.” (Diderot jegyzete.) A célzás Otway 1682-es darabjára vonatkozik (VENICE PRESERV'D OR A PLOT DISCOVER'D. III. 1., 2.).

S ami a legfontosabb, ne feledje, hogy nincsenek általános érvényű szabályok: az imént felsoroltak között egyetlen olyat sem ismerek, melyet egy lángelme ne tudna sikerrel áthágni.

ÉN Megelőzött: épp ezt akartam megjegyezni.

DORVAL A komédia típusokat, a tragédia egyéneket állít színre. Elmagyarázom, mit értek ezen. Egy tragédia hőse mindig egy adott ember: vagy Regulus, vagy Brutus, vagy Cato; és nem lehet senki mással felcserélni. A komédia főszereplőjének ezzel el-lentétben emberek egész csoportját kell képviselnie. Ha a véletlen úgy hozná, hogy a főszereplő külseje az egész társadalomból egyetlenegy emberre hasonlítana, a komédia visszatérne gyermekkorába, és szatírává alacsonyodna.

Szerintem Terentius egyszer ebbe a hibába esett. *Heautontimorumenosa* (Önkínzója) egy apa, aki nem bocsátja meg magának, hogy túlságosan szigorúan bánt a fiával: bűnhődésképpen rongyokba öltözik, kenyéren és vízen él, kerüli az embereket, elküldi cselédeit, és saját kezével műveli meg a földet. Nyugodtan megállapíthatjuk, hogy egy ilyen apa nem természetes. Egy nagy városban száz év alatt egyszer is aligha fordulhat elő, hogy valaki ilyen különös módon fejezze ki bánatát.

ÉN Horatius, akinek igen kényes volt az ízlése, észrevette e hibát, és finoman szóvá is tette.

DORVAL Nem emlékszem a helyre.

ÉN Az első könyv első vagy második szatírájában van, ahol a költő azt akarja bizonyítani, hogy amikor a bolondok el akarnak kerülni egy szertelenséget, átesnek a ló egyik oldaláról a másikra. Fulfidius – mondja Horatius⁵² – attól fél, hogy pazarlónak tartják. Tudja, mit csinál? Havi ötszázalékos kamatra ad kölcsön, és előre fizet magának. Minél jobban eladósodott valaki, annál többet követel: betéve tudja az olyan jó családból származó ifjak nevét, akik most kezdenek társaságba járni, s akiknek szigorú apjuk van. Ezek után talán azt gondolja, hogy ez az uzsorás jövedelme szerint költekezik; tévedés! Nincs még egy olyan adáz ellensége, mint saját maga; s nem kínozza magát kegyetlenebbül a komédiában szereplő apa sem, aki fia kitagadásáért bünteti magát:

»...*Non se pejus cruciaverit...*«

Igen, mi sem jellemzőbb a szerzőre, mint hogy két értelmet is aggatott e *kegyetlenül* szóra, melyek közül az egyik Terentiusra, a másik Fulfidiusra vonatkozik.

A komoly műfajban a jellemegek gyakran olyan általános érvényűek lesznek, mint a komédiában; ám soha nem lesznek olyan egyediek, mint a tragédiában.

Néha azt mondják, igen mulatságos kaland történt az udvarban, s igen súlyos tragédia a városban: amiből az következik, hogy a komédia és a tragédia az összes társadalmi réteget színre állítja; azzal a különbséggel, hogy a fájdalom és a könnyek még gyakoribbak az alattvalók otthonaiban, mint a vidámság és mulatozás a királyi palotákban. Igazából nem is a téma teszi komikussá, komollyá vagy tragikussá a darabot, hanem a hangvétel, a szenvedélyek, a jellemegek és az érdekesség, mely megragadja a néző figyelmét. A szerelem, a féltékenység, a játék, a kicsapongás, a nagyravágás,

⁵² „Fulfidius, hogy könnyelműnek senki se tartsa, / gazdag földjeinek hasznát uzsorára kiadja; / hogy majd ötszörösen kamatozzék, és ha időben / meg nem kapja a pénzt, az adós sürgesse, kifossa. / [...] Mintha Terentius öröklük szólt volna művében, / míg a komédia önkínzó hőst kifaragta, / azt az apát, ki fiát, a szegényt kitagadva hazulról / ő maga is szomorún vezekelt, fölvetve keresztjét...” (SATIRÁK. Első könyv, 2. A BŐKEZŰ TIGELLIUS MEGHALT [TANÁCS MINDEN FÉRFIAKNAK]. In: Horatius ÖSSZES MŰVEI. Bede Anna fordítása. I. k. 199–200. o.)

a gyűlölet, az irigység különböző hatást válthat ki az emberből, nevetésre ingerelheti, gondolkodásra készítheti vagy félelmet kelthet benne. Egy féltékeny férj, aki mindenáron meg akar bizonyosodni róla, hogy a becsületén folt esett, nevetséges; egy becsületes ember, aki sejti, hogy megcsalták, ám szereti a feleségét, mélységesen elkeseredik; egy olyan férj, aki könnyen haragra gerjed, és tudja, hogy megcsalták, akár büntettet is elkövethet. Az egyik szerencsejátékos szeretője arcképét viszi az uzsoráshoz; a másik adósságba veri magát, feléli vagyonát, a tönk szélére juttatja feleségét és gyermekeit, és reménytelenségbe süpped. Mit mondhatnék még? A darab, melyről beszélgettünk, szinte mindhárom műfajból merít.

ÉN Hogyhogy?

DORVAL Ahogy mondom.

ÉN Ez igen különös.

DORVAL Clairville becsületes jellem, de féktelen és könnyelmű. Amikor leghőbb vágya teljesült, és megnyugodott, mert már magáénak tudhatta Rosalie-t, elfeledte a múlt fájdalmait; ettől kezdve egészen hétköznapi esetnek tekintette történetünket. Élcelődött rajta. Sőt egyenesen paródiát csinált a darab harmadik felvonásából. Kitűnő munka volt. Zavaromat egészen komikus színben festette le. Engem is megnevettetett; de titokban sértett, hogy Clairville ilyen nevetséges színben tünteti fel életünk egyik legjelentősebb eseményét; hiszen végső soron volt egy pillanat, amikor elveszíthette volna vagyonát és szerelmét; Rosalie szíve ártatlanságát és tisztaságát; Constance a nyugalmit; én pedig becsületemet és talán az életemet is. Úgy álltam bosszút Clairville-en, hogy a darab utolsó három felvonásából tragédiát csináltam; és biztosíthatom, hogy tovább tartott az ő sírása, mint az én nevetésem.

ÉN És láthatnánk e részleteket?

DORVAL Nem. Nem mintha elutasítanám kérését. De Clairville elégette, amit írt, nekem pedig csak a saját felvonásaim kanavásza maradt meg.

ÉN És megnézhetném ezt a kanavászt?

DORVAL Megmutatom, ha látni kívánja. De gondolja meg! Érző szíve van. Kedvel engem; e szöveg elolvasása pedig olyan benyomásokat hagyhat önben, melyektől nem egykönnyen fog szabadulni.

ÉN Mutassa meg a tragédia kanavaszát, Dorval, kérem, mutassa meg!”

Dorval a zsebébe nyúlt, elővett néhány papírlapot, s miközben odaadta őket, elfordította a fejét, mintha félne, hogy akár csak egy pillantást is vet rájuk; a lapokon a következő állt:

Rosalie, aki a harmadik felvonásban megtudja, hogy Dorval és Constance összeházasodik, végképp megbizonyosodik róla, hogy ez a Dorval álnok barát, aljas hitszegő, nem ismer sem embert, sem Istent, és döntő lépésre szánja el magát. Elhatározza, hogy mindent kitálal. Felkeresi Dorvalt; végtelen megvetéssel beszél vele.

„DORVAL Nem vagyok álnok barát, aljas hitszegő; Dorval vagyok; szerencsétlen ember.

ROSALIE Inkább nyomorult... Vajon nem hitette el velem, hogy szeret?

DORVAL Szerettem, és még most is szeretem.

ROSALIE Szeretett! Szeret! Feleségül veszi Constance-t. Szavát adta rá barátjának, s e frigy ma beteljesül!... Takarodjon innen, romlott lélek, hagyja el e házat! Engedje, hogy az ártatlanság itt maradjon e hajlékban, ahonnan kiűzte! A béke és az erény visszatér ide, mihelyt ön kilépett innen! Meneküljön! A szégyen és a lelkiismeret-furdalás, mely mindig utoléri a gonoszt, ott várja az ajtóban.

DORVAL Vádolnak! Elüldöznek! Gonosztevőnek tartanak! Ó, erény! Íme, ez végső jutalmad!

ROSALIE Bizonyosan azt hitte, hallgatni fogok... Nem, nem... mindenre fény derül... Constance-nak megesik majd a szíve tapasztalatlanságomon, fiatalságomon... szánni fog, és megbocsát nekem... Ó, Clairville! Mennyire kell majd szeresselek, hogy jóvátegyem igazságtalanságomat, és helyrehozzam, amit vétettem ellened!... De közel a pillanat, amikor megismeredik a gonosz.

DORVAL Könnyelmű fiatal teremtés, megálljon, mert különben vétkes lesz az egyetlen bűnben, melyet valaha is elkövettem, ha bűn az, hogy az ember messzire elhajt magától egy súlyt, melyet már nem bír cipelni. Még egy szó, és elhiszem, hogy az erény hiú ábrándkép csupán; hogy az élet nem más, mint a sors keserű ajándéka; hogy a boldogság nem létezik; hogy csak a sír hozhat nyugalmat; és ezzel életemnek vége.”

Rosalie elment: már nem hallja e szavakat. Dorval látja, hogy megveti az egyetlen nő, akit szeret, s akit valaha is szeretett; ki van téve Constance gyűlöletének, Clairville felháborodásának; közel áll ahhoz, hogy elveszítse azt a néhány embert, akik e világhoz kötötték, s ismét az egyetlen magány nehezedik rá... Hová mehet?... Kivel beszélhet?... Kit szerethet?... Ki fogja őt szeretni?... Lelkén kétségbeesés lesz úrrá: megundorodik az élettől; szíve a halál felé húzza. Erről szól a harmadik felvonás zárómódoja. E felvonás végétől kezdve nem beszél többé szolgáljaival; kézmozdulatokkal parancsol nekik; ők pedig engedelmeskednek.

Rosalie a negyedik felvonás elején végrehajtja tervét. Micsoda döbbenet lesz úrrá Constance-on és fivéréen! Nem mernek találkozni Dorvallal; Dorval sem velük. Mindenki kerüli a másikat. Menekülnek egymás elől; Dorvalnak pedig egyik pillanatról a másikra és magától értetődően abban a teljes elhagyatottságban lesz osztályrésze, amittől félt. Sorsa beteljesült. Világosan látja helyzetét; s készen áll arra, hogy engedjen a halál hívó szavának. Inasa, Charles az egyetlen, aki széles e világon megmaradt számára. Charles megsejti, milyen gyászos gondolat jár gazdája fejében. Félelmét az egész házzal megosztja. Clairville-hez, Constance-hoz, Rosalie-hoz szalad. Beszél. Döbbenet hallgatják. Ettől kezdve senki nem gondol többé önmagára. Mindenki azon töri a fejét, hogyan közeledhetne Dorvalhoz. De már túl késő. Dorval már nem szeret és nem gyűlöl senkit, nem beszél, nem lát, nem hall többé. Szíve mintha elfásult volna, nem képes semmilyen érezelemre. Egy darabig még küzd e gyászos lelkiállapot ellen; de gyengén, elakadó lendülettel, erőtlenül és hasztalanul. Íme, így találjuk az ötödik felvonás elején.

E felvonás elején Dorvalt látjuk, amint egymagában járkál fel-alá a színpadon, egyetlen szót sem szól. Öltözékéből, kézmozdulataiból, hallgatásából kitaláljuk, arra készül, hogy véget vet az életének. Belép Clairville; könyörög, hogy ne dobja el magától az életet; lába elé veti magát; térdénél fogva átöleli barátját, s a legbecsületesebb és leggyengédebb érvekkel próbálja meg rávenni arra, hogy fogadja el Rosalie-t. A hatás még kegyetlenebb. E jelenet siettetni Dorval sorsának beteljesedését. Clairville csak pár elharapott szót tud kihúzni belőle. Ezt leszámítva Dorval az egész jelenet során néma marad.

Constance érkezik. Fivéréhez csatlakozva ő is igyekszik meggyőzni Dorvalt. Mélységes pátosszal mondja el, hogy a történetbe bele kell nyugodni; hogy a legfelsőbb lény hatalma végtelen, s bűnt követ el, aki rendelésének ellenszegül; beszél Clairville ajánlatáról stb. ... Constance beszéd közben Dorval egyik karját karjába szorítja; Clairville pedig derekánál fogva átöleli barátját, mintha attól félne, hogy elmenekül előle. Dorval viszont teljesen magába zárkózik, nem érzi, hogy barátja átöleli, nem hallja, hogy

Constance beszél hozzá. Időnként azonban barátai mellére borul, hogy kisírja magát. Ám könnyei nem akarnak előtörni. Ekkor elhúzódik; hatalmas sóhajok törnek ki belőle; lassú, ijesztő mozdulatokat tesz; ajkán mintha nevetés futna át, mely rémisztőbb, mint sóhajai és mozdulatai.

Rosalie érkezik. Constance és Clairville visszavonul. A féltékenység, a jámborság, a könynyek, a fájdalom és a bűnbánat jelenetét láthatjuk. Rosalie látja, mekkora bajt okozott. Sajnálja tettét. Szívét egyszerre szorítja a szerelem s a Dorval iránti aggodalom, a Constance-nak kijáró tisztelet s azok az érzések, melyeket nem tagadhat meg Clairville-től; milyen szívhezszólóan beszél! Dorval eleinte mintha nem látná, nem hallaná a lányt. Rosalie sikoltozni kezd, megfogja Dorval kezét, megállítja: s Dorval egyszer csak rászzegezi révedező tekintetét. Szeme olyan, mintha delejes álomból térne vissza. Ez az erőfeszítés végképp megtöri. Kábultan egy karosszékbe hanyatlik, mint akibe villám csapott. Rosalie zokogva hagyja el a színpadot, kétségbeesésében a haját tépi.

Dorval egy darabig mozdulatlanul hever a karosszékben, akár egy halott; Charles ott áll előtte, egyetlen szó nélkül... Szemét félig lehunyja; hosszú haja a karosszék támlájára hullik; szája felnyílik, tüdeje zihál, kapkodva veszi a levegőt. Aztán e haláltusa lassan véget ér. Hosszú és fájdalmas sóhaj, panaszos nyögés kíséretében magához tér; fejét kezébe, könyökét térdére támasztja; nagy nehezen feláll; lassú, bizonytalan lépésekkel járkal fel-alá; beleütközik Charles-ba; karon fogja, egy pillanatra ránéz, előveszi tárcáját és zsebóráját, az inasnak adja őket egy címzés nélkül lepecsételt levél kíséretében, és int, hogy távozzék. Charles gazdája lába elé veti magát, arcát a földre hajtva térdel előtte. Dorval ügyet sem vet rá, tovább járkal fel-alá a színpadon. Járkálás közben lába beleütközik a földön fekvő Charles-ba. Elfordul... Charles ekkor hirtelen felugrik, a tárcát meg a zsebórát a földön hagyja, és segítségért szalad.

Dorval lassan követi... Céltalanul az ajtónak támaszkodik... tekintete a zárra vetődik... nézi... bezárja az ajtót... előhúzza a kardját... a markolat gombját a földnek támasztja... a kard hegyét mellkasának szegezi... oldalára fordul... szemét az égre emeli... majd visszafordítja... kis ideig így marad... hatalmas sóhaj tör elő belőle, aztán a földre rogy.

Charles érkezik; az ajtót zárva találja. Hívja a többieket; odaérnek; felfeszítik a zárat; ott hever előttük Dorval holtan, vérbe fagyva. Charles fájdalomkiáltások közepette hagyja el a termet. A többi szolga a halott mellett marad. Constance érkezik. A látvány hatására felsikolt, tébolyultan futkos fel-alá a színpadon, nem tudja, mit mond, mit csinál, hova tart. Dorval holttestét kiviszik. Ezalatt Constance mozdulatlanul ül egy karosszékben, fejét a véres jelenet felé fordítja, arcát tenyerébe temeti.

Clairville és Rosalie érkezik. Így találják rá Constance-ra. Faggatják. Hallgat. Tovább kérdegetik. Válasz helyett felfedi arcát, elfordítja fejét, és kezével megmutatja a helyet, ahol még látszik Dorval vérenek nyoma.

Ezek után nincs más, csak kiáltások, sírás, csend és kiáltások.

Charles odaadja Constance-nak a lepecsételt papírköteget; a levél Dorval élettörténetét és végakarát tartalmazza. De alig pár sort olvasott végig, amikor Clairville őrjöngve kirohan a színpadról; Constance követi. Justine és a szolgák kiviszik Rosalie-t, aki rosszul van; s a darab véget ér.

„Ó! – kiáltottam –, vagy semmit sem értek, vagy ez az igazi tragédia. Valójában nem is az erény próbatételéről,⁵³ hanem az erény reménytelenségéről van szó. Talán némi veszélyel járna annak bemutatása, hogy egy derék ember ilyen gyászos véget ér; ám

⁵³ Utalás a darab alcímére.

ettől függetlenül igen érzékletesen bizonyítja, milyen hatásos lehet a pantomim önmagában, illetve beszéddel vegyítve. Íme, ennyi szépségről mondunk le, mivel nincs sem színpadunk, sem bátorságunk, és szolgálai módon utánozzuk elődeinket, megfélelkezve a természetről és az igazságról... De Dorval egyáltalán nem beszél... Ugyanakkor elképzeltető-e egyáltalán olyan beszéd, mely annyira szíven ütne bennünket, mint mozdulatai és hallgatása?... Időnként, hosszú szünetekkel talán mondhatna pár szót; de nem szabad elfelejteni, hogy aki sokat beszél, ritkán végez magával.”

Felkeltem; elindultam, hogy megkeressem Dorvalt; a fák között sétált, s úgy láttam, egészen elmerült gondolataiban. Hasznosnak láttam magamnál tartani írását, és nem is kérte vissza.

„Ha bizonyos benne – mondta –, hogy ez tragédia, és hogy a tragédia és a komédia között van egy köztes műfaj, íme, itt van két olyan drámatípus, melyeket ma még nem gyakorolnak, s melyek csak hozzáértő szerzőkre várnak. Csináljon komédiákat a komoly műfajban, írjon családi körben játszódó tragédiákat (*tragédies domestiques*), és bizonyos lehet benne, hogy siker és halhatatlanság várja. S főleg ne használjon mesterként színpadi fogásokat (*coups de théâtre*); keressen képeket (*tableaux*); közelítsen a való éléhez, és mindenekelőtt rendelkezzen a megfelelő térrel, mely lehetővé teszi, hogy a pantomim teljes eszköztárát alkalmazni lehessen... Azt mondják, ma már nincsenek nagy, tragikus szenvedélyek, melyek megrendítik a nézőt; hogy az emelkedett érzéseket nem lehet újszerű és hatásos módon bemutatni. Ez talán igaz arra a tragédiára, melyet a görögöknél, rómaiaknál, franciáknál, olaszoknál, angoloknál és a föld összes népénél láthatunk. A családi körben játszódó tragédiának azonban más lesz a cselekménye, más a hangvétele, és meglesz a maga sajátos fennköltisége. Én érzem e fennköltiséget; ott van annak az apának a szavaiban, aki így szólt fiához, aki öregségére táplálta: »Fiam, kiegyenlítettük a számlát. Én életet adtam neked; te pedig visszaadtad az enyémet.« És annak az apának szavaiban is, aki ezt mondta fiának: »Mindig mondjon igazat! Ne tegyen soha senkinek olyan ígéretet, melyet nem akar betartani! Esküdjön e lábakra, melyeket tulajdon kezemmel melengettem, amikor a bölcsőben feküdt.«

ÉN De vajon érdekel-e majd bennünket az efféle tragédia?

DORVAL Öntől várom a választ. Közelebb áll hozzánk. Olyan szerencsétlenségek képét (*tableau*) festi elénk, melyek körülöttünk zajlanak. Micsoda? Nem tudja elképzelni, milyen hatással volna önre az igazi színpad, a való életből vett öltözékek, a cselekményhez illő beszéd, az egyszerű cselekmények, azok a veszélyek, melyek egészen bizonyosan félelemmel töltötték el szívét, ha rokonaira, barátaira vagy önmagára gondolt? Az anyagi összeomlás, a gyaláztatól való félelem, a nyomor következményei, egy szenvedély, mely romlásba viszi az embert, ahonnan egyenes út vezet a kétségbeesés és az erőszakos halál felé, egyáltalán nem megy ritkaságszámba; s ön azt hiszi, nem rendítenék meg legalább annyira, mint egy zsarnok mesébe illő halála vagy egy gyermekáldozat az athéni vagy római istenek oltárán?... De látom, hogy elkalandozott... álmodozik... nem figyel rám.

ÉN Nem hagy nyugodni a tragédiává alakított darab kanavásza... Látom, ahogy céltalanul kószál a színpadon... arrébb lép, amikor az arcával földre boruló inasba ütközik... elreteszezi az ajtót... előhúzza kardját... E pantomim gondolatára is elfog a remegés. Nem hiszem, hogy a nézők képesek volnának elviselni a látványt; és lehet, hogy ezt az egész részt inkább elbeszélés formájában kellene a darabba építeni. Érti, mire gondolok.

DORVAL Azt hiszem, hogy valószerűtlen eseményt sem megmutatni, sem elbeszél-
ni nem szabad a nézőnek; a valószerű események közül pedig könnyű kiválasztani,

melyiket kell a néző szeme elé tární, s melyiket a színpalak mögött hagyni. Elgondoláismaim az ismert tragédiaifajtára kell alkalmaznom; nem idézhetek példákat egy olyan műfajból, mely jelenleg még nem létezik nálunk.

Ha egyszerű eseményről van szó, azt hiszem, jobb bemutatni, mint elmesélni. Mohamedet⁵⁴ látni a színpadon, amikor keze tétoázva megáll a levegőben, mert becsvágja arra sarkallná, hogy a tört Irène keblébe döfje, ám szenvedélye visszatartja, hatásos kép (*tableau*). A szájalom (*commisération*), mellyel az ember mindig a szerencsétlen és sohasem a gonosz helyzetébe képzeletileg magát, felkavarja lelkemet. Nem Irène, hanem saját keblem felett látom majd a penge hideg fényének villódzását... Ez a cselekmény túlságosan egyszerű ahhoz, hogy rosszul utánozzák... Ha viszont a cselekmény bonyolult, egymás után érik egymást az események, könnyen előfordulhat, hogy némelyik eszembe juttatja, a nézőtérén ülök; a szereplők csak színészek, és nem valóságos esemény játszódik le a szemem előtt. Az elbeszélés, éppen ellenkezőleg, a színpadon túlra repít; így az összes részletet követni tudom. Képzetelem olyanná varázsolná őket, mintha a valóságban peregetek volna le a szemem előtt. Semmi sem fog hamis színben feltűnni. A költő azt mondta:

»És Kalchas tört elő a két tábor között,
A haja égnek állt, arca vad volt s kemény,
Istennel volt tele, az dülta, semmi kétség:«⁵⁵

vagy:

»S a vértől síkos indák
Felakadt fürtjeit utunkban megsuhintják.«⁵⁶

Hol a színész, aki úgy mutatja meg nekem Kalchast, ahogy e sorok állítják elém? Grandval⁵⁷ nemes, büszke léptekkel közeledne a két tábor között; komor arccal, talán még az ádáz tekintetre is képes volna. Tetteiből, mozdulataiból felismerném a lelkét gyöttrő rossz szellemet. De bármilyen rettenetes külsőt öltön is magára, a haja nem fog égnek állni. A színpadi utánzás erre már nem képes.

Ugyanez áll szinte valamennyi képre (*images*), melyek ezt az elbeszélést színezik: ilyen a nyílvevesszőktől elsötétült égbolt, a megbolydult sereg, a vérrel öntözött föld, a fiatal hercegnő, akinek szívébe tört mártottak, az elszabadult szelek, a felhők közt mennydörgő vihar, a villámfénytől ragyogó égbolt, a tajtékos, morajló tenger. A költő lefestette mindezt; lelki szemünkkel látjuk a képeket; a művészet nem utánozhatja őket.

De többről van szó: a mindent meghatározó rendszeret, melyről már beszéltem, arra kényszerít bennünket, hogy tiszteletben tartsuk az arányokat. Ha valamely körülményt mint átlag felettit rajzolnak elénk, ez a többi részletet is felnagyítja gondolatainkban. A költő semmit sem mondott Kalchas természetéről. Én azonban látom magam előtt; alakját tettehez igazítom. A képzelet túlzása ennél is tovább megy, és mindenre kiterjed, ami csak e tárgyhoz közelít. Az igazi jelenet kicsi, erőtlen, szájalmas, hamis vagy elhibázott lett volna; az elbeszélés naggyá, erőssé, igazzá, sőt hatalmassá teszi. A

⁵⁴ Utalás La Noue (Jean-Baptiste Sauvé) 1739-es MAHOMET II című darabjára. V. 4.

⁵⁵ Racine: IPHIGENIA. V. 6. (In: Jean Racine ÖSSZES DRÁMÁI. Magyar Helikon, 1963. 604. o. Kardos László fordítása.)

⁵⁶ Racine: PHAEDRA. V. 6. (I. k. 711. o. Somlyó György fordítása.)

⁵⁷ Charles-François Racot de Grandval (1710–1784) Quinault-Dufresne utóda és Henri-Louis Cain (1728–1778), ismert nevén Lekain elődje volt.

színházban a természetesenél jóval kisebb lett volna; én valamivel e fölé képzelem. Ezért van, hogy az eposzban a költői képzelet szülte figurák kicsit magasabbak, mint a hús-vér emberek.

Íme az elvek; önre vár a feladat, hogy tragédiavázlatom cselekményére alkalmazza őket. Vajon nem egyszerű a cselekmény?

ÉN De igen.

DORVAL Van benne bármi olyasmi, amit nem lehet a színpadon utánozni?

ÉN Nincs.

DORVAL S a hatás ettől még rettenetes lesz-e?

ÉN Talán túlságosan is. Vajon biztos, hogy azért megyünk színházba, mert ennyire erős benyomásokat keresünk? Szeretnénk, ha a darab meghatna, megérintene, elborzasztana; de csak egy bizonyos mértékig.

DORVAL Hogy ezt józanul megítélhessük, fogalmazzunk nagyon világosan! Mi egy színpadi mű célja?

ÉN Azt hiszem, az, hogy az embereket az erény szüretetére és a bűn megvetésére sarkallja...

DORVAL Ha ez így van, akkor azzal, hogy csak bizonyos mértékig kell meghatni a nézőket, egyúttal azt is kijelentjük, nincs szükség arra, hogy a színházból kilépve túlságosan szeressék az erényt, és túlságosan megvessék a bűnt. Egy ilyen félnék népnek nem volna poétikája. Mivé lenne az ízlés; és hová jutna a művészet, ha nem engednénk át magunkat erejének, és ha önkényesen korlátokat szabnánk hatásának?

ÉN Lenne még néhány kérdésem azzal kapcsolatban, amit ön családi és polgári tragikumnak nevez (*tragique domestique et bourgeoise*); de előre sejtem, mit felelne. Ha megkérdezném, hogy a példaként kezembe adott vázlatban miért nem váltakoznak egymással a néma és beszédes jelenetek, nyilván azt válaszolná, hogy az összes téma nem rejti magában az efféle szépséget.

DORVAL Így van.

ÉN De milyen témákat dolgoz majd fel e komoly vígjáték (*comique sérieux*), melyet a drámai műfaj új ágának tekint? Az emberi természetben legfeljebb tucatnyi tényleg komikus és igazán tipikus jellem van.

DORVAL Egyetértek.

ÉN Azokat az árnyalatnyi eltéréseket, melyeket az emberek jellemében tapasztalhatunk, nem lehet olyan sikeresen színre vinni, mint az élesen szembeállítható jellemeket.

DORVAL Egyetértek. De tudja, mi következik ebből?... Hogy már nem szigorú értelemben vett jellemeket, hanem jellegzetes társadalmi szerepeket (*conditions*) kell színpadra állítani. A komédiában ez idáig a jellem állt a középpontban, a társadalmi szerep (*condition*) csak másodlagos volt; ma a társadalmi szerepnek (*condition*) kell a középpontban állnia, a jellem ehhez képest csak másodlagos lehet. Az egész bonyodalmat a jellemből vezették le. Rendszerint arra törekedtek, hogy feltárják azokat a körülményeket, melyek kiemelték e jellemet, s aztán logikus láncolatná alakították őket. A társadalmi szerepnek (*condition*), a vele járó feladatoknak, előnyöknek, nehézségeknek kell a mű alapjául szolgálniuk. Érzésem szerint e forrás termékenyebb, gazdagabb és hasznosabb annál, mint amelyet a jellemelek biztosítanak. Bármilyen jelentéktelen hibája legyen is egy adott jellemnek, a néző mindig azt mondhatja magának, ez nem én vagyok. Azt viszont nem titkolhatja el maga elől, hogy az élethelyzet, melyet a színpadon elé állítanak, az övé; mindenképpen rá kell ismernie kötelességeire. Feltétlenül magára kell vennie, amit hall.

ÉN Azt hiszem, már számos ilyen témát feldolgoztak.

DORVAL Szó sincs róla. Ha így gondolja, téved.

ÉN Miért, színdarabjainkban tán nincsenek bankárok?

DORVAL Persze hogy vannak. De a bankárt igazából még nem állították színpadra.

ÉN Nehéz volna olyan drámát idézni, amelyben nincsen családapa.

DORVAL Ezt elfogadom; de a családapát igazából még nem állították színpadra. Röviden tehát az a kérdés, láthatjuk-e a színházban a társadalmi szerepekkel (*conditions*) járó feladatokat, előnyöket, hátrányokat és veszélyeket. Hogy tényleg ezekre épül-e darabjaink cselekménye és tanulsága. Továbbá nem látjuk-e nap mint nap, hogy e feladatok, előnyök, hátrányok és veszélyek igen nehéz helyzetbe hozzák az embereket.

ÉN Szóval azt szeretné, hogy színpadra állítsák az író, a filozófust, a kereskedőt, a bírót, az ügyvédet, a politikust, a polgárt, a magas rangú hivatalnokot, a bankárt, a nagyurat, az intézőt.

DORVAL S tegye hozzá a rokoni kapcsolatokat: a családapát, a férjet, a nővért, a fivéreket! A családapa! Micsoda téma egy olyan században, mint a miénk, amikor szemmel láthatóan még csak nem is sejtjük, mit jelent az, hogy családapa!

Gondoljon bele, hogy minden egyes nap új társadalmi szerepeket (*conditions*) szül! Gondoljon bele, hogy talán semmit sem ismerünk oly kevésbé, mint a társadalmi szerepeket (*conditions*), és semmi sem lehet ennél érdekesebb számunkra. A társadalomban valamennyiünknek megvan a maga helye (*état*); de az emberekkel való érintkezés során az összes elképzelhető társadalmi helyzettel (*état*) találkozunk.

A társadalmi szerepek (*conditions*)! Hány meg hány fontos részletet, közügyet és magánügyet, ismeretlen igazságot, új helyzetet meríthetnénk e forrásból! S a társadalmi szerepek vajon nem állíthatók éppúgy szembe egymással, mint a jellemek? A drámaíró vajon nem tudná színpadra állítani ezeket az ellentéteket?

E témák azonban nem feltétlenül a komoly műfajhoz tartoznak. Annak lángelméje szerint válnak komikussá vagy tragikussá, aki feldolgozza őket. Annyi viszontagságot okoznak ma is a hibák és a nevetséges jellemvonások, hogy azt hiszem, ötvenévenként születhetne egy új *Embergyűlölő*. S vajon nem ugyanígy áll-e a helyzet sok más jellem esetében is?

ÉN E gondolatok kedvemre valók. Alig várom, hogy meghallgassam az első, komoly műfajban írt komédiát vagy az első polgári tragédiát (*tragédie bourgeoise*), melyet előadnak. Lelkesít, ha örömforrásaink körét bővíteni látom. Elfogadom a lehetőségeket, melyeket felkínál; de hagyja meg nekünk azokat is, melyek már megvannak. Bevallom, szívemnek igen kedves a csodás műfaj (*genre merveilleux*). Elkésérít, hogy a burleszkkal veszi egy kalap alá, s kiúzi a természet és a drámai műfaj rendszeréből. Quinault⁵⁸ nevét Scarron⁵⁹ és Dassouci⁶⁰ mellett emlegetni: ó, Dorval, Quinault!

DORVAL Senki nem olvassa Quinault-t nagyobb örömmel, mint én. E költő csupa báj, mindig gyengéd és könnyed, gyakran emelkedett. Remélem, egy nap bebizonyíthatom önnek, mennyire ismerem és becsülöm e kivételes ember tehetségét, és miként használhattuk volna fel tragédiáit bármiféle változtatás nélkül. Ám itt a műfajról van

⁵⁸ Philippe Quinault (1635–1688) kezdetben barokk komédiák és tragikomédiák szerzőjeként vált ismertté. 1672-től Lully számára írt operalibrettókat.

⁵⁹ Paul Scarron (1610–1660) burleszk költemények és vígjátékok – JOUET OU LE VALET-MAÎTRE (JOUET AVAGY EGYSZERRE ÚR ÉS SZOLGA, 1645), DON JAPHET D'ARMÉNIE (ÖRMÉNYORSZÁGI DON JAFET, 1652) stb. – szerzője.

⁶⁰ Charles Coipeau, más néven D'Assoucy (1605–1677) burleszkszerző, legismertebb műve az 1650-ben írt OVIDE EN BELLE HUMEUR (A JÓKEDVŰ OVIDIUS).

szó, melyet én rossznak tartok. Ha jól értem, lemond a kedvemért a burleszk világról. S a varázslatok világát (*monde enchanté*) tán jobban ismeri? Mivel veti össze a róla készült festményeket, ha nincs rá semmiféle példa a természetben?

A burleszkműfajnak és a csodás műfajnak nincs költészettana, és nem is lehet. Ha az opera színpadán valamilyen új elemmel kísérleteznek, olyan képtelenség jön létre, mely csak azért tartható fenn, mert többé-kevésbé távoli szálakkal kötődik valamely korábbi képtelenséghez. Ilyenkor a szerző neve és tehetsége is sokat nyom a latban. Molière gyertyákat gyújt az úrhatnám polgár feje körül; e szertelenségnek nincs semmi értelme; elfogadjuk, és nevetünk rajta. Egy másik szerző olyan embereket képzel el, akik minél több ostobaságot követnek el, annál jobban összetöpörödnek; az allegória, melyre az elképzelés épül, nem értelmetlen; mégis kifütyülük. Angélique egy olyan gyűrű segítségével válik láthatatlanná kedvese előtt, mely a nézők szeme előtt nem takarja el;⁶¹ s e nevetséges megoldásban senki nem talál kivetnivalót. Ha kést adunk egy gazfickó kezébe, aki ellenségeire támad, de csak önmagát sebzí meg, mondhatjuk, hogy a gonoszság általában ilyen sorsra jut, ugyanakkor mi sem valószínűtlenebb, mint hogy e csodás kés sikert arat.

E színpadi szülemények olyanok, mint a dajkamesék, melyekkel a bölcsőben fekvő gyermeket ringatják álomba. Ugyan ki hinné, hogy elég megszépíteni őket, s máris elég valószerűek lesznek ahhoz, hogy számot tarthassanak egy józanul gondolkodó ember érdeklődésére? A Kékszakállú herceg hősnője egy torony tetejébe van zárva; a torony lábánál meghallja zsarnoka rettenetes hangját; ha nem jön a szabadító, a hősnő elpusztul. Nővére ott van mellette; tekintete a szabadítót keresi a messzeségben. Ugyan ki hinné, hogy e helyzet kevésbé szép, mint bármelyik, melyet az operában láthatunk, vagy hogy a kérdésből – *Nővérem, senki sem érkezik?* – hiányzik a pátosz? Akkor mivel magyarázható, hogy a józan ésszel megáldott embert nem rendíti meg ugyanúgy, mint a kicsiny gyermekeket, akik a jelenet láttán sírva fakadnak? Azzal, hogy ott van egy Kékszakállú herceg, aki tönkreteszi a hatást.

ÉN S úgy véli, nincs egyetlen olyan darab sem, akár a burleszkre, akár a csodás műfajra gondolunk, ahol ne találnánk néhány szörszálát e szakállból?

DORVAL Igen, így gondolom; de nem tetszik a fordulata; burleszk; és én sehol nem szeretem a burleszket.

ÉN Megpróbálom jóvátenni e hibát néhány komolyabb megjegyzéssel. Az operában színre állított istenek vajon nem ugyanazok, mint akiket az eposzokban láthatunk? És árulja már el, miért volna kevésbé kecses az a Venus, aki a halott Adóniszt siratja a színpadon, mint az, aki az *Íliás*ban sikoltozik, amikor Diomédész nyila könnyedén megsebzí,⁶² vagy aki azért sóhajtozik, mert meglátja, hogy szép fehér kezén a felsértett bőr

⁶¹ Utalás Quinault ROLAND-jára. II. 2.

⁶² Lásd Tüdeusz fia: ÍLIÁSZ. V. ének, 335. skk. sorok: „És hogy elérte, sűrű gomolyon kergetve keresztül, / akkor a hőselkű Hüméusz fia már nekilendült, / nékiszőkellt hegyes ércel, s gyöngye kezén sebet ejtett; / átszakította az érkelevéz hegye nyomban a bőrét, / ambrosziás leplén áttört, Khariszok kezemívén, / szép tenyerének szélénél: és isteni vére / folyt, az ikhór, mely nedve a boldog olümposziaknak: / mert kenyeret sosem esznek, fénylő bort sosem isznak, / éppen ezért vérméliküliek, s nevíük is: nemenyésző. / Följajdult Küprisz s a fiát is földre vetette: / ezt kiragadta kezével azonnal Phoibosz Apollón, / kékes felhőben, nehogy ott egy gyorscsikajú hős / megdárdázza a mellén, és elorozza a lelkét. / S rákiabált Küpriszre a harsány hős, Diomédész: / »Zeusznek lánya, vonulj el a hareből, férficsatából; / tán nem elég, hogy erőtlen nőket félrevezetgatsz? / Hát ha csatákba csatangolsz még, hiszem én, hogy ezentúl / megdermedsz, ha akár távolról hallod a zajgást.« / Szólt; s az megzavarodva ellillant: fájt sebe szörnyen. / Széllábú sebes Irisz vitte őt ki a tömegből, / marta a fájdalom, és feketült gyönyörű keze bőre. / Majd föllelte a vészes Arész: ott ült az a harcnak / balszárnán: köd lepte be gyors lovait s kelevézét; / s kedves testvéréhez esengett térdre borulva / Aphrodité, az aranyablájú sebes paripákért.” (Devecseri Gábor fordítása. Európa, 1985. 83. o.)

feketedni kezd? Homérosz költeményében vajon nem elbájoló a kép (*tableau*), mely a síró istennőt anyja, Dioné keblére borulva festi elénk?⁶³ Miért tetszene kevésbé e kép (*tableau*) egy zeneműben?

DORVAL Ha ügyesebb volnék, azt felelném, hogy az eposz díszítéseit, melyek illetek a görögökhöz, rómaiakhoz, a XV. és XVI. századi olaszokhoz, a franciák nem túrik el; és hogy a mesebeli istenek, az orákulumok, a sebezhetetlen hősök, regényes kalandok ideje lejárt.

Ezenkívül igen nagy különbség van aközött, hogy valamit a képzeletnek lefessenek, vagy a szemem előtt eljátsszanak. Képzeletem bármit képes elfogadni; csak tudni kell hogyan megragadni a dolgot. Érzékeimmel már más a helyzet. Elevenítse fel azokat az elveket, melyekről az imént beszéltem azoknak az akár valószínű dolgoknak a kapcsán, melyeket hol meg kell mutatni a nézőknek, hol éppen elrejteni a szemük elől. Ezt a megkülönböztetést még szigorúbban kell alkalmaznunk a csodás műfaj (*genre merveilleux*) esetében. Röviden tehát, ha e rendszer nem rendelkezhet azzal az igazsággal, mely az eposz sajátja, hogyan is érdekelhetne bennünket a színpadon?

Ahhoz, hogy a magas rangú társadalmi szerepek (*conditions*) patetikussá váljanak, erőteljes jelenetben kell ábrázolni őket. E hideg és feszélyezett lelkekből csak így tudjuk előcsalni a természet hangját, ami nélkül lehetetlen nagy hatást elérni. Minél magasabbra emelkedünk a társadalmi szerepek (*conditions*) ranglétráján, annál erőteljesebb e hang. Hallgassa Agamemnon:

»Miért is nem lehet, ha zúz a fájdalom,
Enyhülni, legalább, könnyeket ontanom!
Komor királyi sors! Mi rabjai vagyunk csak
A közbeszédnek és zord, megszabott utunknak,
Minket szüntelenül ezernyi tanu lát,
S a búsak búsja sem sírhatja ki magát!«⁶⁴

Az istenek talán kevesebb tisztelettel tartoznak önmaguk iránt, mint a királyok? Ha Agamemnon, akinek hamarosan lemészárolják a leányát, fél, hogy rangjához méltatlanul viselkedik, vajon mi vihetné rá Jupitert, hogy leereszkedjék trónusáról?

ÉN De hát az ókori tragédiák tele vannak istenekkel; és Héraklész zárja le a sokat emlegetett *Philoktéteszt*, melyről ön azt állítja, egyetlen szót sem lehetne hozzátenni vagy elvenni belőle.

DORVAL Azok, akik elsőként vizsgálták behatóan az emberi természetet, mindenekelőtt a szenvedélyeket akarták megkülönböztetni egymástól, megismerni és jellemezni őket. Az egyik ember elvont gondolatok formájában ragadta meg őket; ez volt a filozófus. Egy másik testet és mozgást adott a gondolatnak; ez volt a költő. Egy harmadik a márványt faragta az ember hasonlóságára, és ez volt a szobrász. Egy negyedik letérdeltette a szobrászt műve előtt; s ez volt a pap. A pogány isteneket az ember mintájára formázták. Mit jelentenek Homérosz, Aiszkülosz, Euripidész és Szophoklész istenei? Az ember hibáit és erényeit, valamint azokat a nagy természeti jelenségeket, me-

⁶³ Lásd ÍLIÁSZ. V. ének, 370. skk. sorok: „*Aphrodité odahullt anyjának ölébe. Dioné / két karjával fogta körül, megölelte leányát, / megsimogatta szelíd kézzel, szót szólva kimondta: / »Mondd, kedves lányom, véled melyik égbeli isten / bánt így, mintha te rosszat tettél volna előttem?«*” (I. k. 84. o.)

⁶⁴ Racine: IPHIGENIA. I. 5. (I. k. 554. o.)

lyeket megszemélyesítettek, íme, ez az igazi teogónia; így kell látnunk Saturnust, Jupitert, Marsot, Apollót, Venust, a Párkákat, Amort és a Fúriákat.

Amikor egy pogányt büntudat gyötört, tényleg úgy gondolta, hogy lelkét egy Fúria dűlja fel: és micsoda zavar lehetett úrrá rajta, amikor azt látta, hogy e rémalak kezében fáklával, feje köré tekeredő kígyókkal rohangál fel-alá a színpadon, s vérfoltos kezét mutatja a bűnösnek! De mit kezdjünk ezzel mi, akik tudjuk, mit ér e tömördek szemfényvesztés, babona! Mi!

ÉN Nos, elég, ha ördögeinkkel helyettesítjük az Eumenidészeket.

DORVAL Túl kevés a hit ezen a földön... Egyébként is, ördögeink ábrázata oly barbár... és oly ízléstelen... Ugyan mi meglepő volna abban, hogy épp Héraklész zárja le Szophoklész *Philoktéészét*? A darab egész bonyodalma az ő nyilaira épül; s e Héraklésznek a templomokban szobra volt, amelynek lábánál a nép nap mint nap térdre borult.

De tudja, mi következett abból, hogy a nép babonás hiedelmei egyesültek a költészettel? Az, hogy a költő nem adhatott hőseinek határozottan megrajzolt jellemet. Mintha megkettőzte volna teremtményeit; ugyanazt a szenvedélyt isteni és emberi formában mutatta volna be.

Így aztán Homérosz hősei szinte történelmi szereplőknek számítanak.

Amikor azonban a keresztény vallás kiűzte a lelkekből a pogány istenekbe vetett hitet, és arra kényszerítette a művészt, hogy másban keresse a költői csalás forrását, a költészet rendszere megváltozott; az emberek vették át az istenek helyét, és egységesebb jellemet kaptak.

ÉN De a szó kissé szigorú értelmében véve nem ábránd-e az egységes jellem?

DORVAL De igen.

ÉN Vagyis lemondtunk az igazságról?

DORVAL Szó sincs róla. Ne feledje, hogy a színpadon egy cselekményről van szó, egyetlen élethelyzetről, egy egészen rövid időszakról, s nincs abban semmi valószínűtlen, hogy ezalatt egy ember jelleme nem változik.

ÉN És az eposzban, mely az emberi élet hosszú szakaszán átívelve a legkülönbözőbb helyzeteket, változatos események bámulatos sokaságát tárja elénk, vajon hogyan kell festeni az embereket?

DORVAL Szerintem igen sok előnnyel jár, ha az embereket olyanoknak festjük, amilyenek. Az, hogy milyennek kellene lenniük, túlságosan elvont és túlságosan bizonytalan dolog ahhoz, hogy erre alapozhassunk egy utánzásra épülő művészetet. Semmi sem olyan ritka, mint egy velejéig gonosz ember, legfeljebb egy olyan ember, aki csupa jószág. Amikor Thétisz belemártotta fiát a Sztüx folyóba, a vízből kiemelt Akhilleusz sarka Therszitészre⁶⁵ emlékeztetett. Thétisz a természet képe.”

Dorval itt elhallgatott; majd így folytatta: „Csak az olyan szépség lehet maradandó, mely a természet teremtményeivel való kapcsolatra épül. Ha az embereket gyors változás közepette képzelnénk el, s minden festmény csak egy múló pillanatot ábrázolna, bármiféle utánzás felesleges volna. A művészetekben a szépség ugyanazon alapul, mint a filozófiában az igazság. Mi az igazság? Az ítéleteink és a létezők közti megfelelés. Mi az utánzásban rejlő szépség? A dolog és képe (*image*) közti megfelelés.

Attól tartok, hogy sem a drámaírók, sem a zeneszerzők, sem a díszlettervezők, sem a táncosok nem ismerik még igazából színházukat. Ha az opera rossz, ez a legrosszabb

⁶⁵ A gyáva és pimasz Therszitész az ÍLIÁSZ-ban szerepel.

az összes műfaj közül. Ha jó, ez a legjobb. De lehet-e jó, ha nem a természet utánzását tűzzük ki célul, a természetét a szó legerősebb értelmében? Mi értelme versbe szedni azt, amit kitalálni sem volt érdemes? Dalba foglalni, amit elszavalni sem volt érdemes? Minél többet áldozunk egy birtokra, annál fontosabb, hogy gyümölcsöző legyen. Vajon nem a filozófia, a költészet, a zene, a festészet, a tánc meggyalázása az, ha értelmetlen dolgokra pazaroljuk őket? E művészetek külön-külön mind arra hivatottak, hogy a természetet utánozzák; s varázserejüket azért egyesítjük, hogy egy mesét állítsunk színre! Mintha az illúzió nem volna amúgy is nehezen hihető! És ugyan mi köze lehet az átváltozásnak vagy a boszorkányságnak a dolgok egyetemes rendjéhez, melyre a költői logikának mindenkor támaszkodnia kell? Korunk lángelméi a filozófiát az érzék feletti világból visszahozták a való világba. Nem találhatnánk valakit, aki ugyanezt a szolgálatot tenné az operának, s a műfajt a varázslatok tartományából lehozná a földre, amelyen élünk?

Akkor többé már nem mondanánk egy operáról, hogy megbotránkoztatja a nézőt; hogy a téma természetellenes; hogy a főszereplők a képzelet szüleményei; hogy a történet menete gyakran sem az idő, sem a hely, sem a cselekmény egységét nem veszi figyelembe, s hogy az utánzáson alapuló művészeteket mintha csak azért egyesítették volna, hogy kölcsönösen gyengítsék egymás kifejezőerejét.

A bölcs régen egyszerre volt filozófus, költő és zenész. E tehetségek különválva elkorcsosultak: a filozófia hatóköre leszűkült; a költészetből elvesztek a gondolatok; a dalokból az erő és az energia; a bölcsesség pedig korábbi eszközeitől megfosztva már nem tudta ugyanúgy elbűvölni a népet. Egy nagy zenész és egy nagy lírikus helyrehoznák a kárt.

Tessék, e hivatás is betöltésre vár. Jöjjön hát a lángelme, akire az a feladat vár, hogy igazi tragédiát és igazi komédiát állítson az opera színpadára. Kiáltson fel, ahogy Izrael népének prófétája kiáltott fel lelkesedésében: »*Adducite mihi psaltem*«, »kerítsetek nekem egy hárfást!«,⁶⁶ s megszületik a zenész.

Egy szomszédos nép operájának kétségtelenül megvannak a maga hibái, de jóval kevesebb, mint gondolnánk.⁶⁷ Ha az énekes elfogadná, hogy az érzelmes áriákban csak a szenvedély artikulálatlan hangját kell visszaadnia a megadott ritmus szerint, azokban az áriákban pedig, melyek egy képet (*tableau*) festenek elénk, csak a természet jelenségeit kell utánoznia, a költő meg tudná, hogy a rövid kis áriának le kell zárnia a jelenetet, máris nagy lépést tennénk előre.

ÉN És mi lenne balettjeinkkel?

DORVAL A táncsal? A tánc is lángelmére vár; ma mindenütt rossz, mert még sejtene is alig sejtjük, hogy e műfaj is az utánzásra épül. A tánc úgy viszonyul a pantomimhoz, mint a költészet a prózához, vagy inkább mint a természetes beszéd az énekhez. A tánc ritmikus pantomim.

Szeretném, ha valaki elmagyarázná, mit jelentenek az olyan táncok, mint a menüett, a passe-pied, a rigodon, az allemande, a szaraband, ahol a láb előre megrajzolt vonalon halad. A táncos mozgása végtelenül kecses; minden egyes mozdulatából köny-

⁶⁶ Elizeus szavai, lásd 2 KIRÁLYOK 3. 15.

⁶⁷ Itáliáról van szó. Utalás a „buffonisták harcára” (*querelle des bouffons*), mely 1744 és 1755 között az olasz zene követőit (a buffonistákat) és a rameau-i hagyományt folytató francia zene híveit állította egymással szembe Franciaországban. A vita 1752-ben kezdődött, amikor egy olasz színtársulat a párizsi Operában bemutatott néhány intermezzót („buffont”), köztük Pergolesi ÚRHATNÁM SZOLGÁLÓ-ját.

nyedség, finomság, nemesség sugárzik: de mit utánoz? Az ilyen ember nem tud énekelni, csak a szolfézst ismeri.

A tánc költemény. Külön előadó-művészetre volna tehát szüksége. A mozdulatok segítségével utánoz, ehhez pedig a költő, a festő, a zenész és a pantomimos együttműködésére van szükség. A táncnak is van témája; e témát felvonásokra és jelenetekre lehet osztani. A jelenet önálló vagy zenekari kísérettel előadott recitativóból és kis áriából áll.

ÉN Bevallom, csak félig-meddig értem, és egyetlen szavát sem érteném, ha nem került volna a szemem elé egy pár évvel ezelőtt megjelent röpirat. A szerzőnek nem tetszett a *Falusi jóst*⁶⁸ lezáró balett, így egy másikat javasolt helyette, és ha nem értettem teljesen félre, az ott kifejtett gondolatok igen közel állnak ahhoz, amit ön mondott az imént.

DORVAL Elképzelted.

ÉN Egy példa végképp felnyitná a szemem.

DORVAL Egy példa? Igen, találhatunk egyet; mindjárt gondolkodom rajta.”

Többször végigsétáltunk a fason egyetlen szó nélkül; Dorval a táncpéldán törte a fejét, én meg átismételtem magamban néhány gondolatát. Íme, nagyjából így festett Dorval példája: „Közönséges – mondta –, de olyan könnyedén fogom alkalmazni rá gondolataimat, mintha természetesebb és izgalmasabb volna:

Téma. – Egy parasztfiú és egy parasztlány este hazatér a mezőről. A tanyájukhoz közeli kis ligetben találkoznak; s arra készülnek, hogy elpróbálják a táncot, melyet következő vasárnap együtt kell előadniuk a nagy szilfa alatt.

ELSŐ FELVONÁS

Első jelenet. – Első mozdulatuk a kellemes meglepetést fejezi ki. E meglepetést *pantomimmal* jelzik.

Közelednek, köszöntik egymást; a fiú azt javasolja a lánynak, hogy ismételjék át a leckét: a lány azt feleli, későre jár, és fél, hogy megszidják. A fiú nógatja, a lány enged; leteszik a földre a szerszámokat, melyekkel a földeken dolgoztak: íme egy *recitativo*. A sima lépések és a kötetlen pantomim jelentik a táncban a recitativót. Elismétlik táncukat; gyakorolják a lépéseket és a mozdulatokat; javítanak, újrakezdek; jobban megy, megdicsérik egymást; elvétik a lépést, mérgelődnek: e recitativót esetleg megszakíthatja egy bosszúságot kifejező kis ária. A zenekarnak kell beszélnie; annak kell visszaadnia a szavakat, utánozni a cselekvést. A költő lediktálta, mit kell mondania a zenekarnak; a zeneszerző lejegyezte; a festő megtervezte a képeket (*tableaux*): a pantomimosra vár a feladat, hogy megformálja a lépéseket és mozdulatokat. Innen már könnyen megértheti, hogy ha a táncot nem jegyzik le, mint egy verset, ha a költő rosszul írta meg a szöveget, ha nem tudott szemet gyönyörködtető képeket (*tableaux*) találni, ha a táncos nem tud játszani, ha a zenekar nem tud beszélni, mindennek vége.

Második jelenet. – Miközben a fiú és a leány gyakorol, rémisztő hangok hallhatók; gyermekeink megrémülnek; abbahagyják a táncot; fülelnek; a zaj megszűnik, meg-

⁶⁸ J.-J. Rousseau intermezzója, melyet a fontainebleau-i udvarban mutattak be 1752-ben. Utalás a 8. jelenetben található balettre.

nyugodnak; folytatják a gyakorlást, majd újból megállítja, megzavarja őket ugyanaz a zaj: e *recitativo*ba időnként *dal* is keveredik. Ezt a fiatal parasztlány pantomimja követi, aki menekülni szeretne, majd a fiúé, aki visszatartja. A fiú gyözködi, a lány nem akarja meghallgatni; s hangjuk igen élénk *duó*ban egyesül.

E *duót* rövid *recitativo* előzte meg, melynek során a gyermekek arcjátékuk, testtartásuk és kézmozdulataik segítségével mutatták meg egymásnak, honnan érkezett a zaj.

A leány végül engedett a rábeszélésnek, s ismét teljes lendülettel gyakorolták táncukat, amikor két idősebb parasztleány közeledett feléjük rémisztő és komikus álruhában.

Harmadik jelenet. – Az álruhás parasztok egy diszsonáns szimfónia hangjaira csupa olyasmit csinálnak, amivel megrémíthetik a gyermekeket. Közeledésük *recitativo*; beszélgetésük *duó*. A gyermekek megrémülnek, egész testükben remegnek. Ahogy közelednek a szörnyek, félelmük egyre erősebb; ekkor minden erejükkel menekülni próbálnak. Visszatartják, üldözik őket; s az álruhás parasztok meg a rémült gyermekek hangja élénk *quatuort* formál, melynek végén a gyermekek elszaladnak.

Negyedik jelenet. – A szörnyek ekkor leveszik álarcukat; nevetésben törnek ki; pantomimjuk minden egyes mozdulata olyan gazfickókhoz illik, akik elragadtattan ünneplik gaztettüket; egy *duó*ban adnak hangot örömüknek, aztán elmennek.

MÁSODIK FELVONÁS

Első jelenet. – A parasztfiú és a parasztlány a színpadon hagyták tarisznyájukat és pásztorbotjukat; visszajönnek értük, a fiú érkezik elsőként. Először csak az orra hegyét láthatjuk; egy lépést tesz előre, hátrál, fülel, alaposan körbenéz; kicsit többet lép előre, majd megint hátrál; lassanként felbátorodik; hol jobbra, hol balra indul; már nem fél: e monológ *zenekari kísérettel előadott recitativo*.

Második jelenet. – A fiatal lány is megérkezik, de a háttérben marad. A fiú hiába hívja, nem akar közeledni. A fiú a lába elé veti magát; szeretné megcsókolni a kezét. »És a szellemek?« – kérdi a leány. – »Már elmentek, már elmentek.« Ez megint *recitativo*; ám *duó* követi, melyben a parasztfiú mélységes szenvedéllyel ad hangot vágyának; a leány pedig lassanként hagyja, hogy visszacsalogassák a színpadra, és újrakezdi a táncot. E *duót* időnként a félelem mozdulatai szakítják meg. Nincs semmi zaj, a két gyermek mégis hangokat vél hallani; megállnak; fülelnek, megnyugodnak, és folytatják a *duót*.

Ezúttal azonban nem tévedésről van szó; megint hallani a rémisztő hangokat; a leány tarisznyájáért és pásztorbotjáért szalad; a fiú követi.

El akarnak menekülni.

Harmadik jelenet. – Csakhogy rémalakok egész táborra veszi körül őket, az összes utat elzárva előlük. A fiú és a leány e rémalakok között szalad ide-oda; keresik, merre menekülhetnének, de sehol sem találnak kiutat. És nyilván érti, hogy ez az egész egy *kórus*.

Amikor kétségbeesésük a csúcspontjára hág, a rémalakok leveszik álarcukat, s a parasztfiú meg a parasztlány baráti arcokat lát maga előtt. Gyermeki csodálkozásuk igen kellemes képet (*tableau*) formál. Mindegyikük kezébe fog egy álarcot; alaposan szem-

ügyre veszik; arcukhoz mérik őket. A leány csúnya férfiarcot, a fiú csúnya női arcot ábrázoló maszkot tart a kezében. Felveszik az álarcokat; nézik egymást; grimaszokat vág-
nak; s e recitativót *kórus* követi, melyben az összes szereplő részt vesz. A fiú és a leány
e kórus alatt ezernyi ártatlan csínyt követ el; s a darab a *kórus*sallal végződik.

ÉN Hallottam egy hasonló előadásról, azt mondják, tökéletesebbet elképzelni sem lehetne.

DORVAL Nicolini társulatára gondol?

ÉN Pontosan.

DORVAL Sose láttam. Nos, még mindig azt hiszi, hogy a múlt század semmi tenni-
valót nem hagyott a jelenlegire?

Létre kell hozni a családi és polgári tragédiát.

Tökéletesíteni kell a komoly műfajt.

A különböző társadalmi szerepekkel (*conditions*) kell felváltani a jellemeket, talán az
összes műfajban.

A pantomimot szorosán be kell építeni a dráma cselekményébe.

Meg kell változtatni a színpadot, és képekkel (*tableaux*) helyettesíteni a mesterkelt
színpadi fogásokat (*coups de théâtre*), mert a képek a drámaíró számára az ihlet, a szí-
nész számára pedig a továbbfejlődés új forrását jelenthetik. Hiszen mire megy a drá-
maíró a képzeletében megtervezett képekkel (*tableaux*), ha a színész továbbra is ragasz-
kodik a szimmetrikus elrendezéshez és a kimért, szenttelen játékhoz?

Az igazi tragédiát be kell vezetni az opera színpadára.

S végül a táncot igazi költemény formájába kell önteni, megírni és elkülöníteni min-
den más, utánzásra épülő művészettől.

ÉN Melyik tragédiaifajtát szeretné az opera színpadára állítani?

DORVAL A régit.

ÉN Miért nem a családi körben játszódó tragédiát?

DORVAL Azért, mert az olyan tragédiának és általában minden olyan kompozíció-
nak, melyet az opera színpadára szánunk, ritmikusnak kell lennie, és véleményem sze-
rint a családi körben játszódó tragédia kizárja a verselést.

ÉN De tényleg azt hiszi, hogy e műfajjal a zeneszerző művészete teljes eszköztárát
felhasználhatja? Minden művészetnek megvannak a maga előnyei; úgy vagyunk ve-
lünk, mint érzékeinkkel. Az értekek nem kizárólag tapintásból; a művészetek nem ki-
zárólag utánzásból állnak. Ám minden egyes érzék tapint, és minden egyes művészet
utánoz a maga sajátos módján.

DORVAL Kétféle zenei stílus van, az egyik egyszerű, a másik képszerű. Mit szólna,
ha anélkül, hogy kilépnék drámaíróim köréből, olyan részleteket mutatnék önnek,
melyekben a zeneszerző tetszése szerint bontakoztathatná ki az egyik kifejezőerejét
vagy a másik gazdagságát? Amikor *zeneszerző*ről beszélek, olyasvalakire gondolok, aki-
ben ott él művészetének szelleme; nem pedig arra, akinek minden tudománya modu-
lációk egymásba fűzéséből és hangjegyek kombinálásából áll.

ÉN Dorval, mutatna egy ilyen részletet?

DORVAL Szíves örömet. Azt mondják, maga Lully is felfigyelt a részletre, melyet
idézni fogok; ami talán bizonyítja, hogy e művésznak csak másfajta költeményekre lett
volna szüksége, s hogy olyan lángelmét érzett magában, mely igazi nagy művek meg-
alkotására képes.

Klytaemnestra, akitől az imént szakították el leányát, hogy feláldozzák, látja, amint a szertartásvezető kése Iphigenia keble fölé emelkedik, patakzik a vér, s egy pap a dobogó szívből próbálja kiolvasni az istenek rendelését, akaratát. A látványtól elborzadva felkiált:

*»Anyai szívemet a sors, jaj, összezúzza!
Leányom a gyüölött füzérrrel koszorúzva
Hajlik a kés alá, melyet az apja fog,
S Kalchas a vérbe márt... Barbárok! Álljatok!
Az isten vére az, azé, ki ott dörög fenn...
Csattan a menny köve, és megremeg a rög lenn:
Egy isten bosszút áll, egy isten védi meg!...«⁶⁹*

Sem Quinault-nál, sem más költőnél nem találtam ennél líraibb sorokat, sem olyan helyzetet, mely alkalmasabb volna a zenei utánzásra. Klytaemnestra lelkiállapotából következik, hogy a királynéból a természet kiáltása szakad fel; a zeneszerző pedig ennek összes árnyalatát eljuttatja fülemhez.

Ha a zeneszerző egyszerű stílusban szólaltatja meg e részletet, a zene tele lesz fájdalommal, Klytaemnestra kétségbeesésével; csak akkor fog munkához, amikor érzi, hogy az ő lelkét is elárasztják a Klytaemnestrát gyötrő, rettenetes képek. Milyen gyönyörű témát adnak egy zenekari kísérettel előadott recitativóhoz a szakasz első sorai! Milyen könnyedén mondatokra tagolhatná a szöveget egy panaszos ritornell!...⁷⁰
»Anyai szívemet a sors, jaj, összezúzza!...« a ritornell első szakasza... *»Leányom a gyüölött füzérrrel koszorúzva...«* második szakasz... *»Hajlik a kés alá, melyet az apja fog...«* harmadik szakasz... *»melyet az apja fog...«* negyedik szakasz... *»S Kalchas a vérbe márt...«* ötödik szakasz... Ugye, hogy e szimfónia az összes árnyalatot ki tudja fejezni?... Szinte hallom is... a bánatot festi elém... a fájdalmat... a rémületet... a rettenetet... a haragot...

Az ária a *»Barbárok! Álljatok!«* sorral kezdődik. A zenész úgy szólaltathatja meg e *»Barbárok!«*-at s ezt az *»Álljatok!«*-at, ahogy csak akarja; ám igen meglepő természetlenségről tenne tanúbizonyságot, ha e szavakban nem lelne kimeríthetetlen dallamforrásra...

Elevenen, *»Barbárok; barbárok, álljatok, álljatok... az isten vére az, azé, ki ott dörög fenn... az isten vére az... az isten vére az, azé, ki ott dörög fenn... Az isten lát titeket... hall titeket... fenyeget titeket, barbárok, álljatok! Csattan a menny köve... és megremeg a rög lenn... Egy isten, egy isten bosszút áll... álljatok, barbárok... Ám semmi nem állítja meg őket... Ó! Leányom!... Ó! Boldogtalan anyai szív!... Látom... látom patakzó vérét... vége... ó, barbárok! Ó, egek!...«* Érzések és képek minő változatossága!

Bízzák e sorokat Dumesnil kisasszonyra;⁷¹ és vagy alapvető tévedésben vagyok, vagy, íme, ilyen zűrzavart festene elénk, ezek az érzések kavarnának lelkében; íme, ezt sugallná a színésznő lángelméje; s a zeneszerzőnek azt kell elképzelnie és lejegyeznie, ahogy ő szavalná el e sorokat. Tegyük csak próbát; és látni fogjuk, hogy a természet ugyanazokat a gondolatokat juttatja a színésznő és a zeneszerző eszébe.

⁶⁹ Racine: IPHIGENIA. V. 4. (I. k. 602. o.)

⁷⁰ A XVII. és a korai XVIII. században ismételten visszatérő rövid hangszeres szakasz, amely mint bevezető, köz- és utójáték vokális zenét keretez és tagol.

⁷¹ Dumesnil kisasszony (1713–1803) Klytaemnestra szerepében debütált; a szenvedélyes részeket vagy szerepeket játszotta a legjobban.

De mi történik akkor, ha a zenész a képszerű stílust választja? Más előadásmód, más gondolatok, más dallam. Ő az emberi hanggal fogja kifejezni azt, amit a másik hangszer segítségével vitt véghez; mennydörögteti az eget, villámot szór, mely zuhanás közben parányi szikrákká szóródik szét; Klytaemnestrát festi elém, aki leánya gyilkosait fenyegeti, annak az istennek a képével, akinek hamarosan a vérént ontják; s olyan igazsággal és erővel rajzolja elém e képet, ahogy csak lehet, miközben képzeletemet már eleve feldúlta a költészet és a helyzet pátosza. Az első zeneszerző figyelmét teljes egészében Klytaemnestra intonációjának szentelte; a második kifejezésmódjával is foglalkozik. Már nem Iphigenia anyját hallom; hanem a mennydörgő villámot, a föld remegését, a rémületes zajoktól visszhangzó levegőt.

Egy harmadik megpróbálja egyesíteni a két stílus előnyeit; megragadja a természet sikolyát, annak heves, artikulálatlan formájában; s erre építi dallamát. E dallam húrjain fogja megrengetni az eget és elhajítani a villámot. Talán arra is vállalkozik majd, hogy megmutassa a bosszúálló istent; de e festmény legkülönbözőbb elemein keresztül eljuttatja fülünkhöz egy kétségbeesett anya jajkiáltásait.

Ám bármilyen káprázatos tehetséggel legyen is megáldva e művész, a két cél közül csak az egyiket érheti el. Amivel a képeket (*tableaux*) gazdagítja, azzal a pátosz lesz szegényebb. A kompozíció egésze inkább hat a fülre, mint a szívre. E zeneszerzőt inkább a művészek fogják értékelni, mintsem a jó ízlésű emberek.

És ne higgye, hogy a lírai stílus járulékos kifejezései – *dörög... csattan... megreteg... –* adják e szakasz pátuszát! Erre csak a sorokat hevítő szenvedély képes. S ha a zeneszerző a szenvedély sikolyát figyelmen kívül hagyva e szavak kiemelése érdekében kombinálja a hangokat, a költő bizony kegyetlen csapdába csalta. Vajon az igazi előadás azokra a gondolatokra támaszkodik, melyeket a *dörög... csattan... megreteg... szavak* juttatnak kifejezésre, vagy azokra, melyeket a *barbárok... álljatok... az isten vére az... az isten vére az, azé, ki ott dörög fenn... egy isten bosszút áll* jelentenek?

De íme egy másik szakasz, ahol zeneszerzőnk ugyanígy kibontakoztathatja lángelméjét, már ha van neki, és ahol nincs se *mennydörögés*, se *győzelem*, se *villám*, se *szárnyalás*, se *dicőség*, se bármilyen más kifejezés, melyek a költőnek kínszenvedést okoznak mindaddig, míg a zeneszerző kizárólagos és szegényes tartalékát jelentik.

ZENEKARI KÍSÉRETTEL ELŐADOTT RECITATIVO

»Egy pap, mivel dühödtt tömegek így akarják...
 Bűnösen emeli leányomra... (leányomra!) a karját...
 Föltépi kebelét... s kíváncsian kutat...
 Dobogó szíven át... mutat az ég utat!...
 Én meg, ki kincsemet... nagy büszkén idehoztam...
 Mehetek vissza majd... egyedül... átkozottan...
 És látom mindenütt az illatos mezőt,
 Hol lábai előtt virágok ezre nőtt!«⁷²

⁷² Racine: IPHIGENIA. IV. 4. (I. k. 588. o.)

ÁRIA

»Nem, én nem áldozom a drága vért a rögnek...
 Vagy: áldoz kétszeres prédát a görögöknek.
 Nem gátol semmi már, tisztelet, áhítat:
 Véres karom közül téphetitek ki csak.
 Könyörtelen atya s barbár férj vagy te mától,
 Jöjj hát, ha mersz, s a lányt rabold el az anyától.«⁷³

»Nem, én nem áldozom a drága vért a rögnek... Nem gátol semmi már, tisztelet, áhítat...
 Nem... Könyörtelen atya... barbár férj... Jöjj hát, ha mersz... s a lányt rabold el az anyától...«

Íme, lényegében e gondolatok töltötték be Klytaemnestra lelkét, s ezek töltik majd be a zeneszerző lángelméjét is.

Íme, ezek tehát elképzeléseim; s már csak azért is szívesen beszélek róluk önnek, mert bár lehet, hogy soha nem lesz tényleges hasznuk, annyi mindenképpen bizonyos, hogy ártani sem árthatnak; ha igaz, mint azt a nemzet egyik kiválósága állítja,⁷⁴ hogy szinte valamennyi irodalmi műfajt kimerítettük, s ma már egy lángelme sem képes igazi remekművet létrehozni.

Másoknak kell eldöntenünk, hogy e poétika, melyet kihúzott belőlem, tartalmaz-e megalapozott nézeteket, vagy csupán hiú ábrándok szövedéke. Szívesen hinnék Voltaire úrnak, de csak akkor, ha ítéleteit olyan érvekkel támasztja alá, melyek felnyithatják szemünket. Ha volna a földön olyan tévedhetetlen tekintély, akit magam is elismerek, az ő volna.

ÉN Ha ön is úgy akarja, megoszthatjuk vele gondolatait.

DORVAL Beleegyezem. Egy hozzáértő és őszinte ember dicsérete kedvemre való lehet; s bármily keserű legyen is bírálata, nem sújthat le. Hosszú ideje már, hogy boldogságomat olyasvalamiben keresem, ami szilárdabb lábakon áll, és inkább múlik rajtam, mint az irodalmi dicsőség. Dorval elégedetten hal meg, ha kiérdemli, hogy azt mondják róla, amikor már nem lesz az élők sorában: *Atyja igen becsületes ember volt, de nem volt becsületesebb önála.*

ÉN De ha szinte ugyanolyan közönyösen fogadja egy mű sikerének vagy bukásának hírért, mi akadályozza meg abban, hogy megjelentesse a sajátját?

DORVAL Semmi. Egyébként is annyi másolat készült már belőle. Constance senkinek sem mondott nemet. Azt viszont nem szeretném, ha darabomat megmutatnák a színészeknek.

ÉN Miért?

DORVAL Nem biztos, hogy műsorra tűznék. A siker még ennél is kétesebb. Egy bukkott színdarab aligha számíthat olvasókra. Miközben arra törekszünk, hogy a mű minél hasznosabb legyen, ennek még a lehetőségétől is megfosztjuk.

ÉN Azért gondolja meg!... Van egy nagy herceg,⁷⁵ aki tudja, milyen fontos a drámai

⁷³ Uo.

⁷⁴ Utalás Voltaire-re.

⁷⁵ „Az orléans-i herceg ökegyelmessége.” (Diderot jegyzete.) A herceg szenvedélyesen szerette a színházat. Bagnolet-i birtokán külön színháztermet építtetett; olyan szerzők dolgoztak nála, mint Saurin, Carmonnelle, Collé.

műfaj, és akit érdekel a nemzet ízlésének fejlődése. Kéréssel fordulhatnánk hozzá... elérhetnénk, hogy...

DORVAL Magam is így vélem; de inkább *A családanya*⁷⁶ érdekében kérjük a védelmet! Nyilván nem fogja megtagadni kérésünket, ő, aki oly bátran bizonyította, mennyire komolyan veszi e tisztét...⁷⁷ Nem hagy nyugodni e téma; s érzem, hogy előbb vagy utóbb meg kell szabadulnom e szeszélytől; mert olyan szeszély ez, mely hébe-hóba minden magányos embernek eszébe jut... Milyen gyönyörű téma a *Családanya*!... Ez minden férfi közös hivatása... Legnagyobb örömeink és legnagyobb fájdalmaink gyermekeinktől származnak... Míg e témán dolgozom, szüntelenül atyámat látom magam előtt... Atyámat!... Befejezem a jó Lysimond portróját... Tanulni fogok példájából... Ha egy nap gyermekeim lesznek, nem fogom megbánni, hogy kötelességeket vállaltam magamra...

ÉN És mi lesz *A családanya* műfaja?

DORVAL Gondolkodtam rajta; és az az érzésem, hogy a téma más jellegű, mint *A törvénytelen fiúé*. *A törvénytelen fiúban* tragikus árnyalatok vannak; *A családanya* inkább komikus színezetű.

ÉN Eszerint ennyire előrejárna már a munkában?

DORVAL Igen... térjen vissza Párizsba... Adja ki az *Enciklopédia* hetedik kötetét...⁷⁸ Jöjjön vissza hozzánk, hogy kipihenje magát... és úgy számítson, hogy *A családanya* vagy sohasem készül el, vagy elkészül, mielőtt vakációja véget érne... De erről jut eszembe, azt mondják, hamarosan elutazik.

ÉN Holnapután.

DORVAL Micsoda, holnapután?

ÉN Igen.

DORVAL Kissé váratlanul... Persze tegyen úgy, ahogy jónak látja... feltétlenül meg kell ismerkednie Constance-szal, Clairville-lel és Rosalie-val... Eljönne ma este, hogy Clairville-nél vacsorázzunk?”

Dorval látta, hogy elfogadom a meghívást; és rögtön el is indultunk a ház felé. Hogy is ne részesült volna kedves fogadtatásban egy olyan ember, akit Dorval vezetett be a társaságba? Egyetlen perc alatt befogadtak a családba. A vacsora előtt és után a legkülönbözőbb témákról beszélgettünk, kormányról, vallásról, politikáról, irodalomról, filozófiáról; ám bármilyen sokfelé kalandoztunk is, mindig felismertem a jellemet, amelyet Dorval adott szereplőinek. Az övé a melankólia volt; Constance-é a megfontolt-ság; Rosalie-é a gyermeki nyíltság; Clairville-é a szenvedély; az enyém a derű.

⁷⁶ Az utalás jelzi, hogy Diderot ekkor már dolgozott *A családanya* (LE PÈRE DE FAMILLE) című darabon, mely 1758-ban jelent meg.

⁷⁷ Az orléans-i herceg 1756-ban beoltatta gyermekeit, amihez a korban nem kis bátorság kellett.

⁷⁸ A hetedik kötet 1757 novemberében jelent meg.

Lackfi János

CÉDRA

(avagy kevés forró vízben oldódó instant
tartalmi kivonat. Cukrot, tejszínt ízlés szerint)

„Szilánkra kell annak hasadnia, / aki fordított teljes életében” – írja Kálnoky László A MŰFORDÍTÓ HALÁLA című versében. Azt is hozzászéli, hogy az említett típusú irodalmi mesterember „*kincset kapott, de nem kímélte, / mint a krumplicukrot, kímélte*”. A rím kosztolányisan pimasz, a krumplicukrot meg nagyon szerettem mindig is, de könnyedén elképzelhető az undor, amely több kiló krumplicukor „betermelésekor” előáll. Ugyanígy érez az ember, ha nagy, kényes természetű és gyorsan elvégzendő fordítói munkában merül el nyakig. Ilyenféle feladat volt a tavalyi év folyamán Racine PHAEDRA-jának fordítása, amelyet a Pincészínháznak kellett elkészítenem. Mint mindig, kicsúsztam az időből, és a végén napi tíz-tizenöt (olykor húsz-) oldalnyi tömény, párrímes alexandrinust kellett abszolválnom. Ehhez hozzájött a célelvén kényszere is: Racine inverziókkal, válogatottan előkelő hangzású jelzőkkel telezsúfolt líráját nemcsak „leporolnom” kellett (lévén Somlyó György fordítása idestova ötvenéves), hanem „mondhatóvá” tennem is. Ha a PHAEDRA olvasásakor nem is, előadásakor viszont kifejezetten zavaró lehet az a választékos ódontság és veretesség, amely a korban egy szűk réteg kifinomult ízlését célozta meg. Ráadásul soraimmal autentikusan felül kellett írnom a korábbi magyar szövegváltozatot, ezért szinte sehol sem tartottam meg Somlyó rímeit, szerkesztési módját, kínálkozzanak azok bármily evidens megoldásként is. Könnyen elképzelhető, hogy kétezer-öt-száz sornyi, a fenti nehezítéssel terhelt szö-

veg határidőre fordítása rövid időn belül milyen lebegő, hiperérzékeny tudatállapotba hozza az embert. Bójának érezük magunkat a munka tengerén, imbolygunk ide-oda, a verssorok kénye-kedvének kitéve.

Ráadásul ugyanerre az időre esett, hogy a magyar királyi televízió sokadik ismétlődőakciójának keretében levetítette Frédi és Bényi, a két kőkorszaki szaki kalandjainak teljes szériáját, és gyermekeim természetesen minden este szorgalmasan nézték az adást. Pihenésképpen ilyenkor magam is leültem, és hallatlanul élveztem azt, amit gyermekként ugyaneme rajzfilmek láttán szinte alig észleltem: Romhányi fonák humorát és nyelvi leleményét. A munka kínja és Romhányi felettem lebegő szelleme tette tehát, hogy egy idő után fals rímek, sőt hamis(kás) alexandrinok tucatjai gyülekeztek a készülő PHAEDRA-szöveg partvonalán, várva a pályára lépést. Egy idő után eluntam nekik magyarázni, hogy itt ők nem rúgnak labdába, ez egy magvas és mély darab, mégis mit képzelnek magukról! Összeírogattam hát az ötleteket, és szép lassan kikerekedett az eredeti magasztos túlzásait felülmúló (pardon, überelő), annak ógörogös brutalitását sokszorozó (majdnem kétszer annyi a hullá), sebességét viszont korunk fúrge stopperórájához igazító (a terjedelem nyolcada lévén az eredetiének, minden sokkal gyorsabban megy végbe) „árnyékdarab”. Merem remélni, hogy egy remekmű monumentalitása az általa vetett árnyék nagyságát is megnöveli.

*Szereplő személyek: ugyanazok*JEAN RACINE *(bejön a színrre)*

Nem tetszik ez nekem, túl fanscali a vége.
 Mindenki tombol itt, és nyakig jár a vérben.
 Oldjuk meg a csomót, hátha úgy mást mutat
 A vér, a sár, a szív, az emberi anyag.
 Teljesedjék tehát Phaedra kérése, íme:
 Hé, hahó, ügyelő, a hősöket a színre!

Bejön Cédra, Hippolitosz

CÉDRA Apád halott, tudom, előnt most az epe
 Téged, s nem kérdezed, hogy szerettelek-e.
 Árva fiam szemét bicsakkoddal kivésnéd,
 Monddd, miként is telik tőled ilyen csibészség?

HIPPOLITOSZ Ó, Cédra, jól tudod, nemes vérem sosem
 Engedne ily merénnyt, ne vádolj vérmesen!
 Esküszöm Jupiter, Júnó és Aszfodélosz
 Nevére, hogy nem is nyúlok fiad... szeméhez!
 Ha péppé veri őt sok vérmes zsoldosom,
 Sírok keservesen – szememet behunyom.

CÉDRA *(egyre szenvedélyesebben)*

Nemes viselkedés, ilyet nem is reméltem,
 Méltó vér vagy tehát, ki nem fürdik a vérben.
 Olyan faj a tiéd, mely sosem fajtalan,
 Elvesztem a fejem, s kínálok ajakam!
 Tudd: álgyűlöletem gerjedelmem fődözte,
 Ármány-álcát a vágy így ölt már mindörökre.
 Én úgy szerettelek, hogy meggyűlöltelek,
 Majdnem megöltelek, mert nem öleltelek,
 S nem öklelhettelek, öklendezve ölemmel,
 Jaj, mert gyűlve szeret, szerve gyűlet az ember!
 Te átkos dögevő, te sanda, bandzsa rém!
 Eddig rühelltelek, de most szeress belém!
(Szájon csókolja)

HIPPOLITOSZ *(nagyon ridegen, miközben Cédra fenekét tapogatja)*
 Fájdalom, asszonyom, nincs mód, hogy teljesítsem
 Vágyaid, rohadjak emiatt bár a sitten.
 Másé már a szívem, és olthatatlanul
 Vágyom rá, tégedet markolva most alul.
 Menjünk odébb kicsit, túl sok lesz itt a kőzet,
 Az ember rendesen még meg sem hempergözhet.

Berohannak egy bokorba

- ARÍCIA Hol vagy, Hippolitosz, te szende, hű vitéz,
Kiben hősi erényt vastag... erszény tetéz?
Nem mondhat senki sem engem haszonlesőnek,
De elpatkolt apád, esélyeid ma nőttek.
Szegény árva vagyok, húsz bátyám volt pedig,
Tíz apám, száz anyám, s jaj, halott mindegyik!
Ocsmonda Thézeusz, hogy nehogy bosszút álljunk,
Szétszórtad mindenütt ezernyi porcikájuk!
*(Belerúg egy ott heverő koponyába, és
zokogva kivonul)*
- CÉDRA *(előjön a bokorból általánosan félrecsúszott öltözetben,
megigazítja ruháját, harisnyakötőjét, melltartóját,
rendbe rakja haját, majd átkot mond)*
Ó, te galád, te gaz, kutya ellett talán,
Hogy így elmenekülsz, míg tárva a... karám!
Ó, égi Neptunusz, Uránusz és Szaturnusz,
Eltúritek, hogy itt félbemarad a turnus!
Négyszer töltötte csak kedvét Hippolitosz,
És máris sápítoz, és máris sápadoz.
Értem én, mást szeret szívei mélyein,
Ó, jaj, alélok, ím, tátongó ez a kín!
(Elájul a besiető Oioné karjába)
- OIONONÉ Úrnóm, mi lelt! Nagy ég! Ciánt, ként, repülőst!
Nekem itt valami már régóta bűdös vót!

*Szolgák besietnek, Cián, Kén és Repülőst feliratú üvegcsékkel,
tartalmukat Cédrába töltik, aki rögtön feléled*
- CÉDRA Ó, jaj, hát hol vagyok, hogy nem vitt el a frász!
Ó, jaj, agyamra ment ez a papás-mamás!
Hogy ki volt a papa, s ki a buja fia,
Én már nem is tudom, átkozott maffia!
Elhúnyni akarok, halni halált halállal...
Kivéve, ha a srác még egy körre bevállal.
- OIONONÉ Hah, nemes érzemény, de fejedből kiverd!
Csak furmány hozhat itt nekünk ma már sikert!
Képzeld el, mi a hír, nem, nem, ki nem találod,
Elmondom, lám, neked, de tüstént, ha kivárod,
Elmondom én, hiszen most hallottam imént.
- CÉDRA Mondd már, mert véget ér a színházi idény!

OINONÉ De bizony mondom is, elmondja most a szájam,
Meghallja a füled, hegyezheted ma bátran,
Hadonássza kezem, kalapálja szivem,
Májam belesajog – bevérzett rendesen –
Belemben kanyarog, a zsigerekben érzem,
Hogy lüktető agyam formálja most beszédem...

CÉDRA Lassú vagy, vén tehén, ó, jaj, kínszenvedés,
Olyan minden szavad, mint böhöm konyhakés.

OINONÉ No lám csak, így legyen áldozatkész az ember:
Szakítok kedvéért menyemmel és vejemmel,
Férjemet elhagyom (kitől kap vacsorát?),
Jó atyám ott marad (ki mossa fogsorát?),
És árván pityereg tánti meg néni, bácsi,
Nagyi, dédi, üki s unokám, a kíváncsi,
Ezer pézsé lobog a honni partokon,
Mert nekem integet a sok derék rokon,
Már évek óta áll étlen-szomjan családom,
Mozdulni egy se mer, gondolja, hátha látom.
Unokaöccseim, hugom, bátyám...

CÉDRA Elég!
Nyista családfa, kuss! A frász essen beléd!
E némben ellenem ádáz merényt ma forral,
Ámde kiveszem én a nyelvét most kacorral!
*(Koturnuszából bicsakot húz elő, kinyitja,
és a pengével hadonászni kezd a megnémult
Oinoné orra előtt, aki ájultan rogy össze)*

OINONÉ Jahaj...

CÉDRA Sejtettem én, korcs fajból származol,
Sok gyáva sunnyogó, kiskéstől begazol!
De mi lehet a hír?

ISZMÉNÉ *(beszalad, lelkesen hadonászva magyaráz)*
Jaj, megvagy, Cédra, hála...
Képzeld, dühöng Athén, és fellázadt ma Spárta,
És Kappadókia meg Észak-Gallia,
Turkesztán háborog, fortyog ma India,
Gandhira esküszik... Ja nem, ez más darab lesz,
Annyi szent, hogy kiönt a Tigris és a Gangesz,
Mississippi befagy, és a Niagara
Visszafelé folyik, szörnyű tragédia!

CÉDRA Tárgyra, itt a bicsak!
(*Izsméné nyakához tartja*)

ISZMÉNÉ Nicsak, már meg ijesztget,
Pedig tetőfokán a *politikai* helyzet!

CÉDRA Beszélj!

ISZMÉNÉ A szitu, ó, az roppant egyszerű,
Együgyű, mint ama küklopsz, az egyszemű...
Férjed fiát sokan királynak kikiáltják,
Mások meg éltetik unokavőd leányát,
S fél füllel csíptem el: nagybátyád csapata
Már a kapuban áll, küszöbön a csata.
Az erőviszonyok most jók, Ariciának
Serege ugyanis holnap éjszaka támad,
S ami a városból addig épen maradt,
Porba döntögetik az egyesült hadak.
Tudtad, hogy sógorod ikrei lesben állnak
Mind a hatan, s a nép várja őket urának?
Micsoda alkalom! Gyerünk a trónra hát,
Törd le elleneid dölyfös szarvzatát.
(*Suttogva*) Vagy, mint én, menekülj!
(*Riadtan elrohan*)

Belép Thézeusz és Hippolitosz

CÉDRA (*iszonyodva*)

Ez Thézeusz, a férjem!

Azt hittem, föld alatt fetreng, fürödve vérben,
Pancser bérgyilkosok!
(*A következő pillanatban ridegen, férjéhez*)
Most visszavonulok!

THÉZEUSZ (*fiához*)

Mi ez a különös fogadtatás, tulok?

HIPPOLITOSZ Atyám, elmondani tiltja ezt a szemérem,
Habtiszta patyolat, szűz anyatej a vérem!
(*Fecskendőt húz elő, megcsapolja vénáját,
felmutatja az áttetsző folyadékot*)

THÉZEUSZ Ne hergelj, Hipikém, mert lesz ipiapacs,
Bökd már ki, ne legyél ilyen makacs ripacs.

- HIPPOLITOSZ Szennyezne szájamat e mocskos gondolatka,
Piszkolná füledet, lejutna a garatba,
Elcsapná a hasad, meghajtaná beled,
Én ilyen aljasat sosem tennék veled!
- THÉZEUSZ Nem ezért öltem én a szörnyeket halomba,
Fejemre nő fiam, eső után a gomba!
Ha nem monddod, Hipi, kiszaggatom hajad,
Kinyomom szemgolyód, letépem... szarvadat.
- HIPPOLITOSZ Kínozz halálra hát, ajkam örökre néma,
És sosem mondom el, hogy rám mászott a Cédra.
Azt sem árulom el, hogy amilyen dilis,
Nyakamba varrja az ügyet a kis hamis.
- THÉZEUSZ Ó, nem tenne ilyet!
(Kezébe temeti arcát)
- CÉDRA *(hisztérikusan beront, Hippolitoszra mutat)*
Ő volt, betette önként!
(Hisztérikusan kirohan)
- THÉZEUSZ *(a színpalak mögé mutat)*
Na jó, intettek ott, hajtsuk meg a cselekményt!
Szép kis ramazuri, a lábam kiteszem,
S ez összefekszik itt fűvel-fával nekem!
Én meg nyílt tengeren küzdöttem hús bivallyal,
Merő vér mindenem, mire eljön a hajnal,
Sárgányból száztíz, krokodilból hatot,
Oroszlánt negyvenet nyíltan bevallhatok,
Eltettem láb alól öt pumát, négy gepárdot,
S vérig sértettem, ím, harminchat elefántot.
Állatkertre való szörnynek haraptam át
Pusztá fogammal a nyaki izomzatát!
És mindez nem elég, faltam az osztrigákat,
Homárt és kaviárt, mindazt, mi víziállat,
Úgy siettem ide, hogy még a fű között
Agyontapostam egy sor hangyát is... ötöt!
(Dúltan mutatja öt ujjával)
Tárt karral rohanok, mint egy rút rinocérosz,
S most jön Hippolitosz, s nem értem, mire céloz.
Megátkozlak tehát, sújtson agyon az ég...
(Félbre)
Meg bérencem, azért a néhány ezresért.
(Fiához, intőleg)
Vigyázz, a csillagok állása úgy ne hozza,
Hogy lábad betegyed ide, a honi koszba.

(Megzavarodik)

Várjunk, nem, nem így volt...

(Elővesz egy papírt, megkeresi)

Ahâ, megvan!

(Szaval fennköltén)

Vigyázz, ne hozza úgy az égi csillagállás,

Hogy eme partra tedd a lábadat, te csámpás!

Héraklész oszlopán ha messze túl boroznál,

Még úgy is túl közel lennél, te csalfa rozmár.

Hippolitosz arcát kezébe temetve elvánszorog

PANOPE *(beront)*

Cédra dühöng, uram, s mi nem bírunk vele!

Nagy kupacban hever száz búcsúlevele.

Vázát, tányérokat összetördelt halomszám,

És minden párfümöt megivott már a polcán.

Egy csepp alkoholért ölni tudna szegény,

Elvonó óta nem láttam ilyennek én.

Bort, sört, rumot ide, mert különben az antik

Végzet lesújt, s nejed kinyír minden brigantit!

THERAMÉNÉSZ *(líhegve jön)*

Jaj, borzalom, uram, iszonyú döbbenet,

Rettentő vízió, förtelmes látlelet...

Idegem tépdesi e szörnyű tusa kínja,

Importálok neked, miként a tust ma Kína.

Mentünk búskomoran, mi zordon katonák,

Fiad és társai, árkon és bokron át.

Vizen és tűzön és falon, sziklákon által

(Valaki fel akart robbantani gránáttal).

Tengerből vartyogó, bősü üvegszemü lény

Kélt, egy Loch Ness-i szörny, vénséges ősböleány,

És megrázta magát, miként a váltóáram,

Rezegtünk mind, miként bacillus a pohárban,

Csakis a te fiad tépte ki a szívét,

Szívta ki ereit, nem is tudom, miképp.

De jaj, hiába is volna itt a halandzsa,

Fiadra iszonyút csapott az állat mancsa.

Aztán jött Cédra, és ledöfte fiadat,

A sárkány vére hát rögvést torkán akadt.

Aztán Arícia loholt lélekszakadva,

Sebből a buzogányt, mint vad szigonyt, kikapta,

S a rémes jatagánt, lándzsát, kopját, dzsidát

Cédrába vágta hát, amért ilyet csinált.

Mint meztelen csigák, omlottak a belek ki,

Láttunk holttesteket tocsogva hemperegni,

Megjött Oioné, s a gyilkos kelevézt
 Aríciába úgy mártja, az odavész.
 A fákról csüng a vér, és kifordult szemekkel,
 Kitépett hajjal ott némberek fekszenek el.
 Oioné szegény zaklatott volt kicsit,
 Csinált gyorsan tehát egy szép harakirit.
 Ettől izmosodik ám a drámai feszkó,
 A kancsi istenek mondják az égből: „Ez jó!”

THÉZEUSZ Jaj, én meg siratom mindjüknék pusztulását,
 Nem kell kesztyű, se muff többé, se forró lábzsák.
 (*Hüppögve, tragikusan leül*)

Sumonyi Zoltán

VITÉZ NAGYFALUI TOLDI MIKLÓS SZERELME ÉS EGYÉB KALANDJAI

Regény – részlet

„*Mint ha pásztortűz ég őszi éjszakákon... Rémlík, mintha látnám termetes növést*” – jó, értjük, de elég legyen a pimaszkodásból, ha nem akarok igazgatói intőt! Vagy főtítkárit. (Akadémiai!) Tehát:

Arany erotikájáról készítettem rádióműsört a múlt század nyolcvanas éveiben Vas Istvánnal. Vas bámulatos memóriával hosszan idézte a példákat, s főleg a TOLDI SZERELMÉ-ből, de folytatta és ki is egészítette az Arany által elhallgatott sorokat, amelyeket a Mester, előbb egyértelmű helyzeteket teremtve, a fantáziánkra bízott. (Örzsze alig félreérthető viselkedését Piroska ágyában, Eszter és Toldi fülledt erotikával előkészített találkozását, Piroska és Tar Lőrinc mézesheteit például. „*A vérnek is abban lehet egy kis része: / Nem epe a mézes hetek ifjú méze.*”) – A realista kikacsint az édes romantikából!

Akkor olvastam el újra a TOLDI SZEREL-

MÉ-t, a trilógia leghosszabb, legizgalmasabb, de legkevésbé ismert középső részét, amely olyan, mint egy bekormozott vilanykörte; hiába ég belül az izzó, valami láthatatlan korom homályban tartja a nagy ívű és sok szálon futó verses kalandregényt. (Szerelem és féltékenység, gyilkosság és bosszúhadjárat, tetszhalál és sírablás; a Shakespeare-mesék fele benne van!)

Most aztán a Helikon Kiadó irodalmi vezetője, felbuzdulván Batthyány-trilógiámon, megkérdezte, hogy írnék-e olyan történelmi regényt, amelyik az *iskolai kötelező olvasmányokhoz* is „csatlakoztatható” lenne? – „Jó, akkor megírom a TOLDI-t!” – vágtam rá komolytalanul. Hanem a kiadó komolyan vette az én léha válaszomat, s erre már csak egyet tehettem: megkísérelni a szinte lehetlent. És ha az „égi és ninivei hatalmak” engedik, karácsonyra megjelenik a kalandregény.

I. Az álruhás vendégség és regénybe kívánczó következményei

„Elmegyek, furdúlok egyet-kettőt, szóla,
Hiszen én vagyok az ország számadója.”
(Arany János)

A magyarok emlékezetében úgy él, hogy csupán az *Igazságos*nak nevezett Hunyadi Mátyás király járta volna álruhában az országot. Pedig hát volt példa az efféle országjárásra korábban is, későbben is, csak azokat nemigen jegyezték föl, vagy ha följegyezték, régen elfelejtették. Sok oka van ennek a nemzeti felejtésnek, mint ahogy sok szerencsés körülmény kellett az álruhás királyi kedvteléshez, s azok között is első helyen áll az ország nyugodt állapota. Hogy például a király nyugodtan ott merje hagyni a palotáját, továbbá, hogy bátorságosan közlekedhessen a maga álruhájában mint elszegényedett nemesember vagy kocsikerékkel karikázó bognárlegény, akár egy szál maga is. Ilyen idők pedig a kisebbik Hunyadi fiú halála után nemigen voltak már a magyarok történelmében. Azért emlegetik hát ma is annyit, s élnek a furfangos vagy igazságosztó legendák, amelyeknek java része pedig nyilván az elmúlt ötszáz esztendő sanyarú korszakaiban született, visszavágyakozva, igazságosnak titulálva a legenda hőseit, s ahogy mondani szokták: a nép ajakán. Haj, csak egyszer volt ilyen, s azóta sem!

Pedig becses források tanúsítják, hogy több mint száz évvel Mátyás király megszületése előtt is volt egy magyar uralkodó, aki szintén kedvelte az ilyen maskarás megvizitálását a birodalmának. De hát akkor is rendben volt az ország állapota, s azt a rendet már családi örökségül kapta a fiatal Lajos király Nápolyból idekerült atyjától, Róbert Károlytól. Persze a lyukas emlékezetű nemzet semmiféle dicsérő jelzöt nem ragasztott a szétilált országot rendbe tevő király nevéhez, elégedjen az meg a kettős keresztnevével. Hanem a fiát, aki aztán negyven esztendeig gazdálkodhatott ebből a lilomos aranyforintokkal is megtámogatott örökségből, a *Nagy* jelzővel tisztelte meg az utókor. Na de hát annak is megvolt a maga oka, kár lenne elvitatni.

A fiatal Anjou Lajos tehát már uralkodása kezdetén is olyan biztonságban érezhette a királyságát, hogy egy késő nyári napon budai palotájából egészen a Tiszáig elmerészkedett. Titokban készült az útra, szerzett egy ócska dolmányt, egy ütött-kopott szűrt, egy rossz süveget nyomott a fejébe, a vállára valami kötőféket dobott, így osont le a palota cselédlépcséjén az istállók felé, hogy kiválasszon ott magának egy nagyobb testű, igénytelen lovat, amelyik nem nagyon üt el a lovas öltözetétől, de azért bírja a hosszabb megpróbáltatásokat is.

– No, öcsém, hát azt nyugodtan kihiheted innen – mordult felé egy idősebb lovászmester, aki mindaddig gyanakodva figyelte az ismeretlen lovászfíú válogatását –, arra a mi felséges urunk úgysem ülne föl soha!

– Hát ha ő nem is, én majd felülök rá! – felelte örömmel a király, mert ez volt az ő maskarájának első próbatétele. Ez pedig láthatóan jól sikerült.

Napokig bolyongott aztán a Duna–Tisza közének pusztái, kisebb-nagyobb falvai, városai között mint kárvallott birtokos köznemes, aki csak azért vette nyakába az országnak ezt a pusztább keleti felét, mert úgy hírlik, hogy errefelé szokták elhajtani a lopott jószágokat. Itt a sok terelgetett állat között jobban elkeverednek az idegen akolból való, de ő bizonyos abban, hogy akármekkora ménesben is fölismeri a maga három háttaslovát, s akkor visszafelé már nem kell ezen az otromba állaton ügetnie. Hanem azokon úgy repül majd haza, mint a szélvész!

Küldözgették is egyik cserénytől a másikig, merthogy a kérdezettnél még véletlenül sincs soha egy lopott jószág, hanem a szomszédjáért bizony már senki nem tenné tűzbe a kezét. Ha ráesteledett, betért valamely kutyakaparóba, ahogy itt nevezték azokat a siralmas állapotú vendégfogadókat, ahol csak egy hosszú asztal körül szoktak bóbiskolva üldögelni a betévedt pásztoremberek, szerencsétlen úton maradtak, s ahol a mogorva kocsmáros kelletlenül teszi eljűk a másutt eladhatatlan, savanyú vinkót. A fiatal Anjou király mégsem bánta, hogy ott kell éjszakáznia, mert mégis valami fedél van a feje fölött, s közben annyi megszívlelendő dolgot szívhat magába még a nehezen induló beszélgetésekből, döcögő félmondatokból is, amennyit egy esztendő alatt sem a tanácsurak olajozott jelentéseiből. De hiszen éppen ezekért indult ő útnak.

Harmadnap estére érkezett így el a Tisza folyó közelébe, de még akkor sem a partjái, mert annak a partját nagyon nehéz lett volna pontosan kijelölni, annyi volt arrafelé már a víz meg a zombék a sok élő és holt kanyarulatban. Csak a közelében járt, éppen egy takaros falu határában, de olyan takaros volt annak még a határa is, itt-ott elszórt bokrokkal, közöttük nagy füves térségek, a fű meg a ló bokájáig ért, hogy a király úgy gondolta, itt éjszakázik valamelyik terebélyesebb bokor oltalmában. Az a magas fű is olyan frissen hullámzott a lemenő nap vörösében, mintha nem is augusztus végét mutatták volna az 1345-ös esztendő kalendáriumi lapjai. Kizablázta a lovát, hadd legeljen az a szegény jószág, ő maga pedig leterítette a rossz szűrét, s hanyatt fekvé hunyorgott az alföldi naplemente meg-megborzongató hűvösében.

Aludt ő már így nemegyszer, gondolta, most nyár elején is Zára alatt, a táborban. Na, akkor ott a velenceiekkel hamar dűlőre jutottunk Zára dolgában, talán gyanúsan is hamar, gondolkodott el a király, egy hosszú fűszálat rágcsálva fektében, s ettől a nyári emléktől egyszerre megszomjazott. Féloldalt felkönyökölt, megrázta a kulacsot, de abban talán ha egy kortynyi víz kotyogott, az is jó langyos lehet már reggel óta. A lova távolabb prüszkölve hersegett a harmatos füvet, már nem is annyira az éhség miatt, mint inkább a harmatot nyaldosta a tetejéről. Na gyere, Majsa, mondta a király félhangosan, inkább magának, semmint a lónak, mégiscsak benézünk a faluba, keresünk ott egy jó vizű kutat!

Mindjárt az első ház nagy, fehér falú épület volt egy kisebb halom tetején. A kerítés kétszárnyú kapui kitérve, s közelebb érve látszott csak, hogy azok nem is kitérve, de sarkaikból kivette heverték a fűben, mint régen haszontalanná szomorodott eszközök. A szegényes utas közeledtére dühödt komondorok rohantak ki azon az üres kerítés szakaszon, s ettől az otromba ló is elkezdett idegesen ficánkolni, kissé fel is ágaskodott, de csak annyira, mintha két mellső lábával akarná eltaposni a vicsorgó kutyákat. A lovasnak egyszerre kellett figyelnie most a komondorokra is, meg az alatta kapáló Majsa nevű hátasra is, s akkor csak azt vette észre, hogy mint valami parancsszóra, a kutyák nyüssítve visszafutnak az udvarra, ott is egy nagy kerekű kút mögé. Lajos csak akkor látta meg, hogy ki parancsolta vissza a komondorokat, szép, barna hajú lány állt a kút mellett, s kissé előrehajolva, mindkét karjával lefelé evezve a levegőben, még mindig fegyelmezte a behúzott farkokkal nyüssítő ebeket. „Tisza! Bundás! Hátra, hátra!” Volt abban a mozdulatban valami kislányos igyekezet, az olyan süldő lányokat jellemző testtartás, akik csak nemrégén hagyták el a gyerekkorukat.

– Szépséges kisasszony – köszönt be Anjou Lajos lovagias meghajlással –, utasember vagyok, szabad-e itatnom?

– Ugyan hogyne volna szabad, jó ember? – csilingelt a lány a kút mellől, de szinte már érett, okos hangon. – Hanem már máma hová megyen ilyenkor, még ha akár-

mennyire utas is? Jobban tenné bizony kegyelmed, ha megpihenne minálunk, aztán jókor reggel megint útra kelhet!

Lajos ezekre a szavakra, meg hogy jobban szemügyre is vette a közben már kiegyenesedett sudár leányt, úgy elámult, úgy elfelejtkezett álruhás önmagáról, hogy kis híján elárulta magát, s ha nem kap még időben észbe, valami olyan komplimentet talál mondani a fiatal leány szépségére, amilyent csak a trubadúrok vagy az udvari lovagok tudtak az idő tájt kitalálni. De akármit mondott volna is, egy szál bók sem lett volna abban, hanem színtiszta valóság. Hiszen úgy megdobbant a szíve is, ahogy csak a tízegynéhány éves kamaszok szíve tud egymástól megdobbanni. De hát ez érthető, Lajos csak a tavaszon múltott el tizenkilenc esztendő, az a lány meg ott bent talán ha három-négy évvel lehet fiatalabb.

– Megkövetem a személyét, lelkelem leányasszony – próbált a király ekképpen valami népibb hidat építeni az álruhás visszavonuláshoz, amely hidat, nagy zavarában, az útközben hallott mondatokból kellett összeeszkábálnia. – Nem forgottam én még ilyen úri háznál, másutt is találok valamely szállásra. Mert régi igaz törvénye a világnak, hogy úrnak úr, szegénynek meg szegény a társa.

Hanem erre a beszélgetésre már megszólalt a ház gazdája is a tornác alól, hogy nem addig van az, mert nála meg az a törvény, hogy ha valaki itt esteledik, legyen az akár mely rendbéli is, hát az itt is éjszakázik! Punktum. Ezzel előparancsolt egy szolgát, hogy segítse le az utast a nyeregből, lovát kösse be az istállóba, s mikor ez megtörtént, erővel bevezette Lajost a felházba. Ott is az asztalfőre ültette, és kikiáltott.

– Piroskám! Hozzál csak egy ital bort a fejér kancsóval!

Na, gondolta Anjou Lajos, ha most majd az a lány hozza be a bort, aki őt a kútnál invitálta, akkor már a nevét is tudja, mert akkor Piroskának hívják. Azután már csak azt kellene megtudnia, hogy szolgáló-e itt, vagy ennek az udvarháznak a kisasszonya. De éppen csak ennyit tudott gondolkodni, amikor már hozta befelé Piroska a kancsót, éppen az ő Piroskája, mert közelebb látásától megint megfélemedezett magáról a király, ha csak gondolatban is, egy pillanatra.

– Nosza, édes lányom – mondta az udvarház gazdája, miközben bort töltögetett az ezüstpoharakba –, mutass emberséget a vendégnek! Nézz utána, s kérdjed a szakácsnét, hogy mivel tudjuk megkínálni a mi utasunkat.

Piroska olyan gyorsan fordult ki a boltozatos felső ebédlőszobából, hogy még csak a szeme se találkozzék ennek a fiatal idegennek a tekintetével, nehogy el kelljen pirulnia, mert poharaik összekoccintásakor látta ő rajta, hogy bármennyire ócska is a dolmánya, az arcát, a poharat tartó kezét nem olyan elnagyoltan faragták ki, mint a Keszi környéki férfiakét. De főleg a nézése, ilyent nem látott még, ilyen élénken fürkészőt sehol se korábban!

Piroska tehát a vendéglátóm lánya, gondolta Lajos csöndes poharazgatás közben, de sokkal tovább megint nem juthatott a gondolataival, mert megint nyílt a nehéz faajtó, s hárman hozták föl a tálakat. Piroska elöl, ő a salátástálat tette az asztalra, s apja intésére mindjárt helyet is foglalt a vendéggel szemben. A többi edényt az öreg szakácsné és egy konyhai cseléd lány hozta, kövér báránysülttel, forró túrós lepénnyel, friss lépes mézzel, ezeket lapos fatálcákon, végül két cseréptálat cirmos nyári almával és korai szagos szőlővel.

– Ne vesd meg, öcsém szegényes konyhám – mentegette vacsoráját a gazda –, hanem a borom, az jó érmelléki fajta, hát így csak egészséggel! – s ezzel megint összekoccintották a poharaikat. – Ejnye, öcsém – folytatta aztán, becuppantva őszes bajuszáról a vörös borcseppet –, azt se kérded, hogy ki vagyok? Hogy kinek iszod a bo-

rát? No, hát hallottad-e már híret a vén Rozgonyinak? Merthogy az egyedül én vagyok, Rozgonyi Pál, a magam személyében! Aztán az úgy illik, hogy most egymás egészségére is igyunk, csak hogy én még nem tudom a te nevedet.

A fiatal király eme felszólításra a szokottnál gyorsabban kapta fel a maga poharát, és koccintotta a Rozgonyiéhoz, hogy ne kelljen azonnal felelnie, s nyerjen egy kis időt, amíg ivás közben kitalál valamit. Ki is találta, hogy mit mondjon, de még nem a maga nevét, hanem most kitérően előbb Rozgonyi uram első kérdésére felelt, hogy hallotta-e már a híret. Hát hogyan hallotta volna! Híres és fontos esemény volt az a rozgonyi csata, amelyben ez a Pál nevű vitéz úgy kitüntette magát, hogy aztán nemcsak a Rozgony nevű falut, de még a nevét is arról kapta az előző királytól. Igaz, hogy az már több mint harminc évvel ezelőtt megtörtént, de hát följegyezték azt pontosan a krónikások, s ameddig csak olvassák a krónikákat, mindig fognak rá emlékezni. Hiszen az ő családjának, gondolta a fiatal király, sokkal sorsdöntőbb volt az az ütközet, mint a Rozgonyiaknak, akármilyen szép falvakat kaptak is utána az ő királyi apjától, s nemcsak fönt Abaújban, de még itt lent a Tisza mentén is.

Ez az utolsó mondat megmaradt gondolatnak a király fejében, de a többit mindet elsorolta, még ki is cirkalmazva, mint az emines diákok a lecke felmondását. Ezek után megint a ház vitéz urára emelte poharát, hogy: „tartsa meg az isten, háza öröme!” – s akkor hozzázékedett a maga kilétének megvallásához.

– Jaj, biz én nemigen dicsekszem a nevemmel, noha magam is nemesember vagyok. Csak hát tudjuk jól, hogy milyen forgandó a szerencse kereke, és hajh, mi már régen a talpára kerültünk. Otthon, Apátiban csak Csuta György a nevem, de szegény atyám holtáig bizonygatta, s bosszantotta nagyon, mert senki nem hitt neki, hogy a nemzetiségünk Árpád véreből ered. Árpád-vérből, mondogatta, noha csak lányágon.

Rozgonyi erre olyan képet vágott, mint aki régóta gyanít már valamit, s noha az Árpád-eredetre ő is csak elmosolyodott, afféle elnézően megbocsátó mosollyal, mert hiszen ki nem tartja itt magát Árpád apánk maradékának. De azért az neki is feltűnt már, hogy lehet itt egy kis távolság a Csuta György öltözeke és pallérozott beszéde között. Ő eddig inkább valami vándordiókot, kicsapott papnövendéket gyanított a maskara mögött, s most elégedetten látta igazolva lenni emberismeretét. Csakhogy az álruhás vendég éppen abban az egyben nem hazudott, amiért most ő is megmosolyogta: bizony hogy volt benne az Árpád-házi királylányok véreből, legalább egynolcad résznyi.

– Hát, uramöcsém, mert most már szólíthatlak így is mint nemesembert – kezdte lassan s mindjobban elkomorulva az öreg Rozgonyi –, jól mondtad az imént, hogy a kerék hol fel a talpával, hol meg alá fordul, merthogy a szerencse nagyon is forgandó. Látnod, én most éppen nem is panaszkodhatnék rá, vannak szép házaim, még szebb birtokaim, a legszebb gulyáim nekem vannak, magamnak hát meglenne már mindenem...

– Csak éppen a legeslegszebbet nem említ, édes uram, a leggyönyörűbbet? – kapott a szón Lajos, mert ebbe most jól belekapaszkodhatott, kimondhatta, amit már korábban is szeretett volna, csak eddig nem volt rá jó alkalom –, gyönyörű egy lánya van kegyelmednek!

– Éppen ez az, öcsém, éppen ez az! Nekem ez a liliomvirág, ez az egyetlen magzatom az örömöm is, meg a bánatom is. Merthogy most van egy új törvény, amit nagyon is kár volt meghoznia az új királynak! Csak ezt az egyetlenegy nem kellett volna törvénybe tennie a mi felséges urunknak! Nem tudom, hallottál-e róla, de hát tégedet miért is érdekelne már az a bolond törvény? Az pediglen úgy szól, hogy lányágon a birtok már nem örökíthető tovább. Hát kire marad az én sok szerzett jószágom? Civa-kodó rokonokra? Mihaszna idegenekre? Mert amint én meghalok, lelkennek lelke,

Rozgonyi Piroska olyan földönfutóvá lesz, hogy hozzá képest te, szegény Csuta György öcsém, maga vagy a király! Hát ez az én szerencsétlenségem és ez az én bánatom, s elhiheted, hogy nem a magam személye miatt.

E mondatok után úgy nekikeseredett vitéz Rozgonyi Pál, hogy könnyeit rejtve, visszafojtva szavak helyett már csak erős, reszelő köhögés törhetett föl a torkán, amit ismét csak sok kortyolgatással lehetett gyógyítani. Lajos is ivott, bár ha módjával, mert közben azon gondolkodott, hogy mivel tudná vigasztalni a keserű atyát.

– Nagy jó uram! Volt-e már Budán évégett? Mert ha nem, hát fogadja meg a tanácsomat! Menjen egyenest a királyhoz, mondjon el neki mindent, s kérje meg, fiúsítaná egyetlen leányát!

– Fiúsítaná? Ezt a szép lányt?! – hüledezett az atya. – Azt meg hogy csinálná? Még ha király is, attól még nem ő a teremtő Isten!

– Azt csak úgy, édes uram, hogy a király mind egy szálíg ráírhatja a Rozgonyi-vagyont Rozgonyi Piroskára, éppen úgy, mintha fiú volna. Mert aki a törvényt hozza, kivételt is csak az tehet.

Ettől a Kesziből nézvést nagyon is bizonytalan kimenetelű, soványka lehetőségtől is egyszerűen úgy megváltozott Rozgonyi Pál kedélye, mintha már megtörtént volna a fiúsítás. Ő máris faktumnak vette budai utazását, a király megértő biccentését, pecsétjét az új adománylevélen, s szokatlan nagylelkűséggel kezdte eltervezni, hogy mármost ő miképpen házásítaná ki az így birtokba jutott Rozgonyi Piroskát. Hogy akkor ő bizony nem a gazdagság, hanem csakis az emberség szerint válogatna a vőlegények között, hiszen vagyon lenne itt elég, annyi, hogy még egy ilyen szegény nemesember is sorompóba állhatna az ő lánya kezéért, mint ez a Csuta György. Mert csakis az emberség és a vitézség számít, ismételve egészen megrészegülve az örömtől, s aki vitézi játékon legyőzné ellenfelét, ajándéku kapná a lányt is, meg a birtokát is. Közben pedig úgy méregette a fiatal utas karját, vállát, hosszú derekát, elképzelve a nehéz bajvívópáncélban, hogy a királynak könnyű volt fölfedezni benne a biztatást. „No, öcsém, ha tetszik a Rozgonyi lánya...!”

Lajosnak jólesett ez a rejtett buzdítás, kissé el is mosolyodott zavartan, hogy hát hiszen ha Csuta György lehetne! Csak hát a királynak most nem éppen a házasodás a dolga, legföljebb ha a házasítás. Igaz is, gondolta józanul, Toldi! Toldi Miklós. Milyen szép pár lennének Piroskával! Erről nem szólt, de a gondolat már megkapaszkodott a fejében, s ameddig még a beszélgetésben elvarrták a vitézi torna szálait, hogy mikor, hol, miképpen lehet azt meghirdetni, majd megrendezni, maradék boruk is elfogyott a fehér kancsóból, s jó éjszakát kívántak egymásnak.

A vendégnek egy emeleti szobában vetettek ágyat, lebontva arról a hűvös, domború dunyhákat és párnákat, s ezekből látni való volt, hogy az elmúlt tél óta vagy isten tudja, hány tél óta nem aludt ott senki. Azok a nagy dunyhák és vánkossok még egy valamikori téli reggel szellőztetését és hűvösét tárolták magukban. Amúgy pedig Lajos egészen otthonosan érezhette magát, négy faragott oszlopon álló mennyezetes ágy volt abban a magányos szobában, de mielőtt belefeküdt volna, tarsolyából pergamenlevelet és írószerszámot vett elő. Leült az ablakpárkány szélére, s azon a párkányon és a hold meg a csillagok fényénél, már ahogy azt más ismert vándoroktól avagy későbbi államférfiaktól is megszokhattuk, megírta a pergamenlevelet, s miután alákanyarította a nevét, és a lapot négyrészt hajtogatta, a hátuljára piros viasz is csöpögtetett, s abba nyomta gyűrűjének címeres fedőlapját, mint egy kis pecsétnyomót.

A korai reggeli után még hosszú szívéllyességgel búcsúztatták a házbeliek, majd kiáltak az útra, és addig néztek utána, amíg el nem fődte lovas alakját a Tisza menti por.

S amikor már leültek volna, hogy szusszanjanak egyet a visszazökkent időben, Piroska egy pecsétes pergamenlevelet talált az utazó párnája alatt. Leszaladt vele a felső ebédlőházba, ahol az apja másodszor készült reggelizni, tehát már lehajtott egy gyűszűnyit az étvágycsináló szilvóriumából, amikor Piroska olvasni kezdte a levelet. De minthogy két-három nekikezdés után végképp elakadt a latin szavakban, amelyeket ő addig sem értett, az öreg Rozgonyi izgatottan vette át a pecsétes iratot, s abban ez állt:

„*Nos Rex Hungariae, Dalmatiae, et cetera...* elrendeljük, hogy Rozgonyi Piroska, Rozgonyi Pál lánya, fiú gyanánt legyen minden Rozgonyi-uradalom ura és örököse. Neve, címere utódaiban is használatban megmaradjon.

Az Úr 1345. esztendejének Szent Mihály napján Keszi helység határában tartsanak harci játékokat, s azon ki legbajnokabb léssen, nyerje el Rozgonyi Piroska kezét. Ezt így tartja jónak és helyesnek Magyarország mostani királya: *Ludovicus*.”

Rozgonyi Pál nyilván elfelejthette, hogy már másodszor is bekapta a szokott étvágycsináló szilvóriumát, mert amint a felolvasás végére ért, gyors egymásutánban töltött még kétszer a poharába, aztán csak bámult a pergamenre, s ennyit tudott mondani: A király! A királyt veregettük vállon az imént! A levél tartalmára nem is gondolt. Annak már tegnap úgy megörült, úgy megélvezte minden örömét, mintha már ma lett volna.

Piroska meg csak sóhajtozott fehéren: Istenem, Istenem! Szent Mihály napján? De ki lesz vajon a legbajnokabb? Istenem, ki lesz? Csak nem, csak nem...? Jaj, még harminc napnak kell eltelnie addig! Istenem, Istenem!

II. Az elhamarkodott ruhacsere

„*Azt gondoltam: hátha megcserélnék veled,
Fölvéném sisakod, páncéled, fegyvered?...*”
(Arany János)

Szent Mihály napja, szeptember 29-e egy hétfői napra esett az 1345-ös esztendőben, de már vasárnap reggeltől gyülekezett a népség Keszi határában, mert annak a ragyogó csillag mellett megírt királyi levélnek gyorsan híre szaladt az országban. Lajos királynak pedig személyes gondja volt rá, hogy tudjon arról, akinek tudnia kell, s szeptember közepétől egyre gyakrabban kérdezett rá a budai palotában forgoló Toldira, hogy „no, fiam, Miklós, hát hogy lesz Rozgonyinál?” De Toldi Miklós már méltatlannak tartotta magához az efféle harci játékokat, mert hát játék az csak, ha neki egy lányért meg a hozományáért kell verekednie. Még ha csupán tornavirtusból, az más, akkor még meg is leckéztetné kissé vitéztársait, de hogy ingyen vegye el mástól, ami neki nem is kellene? Azt már nem! Ha tétre megy, akkor neki tisztességtelen dolog kiállnia, meg aztán el is rontaná az egybegyűlt kíváncsiskodók mulatságát, hiszen ki sem mer állni ellene senki. Vagy ha valamelyik tudatlan és mohó ifjú mégis megpróbálkozna a viadallal, hát az csak addig tartana, ameddig a két ló a porond közepéig vágat. Úgyhogy a király kérdéseire csak a fejét ingatta, de nem felelt.

Amikor meg a keze alá adott lovagok kérdezték, unszolták, hogy hiszen csak egy újját kell kinyújtania a virágszálért, és hát nem is leszakítani kell azt, hanem meghagyni a maga szárán, gyökerén, mert nagyon is jó helye van annak abban a szép fekete földben, amelyik szinte határos a Nagyfaluhoz tartozó Toldi-birtokokkal – akkor már ingerülten mordult rájuk. Hogy hagyják őt békén ezzel a bolondsággal! Nincs neki szüksége semmire, asszonyra meg kiváltképpen nincsen. Ő katonáember, s ha ma itt,

holnap ott, csak sírna utána feleség is, meg a gyerekfalka is, valahányszor kihúzná a lábát hazulról. Hát ő aztán felé se néz az efféle vásári léháskodásoknak!

Hanem amikor elközelgett Szent Mihály napja, Anjou Lajosnak nagy kedve támadt lemenni ismét Keszibe, hogy vajon mi lesz abból a kis bolondságból, amit az a bizonyos Csuta György indított el a baldachinos szobában? Meg aztán Rozgonyiékra is kíváncsi volt, az ábrázatokra, amikor viszontlátják majd Csuta Györgyöt fényes kíséret közepén. Abból a fényes kíséretből pedig, akármennyire vonakodott, nem lehetett kihagyni Toldi Miklóst. – Vívssz, nem vívssz, te dolgod – parancsolt a király –, de el fogsz jönni velem!

A már említett nagybecsű forrásmunkák azt állítják, hogy „Rozgonyi lakása nem valami fényes”, bár ezt inkább csak úgy kell érteni, hogy a királyi lakhoz vagy néhány budai tányérnyaló lakásához képest, mert amúgy, legalábbis a leírások szerint, kőből épült és tekintélyes méretű nemesi udvarház lehetett, amelynek „sok henye kőtámasz terhelte oldalát”. Vagyis, vágja rá ma az építészeti stílusokban jártas utazó, a kor divatjának megfelelő gótikus lakóház volt, amelyekből nem sok maradt meg Európában, mert jobbára már csak a korabeli templomok őrzik azt az építészeti divatot, hogy külső kőbordákkal támasztották meg a magas falakat. Igaz, hogy kényelmes lakószoba kevés volt azokban a házakban, mert legtöbb helyisége különböző dolgok raktározására szolgált éppen úgy, mint a városok lakótornaiban. Csak amíg ott az egymás nyakára épült házak miatt fölfelé terjeszkedtek, itt, Kesziben, a Rozgonyi portáján volt hová terbélyesedni.

Csakhogy bármekkorára hasasodott az a kőház, s ha minden kamráját szobává alakítja is Rozgonyi Pál, annyi vendéget ott úgysem tudna elhelyezni, ahányan fényes lovagok és nemes kisasszonyok érkeztek a Szent Mihály-napi bajvívásra. Ezért aztán nagy cifra sátrakat állíttatott fel a háza körüli füves térségeken, a sátrak oszlopait, deszkafalait szőnyegekkel vonatta be, s a legszebb és legnagyobb sátor olyan volt, hogy abban a királyt is, kíséretét is szégyenkezés nélkül vendégelhette. Mert nagyon bízott benne, hogy maga Lajos király is megtiszteli az ő házát ezen az országos hírű viadalon. A füstös konyha is kiköltözött a házból, és vasárnap hajnaltól három helyen is forgatták a hízott ökröket a nyárson, megadva a módját az ökörnek is: hasába egy kakukkfűvel jól megszórt kövér juhot, abba meg egy füstölt szalonnával tűzdelt és almával kitömött kappant varrtak. Úgy sült együtt a három állat, s nem csupán a más-más ízű hús egymást biztató párája miatt, amely párákat az ökörre locsolt vörösbor még tovább bolondított, hanem mert tudvalevően úgy kell azt ellenőrizni, hogy akkor sült meg jól az ökör, amikor már legbelül a kappan is porhanyós.

Lajos király és páncélos kísérete már szombaton elindult Budáról, estig elérték Kompoltig, ott megszálltak a várkastélyban, s hajnalban indultak tovább. Úgyhogy korabeli szóhasználat szerint „kenyérebédájban”, amit közönségesen csak tízórainak kell érteni, a közelgő lovagok előtt már feltűnedeztek a cifra sátrak sávcsúcsai, már hallották a visító sípok és dörmögő dobok hangjait; mintha a bolondozó délibáb valami pogány mór táborot mutogatna nekik az árvalányhajas puszták fölött. Rozgonyi eléjük lovagolt, szinte túlzott reverenciával köszöntötte a királyt, s mindjárt a leggazdagabb sátorba vezette őket. Ott már meg volt terítve egy hosszú asztal, a kupákba maga a háza kezdte volna töltögetni a bort, de a szomjas lovagok legnagyobb bánatára Lajos király azt mondta, hogy ők bizony nem is isznak, nem is esznek addig, amíg el nem mennek a templomba, s a vasárnapi szentmisén nem imádkoznak Szent Mihály arkangyalhoz, hogy vérontás vagy nagyobb baleset nélkül sikerüljön ez a mai nemes lovagi torna. Amikor pedig meghallotta, hogy az itteni templomot Szent László király

tiszteletére építették és szentelték föl még III. Béla királyunk idején, akkor az ifjú Anjou Lajos leszállt a lóról, hogy gyalog közelítse meg azt a szentelt helyet, s elvárta ezt nemcsak a lovagoktól, de az egész vendégseregétől is, mert őneki a szent király nemcsak rokona és királyi elődje volt, de egyszersmind lovagi példaképe is.

Mise után szépen visszasétáltak a szőnyeges sátrakhoz, ahol aztán a szomjasak ihatnak, az éhesek falatozhattak kedvükre, ám a sorompóba álló lánykérő lovagok csak módjával, mert hiszen nagyon megtelt hassal nemigen lehet már verekedni. Az első összecsapásokra pedig még kora délután akartak sort keríteni, mert hát nagyon sok volt a jelentkező bajnok, s így sok összecsapásnak kellett még megtörténnie. Mert aki végül „a legbajnokabb” lesz, annak három ellenfelét kell majd legyőznie; ezáltal pedig a sok még úgy megsokszorozódhat, hogy jó, ha hétfő délutánra kihirdethetik a nyertes vőlegényt. Ezért mire a lovagok és kísérő családtagjaik az imádkozó népséggel együtt visszatértek, a szolgák szép aranylő fővennyel fedték be a porondot, festett korlátokkal elkerítették a sátraktól, a tanult bajmesterek botokkal turkálták föl a fővenyt, hogy nincs-e alatta valami álnok tör vagy hurok, nehogy megcsúfolják a lovagok becsületét. Végül jelentették a magas bársonyszékekben ülő „igazlító” bírának, hogy kezdődhet a lovagi torna. – Vitézek, daliák, a sorompó nyitva! – kiáltott a senior bíró, erre a kürtösök megfújták a harci jelet, hogy ettől a perctől kezdve a sorompó előtt sorjázó, csillogó vértékben és címeres nyeregtakarókban pompázó lovak és leeresztett sisakrostélyos lovagjaik jelentkezhetnek a viadalra.

Ennek azonban szintén rendje volt: a lovagok előbb nyílvesszővel sorsot húztak, hogy melyik páros kezdje el a tornát. Aztán a két szerencsés ünnepélyesen az emelvény elé léptetett, kivont pallosukkal üdvözölték a királyt, a túlsó oldalon a szüzek és dámák tarka koszorúját, majd bediktálták nemzetségük lobogójának és címerállatának színét és fajtáját, amit a segédkező bírák egy-egy öreg könyvben följegyeztek. Butkai, Lorántfi. Ezt elvégezvén, a két dalia a porond két végpontjára ügetett, a bajmesterek kijelölték a távolságot, ahonnan vágatva egymásra rohannak. Előbb ki-ki a másik pajzsát vette célba a tompa dárdával: a pajzsok megkondultak, gazdáik kissé hátradőltek, de nyeregben maradtak, s visszafordulva ismét beálltak a kezdővonalra. Másodjára az „olaszdöfést” próbálták; a bajmesterek magas deszkapalánkot állítottak a porond közepére, s afölött vagy azt áttörve kell az ellenfelet nyergéből kivetni. De mert ekkor sem bírt egymással Lorántfi és Butkai, következett az „ösi magyar mód”: hegyes acélvégű rúddal vágattak egymásnak, s azt vagy kivédi az acéltárcsa, vagy átfürödik rajta, s akkor csak a mellvértben, a páncélingben, netán a vállcsontban áll meg a bajvívófa acélhegye. Ennek a döfésnek már nem bírt ellenállni Butkai tárcsapajzsa, ő maga is lezuhant a homokba, s jelezte, hogy megsérült, így a gyalogharcot már nem akarja folytatni.

Lorántfinak elkönyveltek egy győzelmet, s hiába lett volna Kompolti és Pohárnok a második páros, a győztes Lorántfinak kellett egyikükkel vívnia, s akkor megint sorsot húztak. A szerencse Kompoltinak kedvezett, az ő zászlódíszét is bejegyezték a bajvívókönyvbe, majd Lorántfival együtt végigjárták az illő köszöntéseket, s csak ezután kezdhették a viadalt. A második összecsapáskor a már fáradó Lorántfi valahogy fönnakadt az olasz palánkon, lova elszabadult, s minthogy a lovagot csak segédek tudták kiszabadítani a deszkaroncsok közül, így Kompolti nyerte meg a párviadalt, s készült összecsapni Pohárnokkal.

Toldi Miklós annyira unta ezeknek a vidéki magánlovagoknak az ügyetlenkedését, hogy már nézni se bírta tovább, fölállt a király mögül, s bement a maga sátorába. – Hát mit keresek én itt? – dühöngött magában. – És meddig fog ez még tartani, Úr Is-

ten! Minek is jöttem ide? – mondogatta, s türelmetlenül járkált a sátor szőnyegén. – Honnan került elő ez a sok cifra páncélos pulya? Hej, csak kerüljenek egyszer a kezem közé!

– Mi bajod, levente, hogy oly nagyokat lépsz? – kérdezte tőle Tar Lőrinc, aki Toldi mögött szintén kiosont a testőrök közül. Mert ez a Lőrinc hiába szolgált a király körül, csakis pártfogója közelében érezhette magát biztonságban, csak az ő válla mögül mert visszavágni a különben állandóan ugrató társainak, akik, ha Toldi nem hallotta, mindenféle gúnyneven nevezték. Hogy tésztaképi rongyzsák, porcogós malacsült és más efféle csúfságokat. Pedig régi, híres család sarja volt, s egyik őse állítólag még a Poklot is megjárta, hanem ez a mostani Tar Lőrinc eléggé gyáva és hozzá sete-suta ember volt, s nem is csak úgy képletesen szólva, de valóságos értelmében is, merthogy balkezes. No hiszen ez a balogság is elegendő okot adott társainak a gúnyolódásra.

Toldi először nem is válaszolt az alázatosan pajtáskodó Lőrinc kérdésére, csak ránézett, s aztán már nem is rá, hanem a páncélos öltözetére, s azon gondolkodott, hogy hiszen lehetne itt valamiféle bolondságot csinálni, megtréfálni ezeket a mezei lovagokat.

– No, Lőrinc fiam, bújj csak ki abból a vasöltözetből! – szolt Miklós hunyorítva –, úgy látom, termetre egyformák vagyunk, hadd szerzem meg neked a Rozgonyi lány hozományát! Csak el ne mozdulj innen, míg vissza nem jövök, mert különben elrontod a tréfát, s akkor jaj neked!

– Dehogy, dehogy, Miklós bátyám! – hebegte Tar Lőrinc, s ettől még vörösebbek lettek puha arcában a szeplők –, csak hát tudod, én balkezes vagyok, s így könnyen kitudódhat a turpisság.

– Nagyon is jól tudom én azt – felelte Toldi, hangjában egy kevéske gúnyval –, majd bal kézzel vívok, ne rettegj!

Amikor a Tar nemzetség zöld-fehér zászlajával s a zászlómezőben egy csipegető varjúval újabb vitéz jelentkezett a sorompó gémrúdjánál, kedélyes lárma hullámozott végig a vendégek karzatán. No, Lőrinc, jól kifogtad elsőre! – hahotáztak mindenfelől –, a te bágyadt varjúdat hamar felőrlik a sárkányfogak! Mert ismerték jól ezt a címet, akár ne is jelentkezzék az írkokoknál, mert már jegyzik is befelé, ahogy kisorsolt ellenfelét is, a sárkányfogcímeres Bátor vitézt. A Bátor nemzetségből való Apor először röstelkedett, hogy éppen ezt a suta varjút kapja ellenfelül, de aztán ő is csak nevetett rajta, amikor az csetlő-botló lovával megállt az indítóvonalnál. Bal kezében csak imbolyog az ügyetlen öklelőfa, tán föl se tudja majd emelni, amikor pedig megpróbálta, mert a kürtjelre föltartott kopjával kell elindulniuk, hát az úgy remegett föl s alá, akár a bólogató kútgém. Így vágattak egymás felé, miközben Apor rezzenetlen dárdája egyenest a bágyadt varjúra szegeződött. Ám abban a pillanatban, amikor elérte volna, a varjú gazdája rándított egyet a bal vállán, ettől az iromba öklelőrúd meg mintha kiesne a kezéből, s pontosan Apor lovának mellső lábai közé. A szegény ló vértesszügye hatalmasat csörrent a nehéz rúdon, ágaskodva kissé fel is kúszott rá a lendülettől, s akkor a balkezes bajnok, mintha csak szénát forgatna, kifordította az öklelőfát. Bátorbéli Apor ártatlan lova pedig oly megadóan dőlt az oldalára, akár egy ledöntött vasszabor, maga alá szorítva lovasát.

– Micsoda véletlen! Micsoda balszerencse! – ugráltak fel helyükről a hitetlenkedők. Szerencsére nem történt nagyobb baj, csak annyi, hogy Apor combja, lábszára kissé megzúzódott. Csontja nem törött sehol, de aznap már nem kíváncozott nyeregbe. Megtapsolták azért, és megtapsolták a másikat is, mint a viadal nyertesét, végül még biztatták is nevetve: – Rajta! Ne félj, Lőrinc!

Toldi pedig úgy tett, mintha ettől a buzdítástól kapna nagyobb bátorságra, derekát

kezdte egyengetni, már szemre is délcegebben ült a lován, de azért még igyekezett utánozni Tar Lőrinc esetlen testtartását. Akkor már azok következtek a sorban, akik egyszer győztek, egyszer meg lehuppantak, s elsőként Lorántfi ugratott elő, aki korábban olyan szerencsétlenül akadt fel az olasz palánkra. De mivel sérülést nem szenvedett, gondolta, hogy ezt a lány hústornyot ő most az első kopjatoréskor kiveti. Azzal már meglesz a két győzelme, harmadikra meg visszavághat Kompolti Adorjának a palánk miatt.

Szabályosan vágattak egymás felé, most már Toldi is feszesebben tartotta bal hóna alatt az irdatlan dorongot, megcélozva vele Lorántfi pajzsának rézgombját. Félúton csattantak össze, Toldi egy kicsit oldalra billent a vállát ért ütéstől, de azért a helyén maradt, Lorántfit viszont mellvértjének csúcsos közepén találta meg a kopjafa, így a lovag se jobbra, se balra nem mozdult, hanem csak szépen leszánkázott a ló farán. Olyan simán és egyenesen, ahogy enyhüléskor a háztetőkről csúszik le egy nagyobb hótömeg. A riadt állat meg felrúgott hátsó patáival, messzire taszítva a kiütött lovas.

– Jól van, Lőrinc, ez már két győzelem! – kiáltottak felé meglepett elismeréssel. – Nahát, ki gondolta volna! Még ilyet?! – Közben a hölgyek karéjából virágcsokrokat dobáltak a porond feldúlt főenyére, s azt a lovagnak illendő dolog megköszönnie. Pecosen körbelovagolt hát, megint gondolva rá, hogy utánozza a Tar Lőrinc gyermekgyegetecsenességét; nézegesse sisakrostélya mögül a lánytábor tapsolót, de csak olyasmifanyalgással, ahogyan az étvágytalan gyermek turkál az ételében. Hanem aztán egyszer csak megpillantotta a menyasszonyt, akit ő látni sem akart korábban, most meg, nem is érti, alig tudja róla levenni a szemét! Mi ez?! Egyszerre elfelejtette fölvelt szerepét, s hogy jobban láthassa a lányt, fölcsapta a sisakrostélyt, bár ha csak egy pillanatra. Hiszen ez szabálytalan, mert aki fölfedi arcát a torna vége előtt, kizárhatják a további küzdelemből. Neki pedig lesz még egy ütközete, méghozzá azonnal, mert Kompolti Adorján akkor már ott ágált a porond másik végén. – No, no, Lőrinc! – kiáltotta felé –, jössz te csak onnan! Még nem tiéd a szép eladó leány! Még kérőnek itt vagyok én is!

Ha csak egy pillanat vagy akár ha egy óra, Rozgonyi Piroskának elegendő idő volt az, hogy megforduljon vele a világ. – Hiszen ez nem csupasz képű, nem puffedt és vörhenyes, amint azt társnői Tar Lőrincről állították! – emelkedett benne a lélek. – Hisz ennek szép bajsza van, napbarna inas arca, a szeme pedig?... akár a vasszigony! De mit bóklászik ott? Jaj, szól a kürt már!

Toldi valóban csak bóklászott most a lánykaréj meg az indítóvonal között; csak lóva száját rángatta jobbra-balra a zabolával, hogy a szerencsétlen jószág már azt sem tudta, merre menjen, s prüszkölve ágaskodott. Mert már Toldi se tudta, hogy most ugyan merre. Ezt a lányt, ezt szerezzé meg ő annak a fajankónak?!

A lovagok karzatáról újabb hahota kísérte ezt az ügyetlenkedést, a mafla Lőrinc gyámtalanságának vélték, aki most majd emiatt kóstolja meg a porond főenyét. – Úgy, úgy – nyugtázták már jó előre –, a jegenyék sem nőnek az égig! – Toldi csak erre a hahotára ocsúdott, a kürt utolsó hangjaira ugratott a maga kimért vonalára, de akkor már Kompolti Adorján megindult felé. Miklós ösztönösen kapta át jobbja az öklelőfát, s megeresztette a magára talált paripa zabláját.

– Hát mégsem „balog”! – szállt föl egy könnyű sóhaj Piroskából, aki csak most kezdett el szorongani egyvalakiért.

Most aztán már igazán nem kellett volna szorongani azért az egy vitézért; Toldi most már maga vívott, magáért s dühből. Nem is a gyanútlan Kompolti Adorján ellen, de inkább a sete-suta Tar Lőrinc ellen vagy még inkább makacs és ostoba önmaga ellen. S amikor elérte ellenfelét, olyan erővel taszította mellen, hogy az szegény mintha nye-

reg helyett addig egy lekapcsolt rugón ült volna, s a hatalmas ütés kioldja a rugó zár-szerkezetét, föl pattant a levegőbe, s messzire repülve elterült a porond sarkában. Mozdulni sem tudott aztán, csatlósok húzták ki a fövenyről, páncélos lábfejjével két mély barázdát szántva egészen a sátoráig.

Toldi már nem törődött sem az éljenzésekkel, sem a meglepett vagy irigykedő felkiáltásokkal, nem hallotta a hangosodva terjedő babonás riadalmat, hogy „belebújt a sátán”, hogy hiszen ez a Tar Lőrinc nem is a mostani, hanem éppen hogy az a régebbi, a pokoljáró, ennek a nagyapja, aki Belzebub segítségével visszajött a túlvilágról, megvívni Piroska kezéért a sete-suta unokája helyett. Toldi ebben a zűrzavarban átugratott a sorompón, s a sátrak mögött ellovagolt a Tisza felé.

Fogalma sincs, hogy hova vágjat, mit keres, mi elől menekül. Valami nagy zavar volt benne, amivel nem tudott mit kezdeni, mert soha nem tapasztalt korábban hasonlót, s majd' egy órányi vágta kellett ahhoz, hogy lecsillapodjon, rendezze a gondolatait: hogy most mit tegyen, mi lenne a legjobb? – Persze – indult el egy gondolatsoron –, odaállhatnék a király elé meg az egész népség elé ebben a varjús maskarában, hogy bocsánat, felség, bocsássatok meg, vitézi társaim, bocsássatok meg, honunk szép hölgyei s mind ti gyönyörű szüzek, és bocsáss meg nekem, Rozgonyi Piroska! Ím itt vagyok, Toldi Miklós vagyok, rossz tréfa volt, amit elkövettem ellenetek, a lovagi becsület ellen, magam ellen, de szánom-bánom a bűnömöt, és most szeretnék megvívni Piroskáért a magam fegyvereivel, mert én szeretem Rozgonyi Piroskát!

Szeretem? – döbrent meg saját gondolatától, mert ilyet se mondott még soha senkinek és senki ember lányáról. – De szeretem-e? – kérdezte magában már a visszafelé ügetés közben. – Hiszen csak egy pillanatra láttam, s azért, mert megtetszett, azért már vegyem el feleségnek? Egy villanásért, egy fellobbanásért? Ezért már föl kell lebbenteni a fátylat a magam becsstelenségéről? Kockára tenni a híremet? Azt nem lehet!

A király persze megbocsátaná – csavart még egyet Miklós a gondolatán –, Lajos érti a tréfát, meg akarta is, hogy sorompóba álljak, az első perctől azt akarta. Igen, igen, ő megbocsátaná, ő még örülne is neki. Hallottam én már ilyen történetet, valami széphistóriában, bizonyos Trisztán nevű lovagról meg a szerelméről. Igen, igen, maga a király mesélte el egyszer, hát ő biztos, hogy megértene és megbocsátana nekem. Jó, de magamnak megbocsátok-e? A magam tisztességével, a magam becsületével, azzal hogy fogok egyezkedni? Tolvaj módjára bújtam a más címere mögé! Annak pedig nem szabad kitudódnia! Mert tolvaj nem vagyok!

Ekkor ért vissza a saját sátorához, s egy kicsit még tűnődött, hogy most hát akkor hová, majd gyorsan leugrott a lóról, a kantárt odadobta egy kőszá csatlósnak, és belépett a sátorba. Ahogy meglátta az ott kuksoló Tar Lőrincet, aki izgalomban már izzadt-ra tördelte kézfejét, s olyan csapzott volt, mintha saját maga vívott volna; ahogy Toldi ránézett arra a szerencsétlen máléra, és Rozgonyi Piroskára gondolt, megint összefacsarodott a szíve. Ennek, ennek azt a lányt?! Órület! De hogy meg ne gondolja magát, gyorsan ledobálta magáról az idegen fegyverzetet, s rá mordult Lőrincre: – Öltözz! – Az zavartan kapkodta magára a páncélt, sisakot, az ízelt ujjú vaskesztyűket, s amikor kész volt, megállt Miklós előtt, mint parancsosztáskor.

– No, Lőrinc! *Van* szép feleséged – kezdte rekedt hangon Miklós, föl se nézve ültében a bajtársára. – De javaslom, becsüld meg, ápolyd, őrizd, mert a szememet rajtad tartom! Ha annak a lánynak csak egyszer görbül a szája panaszosra, hát akkor, ismersz, akkor azt a szennyet, ami most, miattad, lovagi páncélotomat érte, a te véreddel fogom lesikálni! Csöndet! – mordult rá ismét, amikor az égre-földre kezdett fogadkozni. – Ne szólj! Én megmondtam! Elmehetsz!

Tar Lőrinc varjús címerével, hóka zászlajával, leeresztett rostélyú sisakban boldogan lovagolt ki a küzdőtérre, ahol már rég nem volt küzdelem, ahol már csak az ünnepi díjosztásra várták. Bársonnyal bevont emelvényen magas székében ült a király, jobbán-balján a bírálók és a bajmesterek, előtte pedig alacsonyabb székben az öreg Rozgonyi és a nap fődjája: Rozgonyi Piroska. Társnői között bizalommal várta a bajnokok érkezését, előbb csak tüntessék ki szépen az egyszer nyerőket is, Lorántfit, Kompoltit, Pohárnokot, ő most már mosolyoghat rájuk is, amikor felvonják a sisakrostélyukat, bármilyen lesz is az ábrázatok. Mert végül majd jön az ő bajnoka, az a háromszor győztes, akinek ő már az arcát is láthatta! S amikor feltűnt a zöld-fehér zászlót lobogtató páncélos lovag, illik, nem illik, Piroska előre elmosolyodott.

Úgy lett, előbb szépen kitüntették a kisebb bajnokokat, mindegyik kapott egy-egy hímes övet, boglárt, sisakforgót valamelyik kisasszonytól, s ráadásként Lajos király meghívta őket a maga bandériumába. Nagy kitüntetés volt ez és nagy jutalom, talán még nagyobb is, mint a kisasszonykezektől hímzett díszövek. Amikor aztán a „legbajnokabbra” került a sor, és ott állt zárt sisakban a király előtt, Lajos visszajáról kezdte a jutalmazást.

– Nos hát, Lőrinc fiam, téged nem hívhatunk meg a csapatunkba, mert te már eddig is a király lovagja voltál. Ezért a te mai győzedelmeskedésed dicsőség mindnyájunknak, bár – nem úgy ütött ki, ahogy én akartam. Mindegy, mert szerencse is segíti a jó katonát, így jutalmadat te is megérdemled. Ám azt a legnagyobb jutalmat nem tőlünk kaphatod meg, hanem vitéz Rozgonyi Páltól, és tőlünk nem is teneked, hanem gyönyörű arádnak jár ma kitüntetés. Felsőleges anyám kérésére Rozgonyi Piroskát udvarhölgyei közé fogadjuk, s a királyné fogja gondját viselni a menyegzőig. Most pedig, mint „legbajnokabb” e mai viadalon, vedd át jutalmadat, és mutasd be neki magadat is!

A király kíséretének nem volt meglepetés az a látvány, ami eléjük tárult a felcsapott rostély mögött, a Rozgonyi rokonság is csak fürkészve nézte a puha, szeplős arcot, de Piroska döbbenten meredt rá, s kis híján összerogyott. – Nem ő, nem ő volt! – sikoltott benne az ijedség, a megszégyenülés, a szokatlan fájdalom. – De akkor hol van az, aki érte vívott ebben a páncélban, ezekkel a fegyverekkel? Már nincs is itt, már elment, csak addig volt itt, amíg odadobhatta őt, mint holmi letépett mezei virágot egy csúfságos idegennek? Miért játszott vele? Hát nem látja ezt senki, ezt a hatalmas csalást? Szólani kellene, még most kellene szólni, amíg mindenki itt van, amíg tanú is akad rá, amíg meg nem történik valami jóvátehetetlen!

Anélkül, hogy köszöntötte volna az elébe álló lovagot, reszketve ült vissza a székbe, és sápadtan nézett maga elé. Mert nem lehet már szólni, és nincs is kiért szólni. Azért szóljon, pereljen, tanúsítson, akinek ő nem is kellett? Hiszen látták egymást! De hát nem, nem. Hát akkor ő se szól, akkor neki sem kell. Nem, nem. Erre a sok *nemre* aztán megeredtek a könnyei, akárhogy próbálta, nem bírta visszatartani őket, csak folyt le a kis sós patak, végig az arcán. Akkor már mindenki azt a kicsiny patakot nézte, Anjou Lajos is hozzáfordult, hogy mi a baj, mi bántja, és csak szóljon neki, ha netán nem akarna felesége lenni a király lovagjának. Mert ő mindent el tud intézni, és ő el is akar intézni mindent Rozgonyi Piroskának, mert a király, éppenséggel úgy, amiként *Csuta György* is, nem akarja, hogy bármiben panasza legyen.

Piroska a Csuta György név említésére felemelte az arcát, szigorúan, majdhogynem szemrehányóan nézett a király szemébe, és összeszorított szájjal csak intett, hogy nem, köszöni, nincs semmi panasza. Azután felállt, és gyenge madárhangon, de azért jól hallhatóan kijelentette: – *Akarok* Tar Lőrinc felesége lenni.

Schein Gábor

(KÖNYVTÁRBAN)

ez másik könyvtár. miért ne itt is?
a könyvtárban otthon van a vers.
otthon van, de nem érzi jól magát.
mint újdonsült, idős barátom, serge,

ki valaha, mint pascal, hitt is-
tenben, bár szakadék szélén állt, a dolgok
mögé odaképzelte. ma már ezt a „mögét”
nem érti. viszont isten nélkül is boldog.

a vers nem az. szaporítja az olvasatlant,
az olvasni fölöslegest, a nem valót,
mi holtakat nem ébreszt, mi nem ráz velőt,

amit kerülgetni kell, mint a mosatlant,
szőrehullott, vén macskát. hogy élj, erőt
nem ad, de megvidámít: régi maszk, rossz parók’.

*

mert nincsen föld, hogy viselje terhét,
aki él, hátán hordozza házát,
s míg a sűrűsödő anyagban tolja előre testét,
ajtót-ablakot hirtelen kitar, át-

fúj rajta az öröklét, ahogy a vésett
maszk odvából előugrik a sötétség,
és az ugrást sosem véti el.
de ami rész volt, sosem ad egészet.

a test megérzi a táj szüntelen esőzését,
s bár a képet magában sem éri el,
lép, és minden lépést vakon tesz, így

írja bele magát a tájba: süllyed és
emelkedik, és minden mozdulat új ívet feszít,
s az ív alól a táj szeme nélküle néz.

*

mintha estidőben egy rejtelmes figura
osonna elburkolózva, észrevétlen,
és csettinténél, ez aztán az álruha,
landry úr járt így csuklyás köpenyében,

estidőben tehát, vagy már éjszaka,
mintha plébános kedvese lennél, holmi
salaktalan szerelmű toncsi,
és éreznéd, nem lehet ám akárki, csak alba

herceg vagy maga a király az a fura
alak, kit, bár zárva a hajlék, s a kőfal szoros,
már nem rejthet előled sokáig álruha,

és ha belép, a csuklya alá búgod, szeress –
úgy jön hozzám egyre közelebb valami,
lassan közeleg. de mi? de ki?

*

mert a legszebb idézet édes alakod,
nem tarthatod meg magadnak, szerelmem.
mintha lapozgatnék egy régi divatlapot,
és ott rád akadnék: készülj véged ellen,

mert minden visszajár, kalapod, cipőd, kosztüöd.
ami volt, virágzás csak. aki jön, megőrül,
s mutatja, nézd, ez volt a nagyanyám. gyönyöröd,
mi benne újjászületne, elnyeri örökül,

de nem hiszi, hogy szavaiban vele vagy.
sebj. hú gond javíthat ízlésén, hogy mire
megcsapná őt is november fagyos szele, vagy
kiütne rajta egy elcsalt élet vak dühe,

a józan önutálat keményebb alakba zárja.
idézni vészt? minek hiszékeny, agg királyra?

*

mintha szánkón csúsznék lefele,
de fenn egy bokorba, vagy egy kézbe
beakadt volna a szánkóm kötele.
beakadt, hisz beleültem a félig se készbe,

és ami készült, csúszni kezdett velem,
az „ezt a keveset még”, a sok sérelem, a kötelem,
és hozzá, amit kiró az élet: munka, miegymás, gyerek:
mit véltem kezemben fogni, rám tekeredett.

de tekeredett-e, avagy beakadt?
e talányt ki nem bogozhatom.
talán ez se, az se. el nem szakadt,
a kötél hurka itt feszül a nyakamon,

és mintha szánkóm csúsznék lefele.
elöttem is, mögöttem is épp a lejtő fele.

*

ahogy a húr pattanva pendül,
és pengése kitart, minden rész,
mintha más kéztől tenné, magában rezdül,
nem ismerve dallamot. és nincsen kéz,

mely tudná, a pengés meddig tart.
alig hallhatón mélyítve hangját,
egyszerre zúdít forgó vihart,
és némítja el a vihar magját,

hogyan mikor a pengés halkulni kezd,
mintha a kezek sorban becsukódnának,
még ne lehessen tudni, ezt

akarták-e a kezek, vagy csak egy szót várnak,
új jelet – úgy törje át a csend az idők végét,
mintha pengve törne ketté a lápiszkék ég.

Mesterházi Mónika

A KÖZÉPKOR BONYODALMAI

Ha elmondom, mi ért véget, miért,
ki érti meg, miért tartott idáig?
A mi-nek árnyalása volt a cél?
Egy elvi ember. Minek magyaráz itt?
Elvi ember, mondta a harmadik,
mikor a másik másokról beszélt.
Enigmatikus, lehet mondani.
Az egyik az egészből szót sem ért.
A negyedik megérti ezt az elsőt.
Azaz sajnálja. Itt az értelem
más szerepet jobb ha nem képzel el, sőt,
a színpadról mindjárt leléptetem.
Mert ha nincsen hová nézzen az ész,
ki mondja meg, hogy mit ér az egész?

A SZEMÉTRŐL

1

Görnyedve mászom a porszívó után,
széttört gigáját összemarkolom,
miközben sértetlen motorja hátul
teljes erőből fújja szét a port.
De honnan ismerem a jelenséget,
tűnődöm, míg a pillanatragasztó
patakja csorog három ujjamon.
Aztán megvan. Befejelem?
És kifelé töretlen porfújás?
Miközben én egyenletesen szívok?
Bevételeim – kiadásaim.

2

Nem hittem, hogy egy széttört gigát,
egy széttört pillanatot megragasztok.
De mégis, mielőtt mindent kidobnék,
dühödten próbálom javítani,
megőrizni magam körül a káoszt,
próbálom használni kicsit tovább,
amit lehet, mert tudom, hogy mi lesz
azzal, ami a szemétre kerül.

3

A szemétre kerül, de megmarad
kínos emlék és atomhulladék,
az utcára szórt hajléktalanok,
folyóban holtak, levegőben hamvak,
a lelkiismeretben ismeretlen,
tagadni vélt bűnök, a kábulatban
tagadni vélt szorongás. Köszönik,
megvannak, felcímkézve, változatlan
formában, hozzáférhetetlenül.

4

Tehát maradjon minden ugyanúgy?
 Kerülgessük letűnt korszakaink
 tárgyait, sérelmét, rutinjait?
 A használhatatlan borítson el?
 Hiszen kidobja a test, a tudat
 a fölösleget, még a lélek is.

De ha kidob csak, azzal megszűnik.

5

Megnézni, átgúrni, emészteni,
 legalább gilisztamód rágni át
 magunkat a világon. Legalább
 komposztálni és hasznosítani.
 Nem dobhatok ki teljes éveket.
 És nem őrzök meg minden öncsalást.
 Más nem marad: azzal kell kezdeni,
 ami van. Annak értelmet remélni.

VÍZ, KŐ

mossa, mossa
 kimossa érceit
 kavicsait kifényesíti
     kimossa két szemét
     kifényesíti

kimossa a meszet
 barlangot mos, követ rak
     kimossa csontjait
     erek falára mészkövet rak

Gát Anna

TAKARÁSBAN

(Veni Sancte)

Nem a mindennapokról akarok írni,
a mindennapok belegyömöszölnek a
ruhámba, és nem találom a nyílásokat.

A hajnal bebarangolja az egész testét,
amelyen az éjszaka árulkodó nyomai
nyíló virágok, elhervadnak a napban.

Nem a bánatáról akarok írni,
az ő bánata mocsaras, és én nem bírom
kihúzni; az ő bánata zeneszerző: szavaimra
süket, de játszik, akár ott vagyok, akár nem.

A zuhany hideg vize alatt libabőrös lesz
térkép-háta, keresem rajta az én országomat;
keresem rajta a feldúlt-kaszárnya ágyat, a megfojtott-
anya párnákat, a megerőszkolt-kisfiú matracot.

Nem a csendünkről akarok írni,
a mi csendünk csak egy átmulatott éjszaka
utáni sípolás a fülben.

Botladozik szétdobált cuccaimon, himbálózó
meztelensége nem csinál nekem vegetáriánus
reggelit és nem mentegőzik.

Nem a gyengeségemről akarok írni,
a gyengeségem lánytól várt belenyugvás, de erőszakkal
nekifeszül a mellkasának; a gyengeségem mindig rosszkor
szólal meg, mint valaha nagyszünetben az iskolacsengő.

Nadrágjával bíbelve kiáll az erkélyre,
sasprofilját felmutatja a nagyistennek,
aki elhagyta, ahogy elhagyom, amint
összeszedtem zilált holmijaimat.

Nem a búcsúkról akarok írni,
a búcsúk szép szavúak, testvérien átölelnek, mint
a kebelbarátnők, akik kefélnek a barátoddal,
amikor elutazol.

Az ajtó kattán, csukódik, cellarácsok; nézi
a tévét a konyhában, virslit melegít. Szájából
cigaretta lóg. Szájából elég volt. Én kivettem a részem
a tömegtermelésben.

De nem a mindennapokról akarok írni.

Miklya Luzsányi Mónika

ÉLETFOGYTIG

A szavak értelmét nem ismerte, képes volt mégis moccsanatlan némasággal órákon át figyelni az öregembert. A nagyanyját munkában találta mindig, feszes derékkal hajladozott a virágágyások között, a bicikli hátsó üléséről az anyja le sem emelte, a mondat már a feje felett, olyan vagy, mint apád. Nem tudott mit kezdeni vele, megtanulta már, hogy a szó mindenkinek mást jelent, neki a hiányt leginkább, a sötét kapuboltban felvillanó fehér zakót, az átjárható teret. Eltűnését próbálta az anyja megmagyarázni, pedig a gyerek értett mindent, apja sohasem tartozott hozzájuk igazán, egy villanás csupán ég és föld között, ahogy jön, aztán elmegy megint. Míg beszélt, az anyja egy pillanatra sem nézett rá, tekintete körülötte repdesett, nem értette zavarát, apád itt nem boldogult, bezáródott körülötte minden, nem kötötte már ide semmi.

– Tudom. Elrepült.

A fogalmak igazán Laca bá megjelenése után veszítették el jelentésüket, megkérhetnélek, hogy szólítsd apának, csapta arcon az anyja hangjában feszülő ingerültség, csak nézett fel rá döbbenten, de hiszen nem ez a neve. A gyerek tudatában a nevelőapja akkor negálódott véglegesen, amikor kimondta végre, apa, a kiüresedett szó mögül Laca bá vigyorgott rá, nem név, hiába akart másra gondolni, csak ez járt az agyában, nem ez a neve. Lineárisra zsugorodott a végtelen idő, apja örök jelenvalósága múlttá vált, helyét Laca bá negatív jelenléte töltötte be.

– Olyan vagy, mint apád – ezzel a mondattal szólította meg a nagyanyja, amikor csak találkoztak, a gyerek várt, hátha mond még valamit az öregasszony, de hiába, elfordult tőle mindig ugyanazzal a hirtelen mozdulattal, aztán megigazította a fejkendőjét, emelte a kapát vagy az ásót, a gyerek csak a feszesen tartott hátát látta, s reménykedett, észreveszi végre.

– No menj, üdvözdöd nagyapádat, örülni fog neked.

A gyereket úgy lopta ki néha az anyja, ha Laca bá megtudta, ordítva csapkodott, minek viszed ahhoz a naplopó zsidóhoz.

– Csak a nagyapja.

Egyedül Jutta mamával lehetett leszerelni Laca bát, az öregasszonyt még ő is tisztelte, felfordult volna rég a vén zsidó, ha nem dolgozna rá, fel, mondta a gyerek anyja, és elharapta a mondatot. Amikor leemelte a gyereket a bicikliről a kapuban, csak egy pillanatra villant össze a tekintetük, aztán még feszesebbre húzta a derekát, indult a kertbe dolgozni, a gyerek anyja tudta, hogy most kellene utánaszólni, nem jön vissza soha. De nem volt szíve hozzá, s az öregasszony rendre, hétről hétre kimosta a fia ingeit, ha hidegre fordult az idő, elővette a télikabátját, nyáron a fehér, lenvászon felöltőt, a konyhában frissen terített asztal várja, ha éppen most érkezne meg. Az üres tányér mellett terítették neki mindig, fehérre váltak a körmei, úgy szorította az asztal szélét, hogy a hiátusba bele ne zuhanjon, a nagyanyja sosem evett velük, folyamatosan dolgozott, meddig akarja még ezt csinálni, mikor veszi észre, hogy megszabadulhatna a munkaszolgálatától.

– Sohasem szabadul.

A gyerek már a konyhában érezte a faggyúgyertya szagát, ha szerencséje volt, a gyer-

tya fénye sem libbent meg, mikor benyitotta az ajtót a nagyapja szobájába, s meghúzta magát a küszöbön. Szólni nem mert, az ismeretlen nyelv dallamára teste önkéntelenül előre-hátra járt, a gyertya fényében a szoba falai sötétben oldódtak fel, pórusaiban, idegvégződéseiben feszült a várakozás, hangtalanul, befelé szívott levegővel ismételte az öreg után a sorok végét.

Nagyapja szájából a szavak egyenként, súlyosan hullottak a töredezett, sötét hajópaddlóra, bórúh sém, hétszer tekerte karjára az imaszíjat, áldva legyen dicsőséges neve mindörökké, fel sem emelte a fejét, mégis tudta, hogy a gyerek megérkezett, az imaszíj belevágott a ráncos bőrbe, milyen mázlid volt, öregem, akkor nem fogott gyanút senki, milyen mázli, mazl tov, a jókívánság mindörökre összekapcsolódik a csecsemősírással, bocsáss meg nekem, Örökkévaló.

Még csak zsigereiben érezte a veszélyt '38-ban, a fia születésekor, eljegyezlek magamnak, örökkévaló szerelemmel jegyezlek el, jó csillagzat alatt született, mázli tov, éljen szerencsésen, de alig egy évre rá, amikor abban a bajor kisvárosban járt, élesen szembesült vele. A nyálkás macskakövek fölött szürkén borultak össze a házak, korán esteledett, a katonasapkás kölyköket az utca elején észrevette azonnal, a gyomra görcsbe rándul ma is, de szégyellt kitérni, sag nach mir, ich bin ein sau Jude, mintha nem is a saját hangja lenne, idegen artikuláció, vőátem hádvékim báádájnoj elajhéhem, tanítsd meg ezeket a fiadnak is, beszélj rólok, ha otthon vagy, és ha úton jársz, ha lefekszel, és ha felkelsz, hogy hosszú ideig élj, és éljenek a fiaid is, nem tehetett mást, tovább kellett vinni az életet, a hamis keresztlevelek beszerzése már akkor sem volt egyszerű, és ti, akik ragaszkodtok a ti Istenetekhez, legyetek áldottak mindenkor.

A várost, ahova költöztek, úgy választották meg, hogy lehetőleg ne ismerje őket senki, már az első estét a Fiumében mulatta végig, Árpád atyánk ne féltsd ősi nemzedet, a Kárpáti védvonal megálljt parancsol a vörös hordának, csapott a vállára Zavrovecz Géjza, de ti azért csak jobb, hogy idehúzódtatok, csendes város ez, elporzik a fejünk felett a háború, észre se vesszük, magyar ajakról csak magyar szó fakadjon, bórúh áró ádájnoy elajhénuh, két kezébe vette a fia arcát, nem, kisfiam, nem, mi atyánk, ki vagy, a mennyekben, szakállát, a fia göndör fűrtjeit is levágták, a lányok haját koszorúba fonták, magyar szívet magyar dolmány takarjon, nem csak a kappeléket, az írásokat is elégették mind még Törtelen, a fiadra nézz, élni kell, ne sírj, Judit, feszes derékkal vezette a gyerekeket a vörös téglás templomba, térdhajítás az oltár felé, az atyának és a fiúnak nevében, a templom előtt parolázott a tiszt urakkal, mise után ugye, meghívhatlak egy konyakra, gyónom a Mindenható Istennek és néked, atyám, legyen meg a te akaratom, ámen.

Nem számított rá, hogy összefut velük, azt hallotta, hajnalban viszik őket, akkor meg fényes nappal volt, a Piac utcán vágott át éppen, lefordulni sem jutott ideje. Nem ismerhette itt senki, hirtelen leszegte a fejét, mégis az arcához kapta a kezét idegesen, pedig csak egy pillanatra villant össze a tekintetük azzal a gyerekkel, ott a sorban, a frissen borotvált bőr selymesen simult az ujjai alá, az arcszesz illata a pórusaiban még, nem akart feltűnést kelteni, fegyelmezte magát, a fejét sem emelte fel, nem futott, csak kilépett. A borbély székében nyugodott meg, ahogy a tükörbe nézett, Kereszthúry István, Magyarlaki Júlia, nemzetisége magyar, vallása római katolikus, hájím kulhem hájajm, áldott vagy te, Urunk, Örökkévaló, hogy életben vagyunk mindannyian ezen a napon. Nem akarta tudni, mi történik a téglagyárban, bár Zavrovecz beszámolt neki mindig a pénzverdében történekről, konyakot rendelt inkább, egy teljes rundot a Fiume közönségének, nem érdekelnék a zsidók, rohadjanak meg a pénzverdében, hajnalra már részeg volt, mint az igáskocsis, végigördítették Zavroveczcel az Andrássy

utat, tud szeretni a magyar szív igazán, élesen kontrollálta önmagát még részegen is, vigyáznia kellett minden gesztusára, egy rosszul intonált mondat végzetes lehet, kit szeretnénk, ha téged nem, szép hazám, érted élünk, égünk, lángolunk, mi teérted honfiszívet áldozunk.

Mikor a gyerek belépett a szobába, először nem látott semmit, csak a gyertya fényében hajladozó alak ütemes ingását vélte felfedezni. A tárgyak lassan nyerték vissza kontúrjaikat, a falon egy képre emlékszik élesen, komoly nézésű, fehér egyenruhás férfi, repülni készül, a gyertya fényében már lendíti a szárnyait, elrugaszkodik épp, olyan vagy, mint apád, értelmezhetetlen, apja magas volt és fekete, a gyerek kicsi és szőke, hogy lehetne olyan. Irtózott attól, amikor az öreg feléje fordul, pedig szerette a nagyapját, még a szakállát és a könnyeit is, de csak így, távolról, az ajtón épp hogy belépvé, a küszöb távolságtartásával. Imádkozni sem tudott, nem tanították soha, Isten létéről nem voltak fogalmai, dogmái még kevésbé, kitekerem a vén zsidó nyakát, ha valami maszlaggal tömi a gyerek fejét, de a nagyapja nem tanította őt soha semmire, csak a mondatok dallama ivódott be a tudatába, a katonacsizmák ütemes becsapódását sem hallotta, de a szakállra gördülő szavak feszes ritmusát érzékelte, bórúh átó ádjánoj.

A háborúról nem beszéltek a gyerekeknek soha, arról sem, hogy az apjának miért kellett elhagynia az országot, a némán artikulált mondatokat próbálta értelmezni, reflexeibe íródott az ismeretlen nyelv, pórusaiba a sorvégi intonáció, az imaszíjat háromszor csavarta a középső ujjára, vőérasztihli löájlm, vőérasztihli, igazsággal, szeretettel, irgalommal és hűséggel jegyezlek el, az ölelésre lendülő kar kimondhatatlan viszolygással töltötte el, pedig szerette az öreget, örökre eljegyezlek magamnak, hogy megismerd az Örökkévalót, a te Istenedet, sírt, ahányszor meglátta.

– Miért nem lettél fiú?

Válaszolni nem tudott, a szavak jelentését nem osztották meg vele, kioldalgott inkább nagyanyjához a kertbe, hangtalanul, befelé szívott levegővel recitálva a mondat végi szót, ámén, ámén.

MATY RADNAJA

A nagy fekete autó gyakran megállt a házuk előtt, bossza meg, itt a Sipos, ne rázd már annyit a seggedet a tükör előtt, hanem lódulj, pedig utálta a tükröt, sortot akart meg dorkót, mint a lakótelepi gyerekek. Fára mászni még Trúdi kertjében sem engedték, de még így is az anyai nagyanyjánál volt leginkább otthon, gyere le, kincsem, leesel. Anyja magas sarkú cipői fáradtan kopogtak a veranda kövén, a gyerek a padlásfeljáróban ült, hallott minden szót, amit beszélgettek, tudta, mindig csak róla, hiába hívom, nem jön elő, megy a saját feje után, a gyerek anyja idegesen kapta homlokához a kezét, csak lakáskulcsot hagyott el többet, mint selyemszalagot, hiába öltöztetem. A tükörben idegen lány, utálta, nem is azt nézte, hanem az anyját, szép volt, ahogy végigmentek a Tanácsköztársaságon, mind forogtak utána a férfiak. Még felnőttként is hallotta Trúdi elharapott mondatát, az apja vére, látta a mozdulatot, ahogy anyja idegesen homlokához kapja a kezét, hiába.

– Meg nem válthatod.

Sipos dudált hármat, vágott egy fintort a selyemszalagos lánynak, odalent várta a Volga, a mai kiszállásra magunkkal visszük a kis elvtársnőt is, a hátsó ülésre bevágta a lazacszeműeket, most már aztán hallgassatok. Siposnak huncut szeme volt, az egészen kicsi kölyökkutya nézése ilyen, hová megyünk ma, Miklós elvtárs, mindig csak reggel tudta meg az úti célt, sose hamarabb.

A lazacszeműiek ott feküdtek a Volga hátsó ülésén, nem tudta, nem is érdekelte, melyiket honnan hozta Laca bá, egyforma volt mind. Mikor összepakolt a nagy borjúbőr bőröndbe, meg sem kérdezte már, mit hozzon, fekete kenyeret kért úgyis mindig, csak kellett volna azt zabáljad a lágerben hat évig, okádnál még a szagától is, nyomta a kezébe a kis csomagot, mikor megérkezett, mit szeretsz rajta, kemény ez már, mint a kő. Nem bontotta ki, a csomagolást figyelte meg először, selyempapír, zacskó, barna, szürke zsírpapír, némelyik meg újságba volt göngyölve. A zsebébe rejtette gyorsan, s futott volna ki az udvarra, de az új babák bámultak ki a celofános díszdobozból, halott kis-asszonyok, Laca bácsi figyelte, örül-e, hát örült.

– Köszönöm.

A galamb a lépcsőház korlátján ült, nézte, ahogy kibontja a kenyeret, ahogy a tenyérére emeli, megízleli a szagát. Ismerte az országot, mielőtt a szájába vette volna az első falatot. A maradékot a sárga klinkertéglára szórta, felcsipegette az utolsó morzsát is, azután megemelte szárnyait, és elrepült. A gyerek hosszan nézett utána, valakinek etetni kell téged is.

Szerette a Volga széles, bársonyhuzatos ülését, a sötétbíbor szövetben kék pöttyök bújtak meg, feketék majdnem, negatív csillagok, azt hitte, hiba, csak később jött rá, hogy ez a mintázata, tűpettyes, mondta az anyja, finoman bordázott, tűpettyes bársony. Laca bá visszafelé már mindig részeg volt, ha nem aludt, gajdolt, Volga, Volga maty radnájá, Volga ruszkájá riká.

Mikor oroszórán tanulták a dalt, ő már kívülről fújta, csak a fordításnál akadt el, minden szót ismert, primitív a szerkezet, mégis csak lassan állt össze a fejében, engem a Párt szült új életre, Sipikém, nézett ki az ablakon Laca bá, tizenkilenc voltam, mikor hadifogságba estem, ha be nem iskoláznak, ott fagyok meg Leningrádban.

A kiszállásokra gyakran magával vitte Laca bá, hadd lásson világot a gyerek.

A halgazdaságot utálta legjobban. A halakat kézzel meg lehetett fogni, olyan sűrűn voltak a tóban, ha alánézett a csónaknak, lelátott a tó fenekére, egymás mellé szorultak a víz alatt, jó a kapás, Miklós elvtárs, integetett át a halgazdaság elnöke a szomszéd csónakból, látta, ahogy fuldokolnak, némelyik még a csónakba is beugrott, hátha megmenekül. A parton már rakták a tüzet, az asszonyoknak Sipos is segített, aztán beült a melegedőbe a többi sofőr közé.

Talán más lett volna minden, ha a rendőrségre is Sipost küldi maga helyett Laca bá.

A rockkoncerten gumibottal verték be őket a rohamkocsiba, mi a fasz nem kell nektek, a kurva anyátok, a rúgás gyomron találta, bocs, nem neked szántam, ölelte meg a vállát Marik Paja a rohamkocsiban, beleszaladtál a surranómba. Nézte a srác acélbetétes bakancsát, az apja hozta nyugatnémetből, gyomrára szorította a kezét, amit a háttára kapott a gumibottal, az nem fáj, meg se kékült, felfogta a bőrdzseki, de a rúgás betalált, hétrét görnyedt sokszor utána is, úgy utálta magát, képtelen volt lemenni a többiek közé, hiába füttyültek fel az emeletre, hiába várták a Körös-parton.

A koncert után a nagy ruházás az őrön kezdődött, tenyéréllal csapta szájon a rendőr, hirtelen kapta el a kezét, vörös csík maradt a nyomán, mikor megismerte, jobban megijedt, mint ő, te kis bűdös ribanc, mit keresel itt, dadogott, megyek, szólok apádnak.

– Nem kell!

Mikor Laca bá megérkezett a Volgával, ordítani szeretett volna, nem megyek, de hallgatott. Az autóban előregörnyedt, legalább megköszönnéd, amit érted tettem, a gyomortájéki rúgás fájt legjobban, hiába akarta visszatartani, nem ment, vörös kozmoszban negatív csillagok, széles sugárban hányt, nem vesznek fel sehova, ha ki nem hozlak, hiába vagy a gyerekem, két öklendezés között koppte ki a mondatot:

– Nem vagyok.

Roskadozott a csónak, mikor visszatértek a halászatból, a parton az asszonyok várták őket bontókésekkel, a gyerek tudta, hogy most nem keresik egy ideig, eloldalgott a nádas felé, valami rossz nejlont húzott maga után, meg a lazacszeműeket. A zsák száját nem tudta bekötni, arccal fölfelé buktak fel a babák a vízből, mint megannyi őrült ofélia, sárga, barna, fekete hajuk lebegett a nádas vizén, műanyag szemmel bámultak az égre, nem kell, nem kell tőled semmi, hát akkor ott dögöljete meg. Futva tette meg az utat a Volgáig, a kákacsomókon többször felbukott, a fekete kenyér kátrányíze a nyelve alatt, hány országot vettél már így a szádba, mindet ismered, talpa alól kicsúszott a föld, nem kiáltott segítségért, várta, hogy elmerül, vége.

Csak az iszap kavarodott fel, ahogy elzuhant, a víz térdig sem ért.

Sipos a kocsinál posztolt, látom, bejártál ungot-berket, a melegedőben, a vaskályhánál szárogatta a ruháit, aztán hamarosan hozták Laca bát is, a lazacszeműek eltűnését észre sem vette, Volga, Volga maty radnájá, vagy nam nádá mnoga znaty. Ott nyugodott meg a fekete autóban, hallotta Trúdi elharapott mondatát, az apja vére, látta a mozdulatot, ahogy anyja idegesen a homlokához kapja a kezét, meg nem válthatod, kitágultak a negatív csillagok a túpettyes bársonyon, rendben van, kis elvtársnő, csipentett rá Sipos a huncut kölökkutyaszemével, akkor indulhatunk.

Gál Ferenc

ÍZELÍTŐÜL

Hát ezért jó, hogy hazautazol
két-három hetente. Kisírhatom magam,
azután mászkálhatok a városban,
mikor a hold félig már megkerülte.
Beszívhatom az elforduló hüstömb illatát,
meghallgatom az ügyeletes részegét,
önellátásra rendezkedem be.
Mint aki tőkáját felélte,
jó vagyok magamhoz, és ládáimat
felnyitom a vassal. Magam köré
pakolom az ajándéknak látszó
tárgyakat egyre táguló körökben.
A kedvenceimet kicsomagolom a puha
papírból, és a lámpa felé tartom.

Megkeresem helyüket a szobában,
és részben megszokásból be is jelölöm
a valaha víztaszító padlón.

EGY RÉGI ELŐADÁSRÓL

Jól éreztem magam a falóban.
Behúztam a csapóajtót díszes
társaim mögött, és hanyatt feküdtem.
A dobszón át is hallottam a nagyúr
horkantásait, ahogy a jobb falatokat
leküldte. Az a néhány mondatom
a jóslat természetéről direkt
főlöszleges volt. Inkább engedtem
az emlékeknek abból az időből,
mikor még én is beavatott voltam:
a szobrokról frissen lefaragott
törmeléken topogtam epikus
várakozással, és törvénytelen fiammal
emeltem az ünnepségek fényét.
Csak a finálé alatt tomboló
közönség térített magamhoz.
Társulatunk a tűzijáték fedezékében
távozott a színről, hozzám senki
nem szólt. Egész éjszaka haladtunk,
jó tempóban, és ma már úgy érzem,
hogy nem is a legrosszabb irányba.

AZ EGYKE DALAIBÓL

Hagyjuk az asztrálestetet.
Nem vagyunk vadászok,
félelmünk alaktalan,
és naponta utánzásra csábít.
Ahogy hajnalban a minden
lázálomban otthonos aranyból

egy göröngyöt a lepedőre ejtek,
szinte már haragszom
az összegömbölyödött lányra.
Ahogy a folyó sík vidéki partján
a velem kiháló családdal ebédelek,
összeszámolom, hogy milyen szájakat
festett már magának.
Eszembe jut néhány pillanat,
amikor mindegy volt, hogy létezik-e
öröm következmények nélkül,
és egyetlen szempontból rangsorolom őket.

Benedek István Gábor

BRÓDY – TÍZSZER

Bródy Sándor (1863–1924) már életében fénylő legenda volt. Mit számított e tüneményes sugárzás mellett az alkotás, a riport, a regény, a novella, a színház? – e műfajokban fejezte ki gondolatait –, hiszen léte maga volt a Mű, a betű itt csak ráadás. Kortársai megéreztek: benne valami páratlan koncentrációban jelentkezik az idő határpontjai, a volt és a lesz, s arra hivatott, hogy az avíttat modernné varázsolja – új látásmóddal, érzésekkel, felszabadított érzelmekkel.

Olykor maga sem bírta a tempót, családai, kielégítetlenségei egyszer az öngyilkossáig űzték. Aztán még kétszer meghalt: egyszer már kissé kopottan, rozogán, amit – ő, a szép és hódító férfi – megadóan várt, s Rembrandt bőrbe bújva próbált fölkészülni a visszavonhatatlanra. Másodszor is meghalt: amikor elfeledték. Ez a feledés most is tart – noha szelleme bűvópatakként fel-felbukkan, s olykor rendre ámulatot kelt.

Szerencsés vagyok. Családom bolygó-rendszerében olyan nap égett gyerekkoromtól, amelynek melege újra és újra át-

járta életünket. Az ősbölcső valahol az ukrán–lengyel vidéken ringott, aztán a biztonságosabb osztrák birodalmi fegyverek védelmében: Kárpátalján. Mindenesetre szláv nyelvterületen – innen ered a „Brod” név, amely vízparti átkelőt, révet jelent, illetve a család másik ágáé, a „Bron”, ami fémöntésre, tehát mesterségre utal. Akkoriban szükségszerűség volt a nagy család – nyolc, tíz, tizenkét gyerek –, s a rokonok belső és külső falat húztak maguk köré, miközben gazdag erőforrást találtak egymásban, a vallásban, a zsidó hagyományokban. A nagybácsik, az unokaöcsök, a tantik intenzív, színes rokoni világot teremtettek, s ebből az életformából sok minden megmaradt még azután is, hogy a fiatalabbak, a vállalkozó szelleműek átköltöztek „Magyarba”. Mindez a rajzás 1850 és 1870 között zajlott; az én családom esetében a Tisza fölél, Miskolc–Eger vonalába és délre, a Körösök tájára. Olykor a már beszélt szláv nyelv is vonzerőnek számíthatott – talán ez tette Gyulát, Csabát, Tótkomlóst oly kedvessé a szemükben.

Nagyapám – Bron-Braun Sámuel – második unokatestvére volt Bródy Sándornak. Akkoriban ez a rokonsági fok közelebbinek számított, mint manapság, nem beszélve a véletlenekről: az ő esetükben a roppant hasonlóságról. És vegyük számításba még, hogy zsidó családoknál szokásban állt ide-oda küldözgetni a gyerekeket egy-két hétre – világot láttatni velük, tanulni, vérségi kapcsolatokat erősíteni –, felnőttkorban az ilyen kölyökbarátságok nagyon fontosak tudtak lenni.

Mindig izgatott ez a rokonság. Amikor megtehettem, fölkutattam a hazai és külföldi leszármazottakat, s átélhettem velük a hasonló igyekezetek élményét. E Bródy-klub célja egyértelműnek tetszett: len-

dítőerőt adni egyfajta új Bródy-kultusznak, s visszahozni valamit ösztönző életerejéből. Felmutatni ezt a sok-sok élű gyémántot, ami ő volt: a figyelő szemű járókelő, a lovag, a reneszánsz lélek, a kávéházi bölcs.

Hogy ehhez hozzájáruljak – nekem a tárca műfaja kínálkozott a legalkalmasabbnak. Ez a gyűjtés – amelyből alább szerepel egy csokorralaló – a széles családban átörökített igaz vagy igaznak vélt történetek és legendák tárháza, vagyis mesekönyv egy különös emberről, aki azért – nem mellékesen – hívó író volt. Majd elvállik, mit sikerült megmentenem annak szelleméből, akiről Móricz Zsigmond is azt írta: „*megremegtünk, ha közöttünk volt*”.

Samu Amerikába megy

Szerednyéről Braun Samu a *Magyar Hírlap* szerkesztőségébe küldte táviratát. Címzésül csak ennyit írt: Bródy Sándor redakteur, Budapest. Ennél többet rokona helymegjelölésénél nem tudott.

A Magyar Királyi Posta azonban kézbesítette a telegramot. Letette az író asztalára. – Jé, hol ez a Szerednye? – kérdezte asztalszomszédja, történetesen Thury Zoltán.

– Munkács, Ungvár, Beregszász – énekelte valami tinglitangliból a redakteur, és büszke volt ilyen értelmű tájékozottságára. Azért hozzátette: – Ott is leendenek rokonaim.

A szöveget többször elolvasta, aztán barátjának hangosan is. Alig értette.

„Ötödikén átutazom. Stop. A Keletibe érkezem, negyvened magammal. Stop. Zucker Adolf hívott Amerikába, megyek. Stop. Onnan hajó Nujorkba. Stop. Gyere ki elélem. Stop. Malvin néni kindlit küldött. Stop. Ölel Braun Sámuel. Stop.”

Szó szerint percekig nem tért magához. Aztán ezt mondta Thurynek:

– Samu a második unokatestvérem. Malvin a nagynénje, és nekem valahogyan hat hónapig a tejesdádám volt. Zucker Adolf, akiről nem is tudtam, hogy kivándorolt, irtó ügyes fickó, Samu anyai unokatestvére. Érted?

Thury viszont ezt mondta:

– Á, a zsidók mindenben bonyolultak, miért ne legyenek éppen a rokonságukban mások? – fölényeskedett, mint oly gyakran, de kedvesen, szeretettel. – De mi az a „negyvened magammal” kitétel? – kérdezte ő is.

Ezen tanakodtak egy darabig, aztán úgy találták: nem családtagokról, kivándorlók-ról van szó.

– Tudod, mit? – vetette fel Thury, aki mindig praktikus volt. – Mi volna, ha egy darabig elkísérnéd a rokonodat, és az egészről írnál egy nagy-nagy riportot? Ez a te témád.

Sándor igent mondott. Látta a nyomorúságos embereket, akiknek a szemében egyszerre sirt az éhség és csillogott a remény, látta a ravasz szervező csoportvezetőt, aki rávette ezeket a szerencsétlen magyarokat, ruszinokat, zsidókat, románokat, adják el mindenüket, és keljenek át az óceánon, vigyék asszonyukat, gyerekeiket, mert ott van előttük a végtelen tér a munkához, a meggazdagodáshoz.

Máris szerkesztettek, címeket adtak, a konfliktusokat színezték, s közben majdnem megfeledkeztek szegény Braun Samuról. És arról, hogy holnap van ötödike.

Sándor zsebébe gyűrt némi kölcsönkért koronát, és másnap délben pontosan megjelent az állomáson.

Az ölelések, a csókok, a családi mesék jól sikerültek, az ajándékcseré is lebonyolódott. A negyven kárpátaljai kivándorló éppen olyan volt, ahogyan azt Thuryval elképzelték.

Samu útját Adolf finanszírozta. A mai ebédet Sándor.

– Tíz napja hagytam el a kóser kosztot – lamentált Samu a rántott borjúláb fölött. Nem a szülőföldjét siratta, nem az elhagyott hazáért vagy a családjáért könnyezett. A tréfli fájt a lelkének.

– Mit tesz Adolf ott? – kérdezte Bródy. – Kocsmát nyitott vagy kuplerájt? Máshoz nemigen ért.

– Azt írta: milliomos lesz. Erre hívott maga mellé. Most valami új találmányt népszerűsít. Kinematográf, ez a neve a szerkezetnek. Mintha sok száz fotó készülne egymás után ugyanarról a dolgról, de mozgás közben. Hát nem is tudom.

Sándor valamit olvasott erről. Nézte rokonát, aki erősen hasonlított hozzá, és úgy látszik, a nyugtalanságuk is közös.

Mindazonáltal nem ült kísérőként Samu mellé a vonatra.

– Hogyan fogsz ott beszélni? – kérdezte az író a rokonát.

Samu roppantul meglepődött. Ez a kérdés eszébe sem jutott. Percekig hallgatott a tréfli borjúláb maradéka felett.

– Szerinted hogyan beszélnek Amerikában?

– Angolul – mondta Sándor. – Magyarul biztos nem tudnak. Ruszinul se.

– Ó – legyintett a leendő vándor. – Biztos boldogulok. Az lehetetlen, hogy jiddisül ne tudjanak. Hiszen az Isten is így beszél.

Jókai

– Lovaggá ütlek – mondá Jókai Mór. – Csárdáslábú bóbítás magyar íróvá emellek. – Angyali arcán elegáns mosoly jelent meg.

– Tartozom valamivel? – kérdezte Bródy Sándor, de inkább olyan hangon, mintha valamiféle üzletben állna, és a számlája felől érdeklődne így.

Jókai ránézett – jé, kék szeme van! –, csodálkozott, és akkor ráüvöltött:

– Úgy seggbe rúgom, büdös zsidaja, hogy hetet fordul. Pucolás!

Bródy megfordult. Priccsén feküdt a josefstadti Leipziger kaszárnya kórházi ágyán. Vackáról – ahogy tudott – azonnal felpattant, és vigyázállásba merevedett.

– Két perc múlva mosdva, beretválva, pucovált bakancsban jelentkezik. Megy a méltóságos ezredes úrhoz, kihallgatásra. Rohadt szimuláns.

A parancs döbbenetesnek tetszett.

– Most mit bámul?! – förmedt rá az ügyeletes altiszt. – A méltóságos ezredes úr várja.

Az utasítást az a hangsúly hitelesítette, ahogyan a méltóságos szót a rottenführer – ez a kivételesen magyar bakanyomorító – kiejtette.

Josefstadt a monarchia laktanyáinak egyik büszkesége: a modern hadviselés bornírt találánya. Egyként épült a poroszok és lázadó csehek, lengyelek ellen. Több ilyen terveztek: Theresienstadt és ez már elkészült. Colosseum-alapterületű épülettömbök adták a várost, ahol minden a katonaságot szolgálta: a lakóházak, a középületek, a kintinok, még a parkok is.

A laktanyaóriások méteres falait az örökkévalóságnak húzták föl. Az emeletek három beltéri udvar köré épültek, négy szint, a legfelsőket függőfolyosók kötötték össze. Egy-egy szinten öt terem, ezekben egyenként nyolcvan ember hált. Hadrendben akár egyetlen laktanya is óriási tüzerő, nemhogy öt.

Jókora lépcsők vezettek föl s le; ezeken még lóval is parádézhattak volna. A földszinti istállókban legkevesebb száz jószágot gondoztak nagy figyelemmel a trénszázadhoz tartozó lovászok. A konyha és a kórház valamiért a lovak szárnyához tartozott, előbbi a gulyáságyúk, utóbbi alighanem a sebesült- és beteghordás logikájából. Így a maródi Bródy Sándort is itt őrizték. Sípcsontjára jókora lőszerszállító rakasz esett, a kötést naponta kétszer cserélték; még szerencse, hogy nem ítélték el szándékosságért: sokan így is szimulánsnak tartották.

– Kije magának Jókai? – kérdezte báró Einstuhle ezredes úr, amikor a kihallgatásra is szabályszerűen jelentkezett.

Az ifjúnak fogalma sem volt, miért a kérdés, azt hitte, az álma folytatódik. Zavarában így szólt:

– Jókai a legnagyobb magyar író.

A báró elengedte füle mellett az akár szemtelenségnek tartható feleletet, s inkább ezt mondta:

– József főherceg levelet írt nekem. Ez a Jókai azt kérte tőle: szereltessem le magát. Mondván, ön is író. Igaz ez?

– Igaz – mondta meglepetten, halk elképedéssel Bródy.

– Nem fiatal ehhez? – hangzott az ezredes úr újabb kérdése.

– Jelentem, igen. De szorgalmasan öregszem.

Báró Einstuhle kuncogott. – Holnap civilként távozhatsz – mondta még. Az audienca befejeződött. Bródy nem elemezte, hogy az ezredes úr óméltósága milyen undorral ejtette ki a „civil” szót, ez már nem érdekelte.

Feje kóválygott. És ez a földöntúli állapot egy hét után is tartott. Igen, Isten szereti őt. Kiválasztotta még az övéi közül is.

Két köszönőlevelet írt: a főhercegnek és Jókainak. József őfőméltósága soha, az író egy hét múlva válaszolt: „Szerdánként Feszty Árpád festőnél – mostanában nála lakom –, a Bajza utcai házban nyílt napot tartunk. Oda várom kedvtelve – Jókai.”

Bródy a harmadik szerdán felment. Jókai belekarolt, és megkérdezte, miben segíhetne egy „ifjú modernnek”. Így mondta: „mudernnek”.

– Állás – felelte Bródy. – Meg kell élnem.

Jókai helyeselt. Azonnal bemutatta a Gresham Társaság igazgatójának.

– Jó, ha angol nyelvű levelező lesz? – kérdezte a bankár. – Momentán nincs rosszabb ajánlatom – tréfálkozott.

Bródy egy szót nem tudott angolul. Persze igent mondott, mert tréfálni ő is szeretett. De nem ezért nem ment el a hivatalba. Hanem mert eszébe jutott a minden hajnali ébresztő.

– Josefstadt – mondta. – A hivatal kaszárnya.

És három évre elkerülte Jókait. Előfordult, hogy a Mester üzent érte. Vér szökött az arcába, ha csak eszébe jutott a jótevője. Ki érti ezt? Hiszen még azon az estén is az ő egyik könyvét, a *Gazdag szegényeket* olvasta, amikor – mondjuk így – megálmodta, hogy beavatkozik a sorsába.

A bocsánatra talán egyetlen lehetősége mégis lesz. De ezt az elszámolást már csak az Örökkévaló szervezheti meg. Ha adósságát másnál, másoknál törleszti.

Lehet, hogy Jókai maga is egy régi, hasonló tartozását vele és általa egyenlítette ki. Ki tudja?

Fellángolt szerelem

Akkoriban éppen nem volt háború, az embereket odafent a parlamenti csatározások izgatták (no nem annyira), idelent meg – nagyon is – az esküvők.

Bródy Kolozsvárról jövet hazament a szüleihez. Nem mondott ő semmit, miért jött el, mi történt vele, csak az újságok írtak róla ezt-azt. Hogy személyiségi rangja kezd növekedni, azt valahogy tudták, érezték, érzékelték. Számára mindenesetre pompás kikapcsolódásnak, remek szórakozásnak ígérkezett a gyönyörű Hanna házassági ünnepe a közeli Átándon.

Hanna nővérét – ő volt a családi ékszerdobozban a kilencedik gyémánt – kiváltképp imádta. Ha Sándor mutatós volt férfinak – ezek Mama, Blau Katalin szavai –, Hanácska nőnek volt ugyanaz.

Hevesről hintót fogadva érkeztek az örömszülők az átánci Deutsch-házba. Ahol már hetek óta készülődtek a nagy napra. Minden volt itt, ami kell: rabbi, zenekar, sült libák, torták, kimosdott, illatos vendégek.

Még valaki érkezett hintón a szomszédos Hevesről, dr. Füzesi József körorvos, korábban katonai, hadnagyi rangfokozattal bíró belgyógyász. Hozta nejét, a gazdag Rosenfeld Salamontól korábban elvált feleségét s az asszony első házasságából született gyermekét, Bellát. Bródy Jakab – az egri érsek üzleti ügyeinek hív intézője – némelykor kapcsolatban állt Rosenfeld úrral; a nevek tehát kölcsönösen nem csengtek ismeretlenül.

Fennmaradt familiáris emlékek közül földidézésre érdemes, hogy Füzesiné Hermina – de genere Harstein – répvörös hajjal tűnt ki társnői közül, míg leányán, Bellán hosszú, bronzszínű, enyhén hullámos hajzuhatag pompázott. Ehhez járult hófehér bőre, arcán némi szeplő is, miközben elbűvölő kéztartása egyszerre volt bájos és szuggesztív.

Természetesen ennyi is elég lett volna, hogy Sándor szíve hevesen kalimpálgjon. De csakhamar kitűnt: Bella végigolvasta a magyar és a nemzetközi irodalom jeleseit – ezek között (egyelőre) Bródy Sándor művei nem szerepeltek –, beszélt németül és franciául, s nagy hajlandóságot érzett bölcseleti kérdésekről nézetet cserélni.

Rosenfeld terményszállító bőkezűen gondoskodott lányáról, azaz jutott nőrszre, angolkisasszonyra – németre dr. Füzesi, a Bécsben diplomázott nevelőapa személyesen tanította –, s ruháit a legjobb fővárosi szalonokból hozatta.

Később bevallotta, hogy Sándor elkápráztatta. Mürön görög szobrász diszkoszdobójának látta abban a termékeny tizedpillanatban, mielőtt kezéből a tányér éppen kirepülne a végtelen ég felé. Talán ez lehetett a legizgatóbb számára az ifjú zsurnalisztában: a verseny előtt álló paripa remegését vélte benne felfedezni. És az a derűs baszus ott az orra alatt, nos, az minden pénzt megért!

Amíg dr. Füzesi az esküvői pohárköszöntőt mondta, az asztalnál még egy kötelék született: Sándoré és Belláé.

Egyelőre nem tudták, hogy a házassághoz nem elég a hirtelen fellángolt szerelem, oda pénz is kell.

Rosenfeld, a vérmes apa, amint a fiatalok eljegyzését meghallotta, útra kelt, hogy Bródyt szándékától eltérítse. Az írot megtalálta pesti lakásán (albérleti szobájában), csak hogy a helyzettől kissé elhült.

Bródy meztelenül feküdt az ágyán, hosszú haja művészi módon kócos volt, és szivarozott. Salamon jószerevével át sem lépte a küszöböt, csak bekiabált:

– Mennyi?

Sándor jól ismert ilyen vastag nyakú, szép pocakú, csizmás, bekecses, kucsmás parasztszidókat, akik ízesen beszéltek, mint Arany János, és párnás ujjakkal tudták a bankót számolni. Tehát megkérdezte:

– Mi mennyi?

– Mennyiért hajlandó lemondani Bella lányomról?

Bródy gondolta, a szivarnak már úgylis a végén jár, jobb helye van annak Salamon arcában.

– Hárs ki! – kiáltotta, s a csutkát a hivatlan látogatóhoz vágta.

Az hátra is lépett egyet-kettőt, de aztán meggondolta magát. Az ágyhoz lépett, és a meztelen író felé nyújtotta a kezét.

– Hát akkor isten neki, Bródy úr!

Még volt egy piciny utójáték, ez is a családi mesék között maradt fenn. Rosenfeld Salamon ebédelni vagy vacsorázni hívta leendő vejét. Hogy hová mentek, nem tudni, de az étterembe egyszerre érkeztek Bánffy gróffal. És az éles szemű gabonásnak feltűnt, hogy a főpincér melegebben köszönti Bródy Sándort, mint az erdélyi főnemeset.

Ez neki elég volt. A vacsora végén kivette zsebéből a bugyellárist, és leszámolt Sándor elé egy csomó pénzt.

– A nászutatok pedig Nizzában léssen – mondta kissé erőszakosan. Talán arra számított, az író azt mondja: – Mi Balmazújvárosra megyünk.

Hát nem mondta.

Bella

Válóperük napján Bródy a Vas utcai Tulipán panzióból ment a bíróságra. Aznap hajnalban a sarkon megöltek valakit; rendőröktől nyüzsgött a környék. Útba ejtette az Astoriát: délre lefoglalt egy asztalt. Gondolta, szép gesztus lesz, ha Bellával ebédel.

Neje – volt neje – azt a sötétzöld színű angol kiskosztümjét vette fel, amelyet ő korábban nagyon szeretett. Érthető üzenet volt az is, hogy hajnalban a fodrászát is felkereste: égővörös – kissé göndör – haját gyönyörű konty-koronaként fonatta a fejére.

Az író az asszony gesztusait figyelte, a jogászi nyelvezeten megfogalmazott mondatokat lényegében nem is hallotta. Méltányolta, hogy Bella gyerekek, rokonok nélkül jött el, mint szakmabelinek jólesett neki, hogy a tárgyalás érdemi részéről azok az újságírók is kimentek diszkréten, akik lapjuk pletykarovatát tudósították.

Sándor meglepődött önmagán, hogy zavarban van.

A két ügyvéd a társasági konflison elkísérte ugyan őket az étterembe, de invitálásukat nem fogadták el. Kifejezték örömeiket, hogy az immár elválasztottak továbbra is megőrzik a jó viszonyt; ennek mindenki sok előnyét látja majd, kivált a gyerekek.

Sándor aprólékosan rendelte meg az ebédet. Második fogásként sült kacsát hozott almával; Bella régi kedvenc ételét.

– Szép és csinos volt – emelte vörösborral töltött poharát Bródy Sándor Bródy Sándorné egészségére.

– Sosó – mondta enyhe megrovó éllel Bella. – Hagyjuk ezt a hangot. Kívül-belül ismerjük egymást.

– Igaz – ismerte el a ripszot az író. Visszavonult, de nem tudta, mit mondjon.

– Most min dolgozik? – dobott férje felé mentkötelet az asszony.

– Nekem egy témám van – kapott a szón hálásan Sándor. De nem mondta ki, mi az. Tudta ezt Bella szavak nélkül is. Azaz a szerelem, a házasság, a szenvedély, a csalás. Végül is – amiért elváltak.

– Most, hogy befejeződött ez a mi hercehurcánk – mondta az asszony, és tekintete általános pontokra révedt –, több szabadidőm lesz. A gyerekek is többet lesznek magánál.

Kis csöndet tartott, Sándor nem tudta, hová lyukad ki. Ropogtatták a kacsacsontokat.

– Írni fogok – mondta váratlanul volt neje. Bájjos volt és kedves.

– Írni? – döbbsent meg Bródy Sándor.

– Igen, igen – gyorsult fel a szó Bella szép – most kissé zsíros – száján. – Nekem már meg kell élnem és meg kell állnom a saját lábamon. – Ez kissé álnokul hatott, mert hiszen éppen a bíróság alig másfél órája intézkedett elég részletesen az asszony- és gyermektartás dolgában. De Bella elszántan folytatta. – Először fordítok, hiszen tudok franciául és németül, s aztán, ahogyan belejövök a szakmába, novellát, regényt írok, s persze tárcát is.

– Na ne! – hüledezett az író. Úgy gondolta, azért az ő mestersége mégiscsak különleges valami. Mint a főpapoké Apolló templomában. Vagy a kohaniták kohanitájáé a jeruzsálemi szentélyben.

Aztán elszégyellte magát. Ha már soha nem volt féltékeny erre az igazán gyönyörű, különleges és okos asszonyra, akkor most miért tenné? Csak mert váratlanul közli: író akar lenni?

Bella ekkor így szólt:

– Kedvesem, maga az előbb azt mondta, egy témája van. Hát nekem több is lesz! A politika, az emberek gyilkos tülekedése a hatalmi moslékosdézsa körül. Ebben a nagy, boldognak látszó birodalomban a népek elfojtott gyűlölete. A szegények féken tartott gyűlölete a gazdagok ellen.

Bródy elhűlt. Nézte asszonyát, akit valaha örülten szeretett, aki rövid néhány év alatt öt gyereket – egy kislányt, aki iskoláskora kezdetén meghalt, majd négy vasgyúró remek fiút – szült neki, akivel végigveszekedtek ezer nappal és végigszeretkeztek két-ezer szenvedélyes éjszakát, szóval bámulta feleségét, és rá kellett döbbsennie: nem igaz, hogy kívül-belül ismerik egymást.

Rájött, Bella készült erre a szerepére. Ravaszul, elegánsan. Erre ő nem tud mit mondani.

Nem is mondott. Szó nélkül benyúlt kabátja belső zsebébe, és szíve fölül kivette Mont Blanc-ját. Kiss Józseftől kapta ezt a méregdrága ajándékot: a modern kor e csodálatos találmányát. Bella tudta, miről van szó.

– Ezentúl ezzel írj – mondta Bródy Sándor. – És Isten áldja meg minden betűdet.

Történelem

Sándor sokféle nőt szeretett, a kékharisnyákat mellőzte. Köztük is leginkább a forradalmi eszmék rajongóitól tartózkodott. Egy nő éljen a gyerekeiért, a szeretőjéért, na jó, kicsit a művészetekért, de hogy a politikáért? Igen, feudális birtokos úr volt, török csauz. A társadalmi mozgalmak különben sem hoznak semmi jót, vélte, csak felfordulást, zűrzavart, aztán vért, gyűlölséget. Minek ezekért lelkesedni? – kérdezte most is a sisakos amazont, aki nemrég a Galilei-körben küzdött a falak nélküli viláért. Aztán a kör falait is soknak találta.

Csakhogy a hölgy gyönyörű volt. Nagy zöld szemmel bővölte áldozatát, bőre akár a karamell, s ha már ez a szótag a szájára jött: a keble egyszerűen igéző varázslattal hatott rá.

– Az uralkodót át kell költöztetni Budapestre – mondta mély tüzű hittel. – A monarchiát innen kell irányítani. Úgyis Magyarországon van a szellemi dinamizmus, a gazdasági lendület, a kulturális erő. A program készen áll: a magyar géniusz a huszadik század nagy ígérete.

Bródy csak pislogott, amit a hölgy félreértett.

– Jöjjön – mondta. – Elviszem valakihez. Ő majd meggyőzi, hogy álljon mellénk.

A valaki Keményffy gróf volt, Árpád-házi ősökkel, gyönyörű ősz bajusszal.

– Kiválasztottam magát – közölte. – Hogy ön legyen az írók vezére. Toborozzon híveket a mozgalmunkhoz, amely máris erős lábakon áll a bánya- és vasiparban, a malomhálózatban, a húsháztartásban. Ha csak arra gondol, hogy a birodalmi építkezések mennyi téglát, cementumot, járulékos terméket követelnek, nyugodtan mondhatja: lesz pénz a művészetek, az irodalom finanszírozására.

Bródy még mindig nem tudta, hogyan kerül ő ide.

– Táborot alapítok – lelkesedett Keményffy. – Az eszmei háttér megteremtésére. Maga lesz az elnök. Nagybetűvel. Érezze a hatalom, az irányítás kékjét. A karmester örömét.

– De pont én?

– Igen, maga. Kérem öntől, mi által lett Budapest erősebb, mint Pozsony, Prága, Krakkó és immáron Bécs, ahonnan ma is irányítják – persze, még – a kiegyezett birodalmat? Ez a mi magyar, sajátosan budapesti csodás szellemünk! A keveredés. A kisugárzások egymásra hatása. A zsenik sokasága.

Egy mozdulattal fölállította székéből Bródyt, és átölelve jobbról-balról megcsókolta.

– Én turáni magyar vagyok. Tiszta, egyenes, honfoglaló vérvonal. Óshit. Pogány szárnyalás – torz, görcsös eszmék nélkül. A zsidókban vérszerződő etelközi szövetségeseimet látom.

Keményffy gróf a hajdújával míves fadobozt hozatott elő. Száz gyűrű volt benne.

– Nemesfém – mondta. – Minden férfi hívet megajándékozom. A célokat tudja. Budapest legyen méltó európai hatalmi központ. Pénzügyi centrum, mert a pénz talán még a királynál, a császárnál is fontosabb. De maga, Bródy, rázza gatyába az írókat! Nélkülük a terv csupán ábránd marad.

A gyűrűt Bródy elvette, a viláért sem akarta volna a gróft megbántani.

Egy hét múlva, amikor amolyan nászútra vitte a lelkes amazont, első közös vacsorájukon az ujjára húzta.

– Nőknek szövetséget nem kínál a gróf – mondta ez csalódottan.

– Én igen. Csak másként és másra. Felfogadom regényhősnőmnemnek.

Komolyan beszélt, hogy mennyire komolyan, azon ő is meglepődött.

– A könyv lapjain – fejtegette – előállítjuk ugyanazt, amit Keményffy ajánlott. De úgy, hogy maga az én szereplőmként harcol a gróf ötletéért. Bécsben és Pesten. És közben bemutatjuk az úgynevezett társadalmat, annak minden rétegét. Választ adunk minden kérdésre, ami felmerülhet. Akarják-e az emberek a változást, az átalakítást, ezt a csendes forradalmat. Hiszen a Burg elhagyása forradalom. Mert a folyamat során alighanem egymásnak ugranak nemzetek, nemzetiségek, vallások, osztályok és pártok. Az új egyensúlyhoz, egyáltalán minden egyensúlyhoz évszázadok kellenek. A világ viszont türelmetlen.

– Szóval mint hősnő elbukom?

– Ön okos. Azt hiszem, jól szólt. De sebj, én majd megjelenek az etelközi lovakok élén, és kimentem a bécsi rablók karmaiból. Elvégre történelmet csinálunk vagy mi a fene! Még egy pohár vörösbor?

Nincs felelet

A hőséges délután vége felé hirtelen szakadt rájuk a budai vihar. Fákat tépázott, ablakokat tört, a vendéglői asztalról lefújta tányért, borosüveget. A lugas ponyvája mint rossz hajó vitorlája, ledől, az eső meg ömlött, erős szél fújta rájuk a vizet.

Monique – nem Mónika! – két perc alatt bőrig ázott. Virágos blúza a testére tapadt, de az ijedelem miatt az író éppen csak észrevette ezt. Már tapasztalta az asszony testi kincseit, inkább a helyzetért szégyellte magát: ő, az erős férfi nem tudta hölgységét megvédeni a természet támadásától.

Hát éppen ez az.

Lehetséges: a vihar miattuk van.

Mert az Eg dühös rájuk. Ezért az ő összekerülésükért. S amikor zakóját hirtelen ráterítette friss szeretője vállára, csak azért mondott röpké imát, nehogy Monique-nak eszébe jusson ugyanez a vonatkozás. Érezze csak úgy a dolgokat, mint eddig. Míszertint titkos szerelmüket igenis mindenütt csodálat kíséri. Ez kell az asszonyoknak: irigyltség. S ha itt-ott elítélik is őket, abban azért több legyen a szívdobbanás, mint a leszajnáló mosoly.

A férfi pálinkát rendelt, borzongva melegítették vele magukat. Várták az orkán és a vizek végét.

– Nekem nagyon kell vigyáznom a zsidók között – panaszkodott a milliomos özvegy.

Az író nem szólt erre. Aki hitközségi vezérhez, egyházi virilistához köti az életét, számíton mindenféle teherre, megpróbáltatásra. Például ha fiatalon özvegy marad, csínján kell bánnia az érzelmeivel. Monique azonban nem így folytatta. Bájos volt, szép és igazán nyugtalanító.

– Korrumpálom magát, Sándor. Díjat alapítok, amit maga elnyer. Nekem Jeruzsálembe kell utaznom, az apám visz oda. Ott kell megtisztulnom. És Jeruzsálemben mi ketten úgy csináljuk, mintha véletlenül találkoznánk. Ezt én már kitaláltam, végigzongoráztam.

Bródy Sándor akkor több volt, mint szegény ember. Összeomlott addigi legnagyobb vállalkozása, a *Fehér Könyv*. Rengeteg hitel terhelte, ráadásul házi kiadások is, nagyon sok. Lelkileg különösen rossz bőrben volt, amikor pedig megváltás az utazás. Talán.

Csak ha kártyázott, akkor szürcsölte így a szilvóriumot. Lassan, töprengve. Azért szerette az éhenkórász lányokat, mert ő szeretett adni. Vacsorát, az ágya melegét, olykor pénzt is. Meg szép szavakat a reményről, a küzdelmek, a föltörekvés értelméről.

Monique-nak ez nem kell. Vagyis visszafelé elbizonytalanodott. Sámsonnak érezte magát Delila mellett.

Pedig tudta, az előljáró gazdag, ifjú özvegye szereti őt. Igaz, őt nem is lehet nem szeretni.

– Rabbi – kérdezte Herskovits Dávidot a Vasváry Pál utcai zsinagógában. Ünnepekkor, régebben, ide járt Rosenfeld Bellával. A feleségével. A gyerekeket is itt írták be az egyházi anyakönyvbe. A get, a válólevél körül volt némi bonyodalma, de úgy vélte, ez már a múlté. – Mit tegyek? Jeruzsálem mégiscsak Jeruzsálem!

Az apró természetű, elegáns kis szakállt viselő Herskovits először nyugodtan hallgatta. Csak ült, és fájdalmasan figyelte őt. Aztán hirtelen felugrott, és kirohant a földszintes irodából. Hetvennégy éves volt. Az író megdöbbsent. A rabbi állt a szűk kis udvaron, és az ég felé emelte mindkét kezét.

Kisvártatva visszajött, és ezt mondta:

– Nincs felelet. Te író lettél. Nagy író. És még nagyobb leszel. Ezáltal magad is rabbi vagy. Tanító. Döntsd el, mit kell tenned.

Az író rosszkedvűen ment el.

Az Andrássy úti palotából küldönc hozta az útitervet: Velence – Isztambul – Jeruzsálem – Kairó – Athén. És megint Velence.

Elgyengült.

– Jóváírják nekem Jeruzsálemet valaha is? – kérdezte a Csöndtől.

A Bródy-vér

Sándornak – apaként – nem volt elképzelése, programja, stratégiája. Módszere sem nagyon, legfeljebb annyi: a kölykök legyenek egészségesek.

Saját apjánál sem látott igazán sok nevelési megfontoltságot, különben is minden kritikát feleslegesnek tartott, hiszen tizennégy gyerek azért több, mint őt. Ha apja fáradt volt, még össze is keverte őket, kivált a kisebb lányokat.

A házat persze a Mama vezette, a családot ő felügyelte. Vagyis apjának egyetlen komolyabb pedagógiai célra futotta: a fiúk legyenek rendes, jó zsidók. Ám ez a ködös cél is csak éppen hogy sikerült; a vallás valahogy elbújt a gondokkal tarkított élet falai mögött.

Az író a törzsi szervezetten már túl akart lépni. Modern, szabad embernek tartotta magát, s a gyerekeket még kevésbé kívánta megterhelni. Ráadásul személy szerint irtózva tartózkodott mindenféle gondtól, amely elvette idejét, lefogta, korlátozta alkotói lendületét.

Az ösztön, a lelkiismeret persze nem hagyta nyugodni. Asszonyai sajnos már nem éltek, Hunyady Margitot, Rosenfeld Bellát rég eltemette, s ő egyszerűen összeroppant az apai gondoktól, a teendőktől.

Amikor már végképp nem bírta, úgy döntött: a jómódú Hannához fordul, csakhogy Hanna Debrecenben lakott. Bár idősebb fiai, Sándorka, András, jól tudták, mennyire szereti nénijét (a kilencediket), szándékát megvétőzták, mert nem akartak öccseiktől elszakadni. Különben is, mondták, Debrecen más földrészen fekszik, túl messze van.

Hunyady Sándor ekkor már Etelkánál (a tizenegyediknél) lakott, közel a Ligethez. Valóságos szállodává avanszált a lakás, hiszen anyagi kríziseinek egyike miatt – időszaksosan – Berci bácsi (a hatodik) is itt húzta meg magát.

Etelka, aki újabban szívesebben hallgatott az előkelő Charlotte névre, özvegyen élt, viszont óriási ismeretségi körrel bírt. És ez hozta Sándor öccse számára a megoldást.

– Gyivicsán Anyicska! – kiáltott fel.

Már másnap kibumlizott Maglódra, és cipelte magával vissza a szlovák jányt. Gyivicsán apuka az Andrássy úti földalatti építésére szállt alá a gömöri dombok közül, s mert jó ács volt, itt ragadhatott. A lányával azonban nem tudott mit kezdeni.

Hát Bródy Charlotte-Etelka tudott! És a kiscselédi státusra a családban mindenki igent mondott.

– No hallod? – ripakodott öccsére a nővére. – Hol kapsz egy ilyen betámt sikszét ennyi pénzért?

A lány tényleg helyes volt. Vörhenyesszőke, szeplős, copfos, s húsz szót tudott magyarul.

Sándor kifizette nővérének a tetemes összegű gyerektartást, a cselédbért, sőt Berci bácsi kártyaadósságát is, és ment vissza a szállodájába nyugodtan élni, dolgozni.

Akadtt még egy fontos feladata. Beosztani a gyerekeket napok szerint a nagymamához, a pesti és budai rokonokhoz. Bonokat írt, napi étkezési jegyeket, s persze megtette a legfontosabbat: pénzt küldött. Ezeket az összegeket Anyicska adta át mindig a megfelelő gyerekkel.

Sándor pedig immáron megnyugodva szívta szivarjait (legszívesebben a Regalia Médiát), szürcsölte a szilvóriumot (többnyire a Lander-féle hasas palackokból), s ha volt olyan vasárnap délutánja, az esti kártya, színház előtt ment a gyerekeivel valami ligeti látványosságot nézni.

Az egyik ilyen familiáris napon Illés, a legkisebb gyémántkő a Bródy-gyűrűn, ezt mondta apjának:

– Papa, a Bandi nem aludt velünk az éjjel. Kiszökött Anyicska szobájába. Mindig úgy szokta, és mi Jancsival félünk.

Az író hirtelen nem is tudta, mit feleljen az árulkodásra. Csak állt, a Bródy-vérre gondolt, persze régi önmagára.

S mint afféle önző, de okos ember tudta, hogy fia miatt lassan véget ér az ő áldott nyugalma.

– Semmi baj – mondta legkisebb gyermekének. – Bandi tótul tanul Anyicskától. Ha nagy lesz – és végre elnevette magát az ötleten –, beszerzünk neked egy francia nevelőnőt. Egy igazi franciát!

És nevetett, felszabadultan.

Matild

– Az a bajod: azt hiszed, gyorsabban és hamarabb öregszel, mint ahogyan dukál. Marhaság! A török urak ilyenkor frissítő feleség után néztek. Te kicsit török vagy. Igyekezz rendbe jönni, és akkor hajrá!

A professzor aranyos volt, mint mindig. Nem tudta, hogy az író többre tartotta zenei műveltségét, mint orvosi készségeit. Így hát – ez volt az ő hálapénze – megkérdezte: Ha létezik megfelelő a komoly muzsika és az irodalom között, neki vajon mit kell tennie, hogy a zene segítségével szebben, jobban, hatásosabban írjon?

A tanár úr lelkes választ adott. Elmagyarázta: szerinte a szonáta a novella, a szimfónia pedig a regény. És a tagozódó szerkezeti megfelelések – mutatis mutandis: vegyük például Beethovent – iránymutatók lehetnek a tollforgató számára. Aztán ott vannak

a motívumok. Az ellenpontok. No és persze a ritmus. És főleg a mesélés hangja, eleganciája.

Nagyon jól eltelt így a vizit.

A szanatórium Budán bújt el a világ elől, tölgyek és hársak közé. Az író szerette az alkonyi órákat, bár a láza ilyenkor felment valamelyest.

Dr. Mellani olasz volt, s nem tagadta meg mediterrán származását. Betege látogatása után lement ugyanis a sebészetre, és némi személyi átcsoportosítással felküldte Matilda nővért az íróhoz.

– Mától maga gondozza – adta ki a parancsot. – Kap majd egy kis pótdíjat. Legyen hozzá nagyon figyelmes, mert rossz idegállapotban van. Ő jeles ember, nekünk fontos is; ne engedje szivarozni.

Matild nem dolgozott itt régen, de már tanult egyet s mást. A János-kórházban pedig mindent elsajátított, ami szükségeltetik az ő pályáján.

Az író Kolozsvárról álmódott. Hogy Margittal ő is föllépett abban a színdarabban, amelynek verseivel mint szerző külön is nagy sikert aratott – pedig benőtt fejfel már sohasem szokott verset írni –, de most az álomban valahogy könyv alakban is megjelentek a poémák, s ezeket a szerelmes diákok egymásnak szavalták a Mátyás-szobornál.

A lány meglepődött. Ilyen jóképű, érdekes férfit nem nagyon lát itt a betegek között. Zavarában nézte a kórlapot. A jeles ember nevét nem ismerte, a betegségét annál inkább. Neuraszténia, depresszió.

Aztán úgy döntött, áthúzza a páciens ágyneműjét.

Amíg foglalatzkodott, sürgölődött, jószérével várta, ami megtörtént. A fekvő férfi – hosszú hálóingben volt – megfogta. Megfogta? Megmarkolta. Előbb a combját – hátulról –, aztán a fenekét, kissé benyúlva és belülről, s amikor egyensúlyát veszítve az ágy felé lépett és kifordult, előlről – magához rántva – a mellét is.

Az író már teljesen ébren volt. A kemény női húsok érzékelése élénkké, energikusá tette.

– Hogy hívnak? – kérdezte.

– Tildának – felelte a lány. Kicsit hátralépett. – Csak ne tessék engem tegezni.

Édes tájszóval beszélt.

– Van szeretőd? – kérdezte, de olyan kedvesen, hogy a lánynak nem is tűnt föl, hogy a férfi változatlanul tegezi. Közben rágyújtott egy szivarra. Az illatos dobozból választott. Vehette volna az olcsó magyar rövidet – egyébként azt szerette –, most mégis a hollandi, gyarmati pácolt csomagból húzott; finom füstjétől hadd kábuljon el a kedves nővér. Hatvány Lajos hozta, drága, gazdag barátja.

– Van szeretőm – mondta a lány komolyan. – Egy orvos. Igaz, inkább medikus, de orvos lesz. És feleségül vesz.

Az író csöndesen fújta a füstöt. Többféle válasza lehetett volna, de szívének most jobban esett, ha magáról beszél.

– Tudod, én is orvosnak készültem. Néhány félévet hallgattam az egyetemen. Ha lett volna kitartásom, most én is medikus volnék, és én kérhetném meg a kezedet. Szép kezed van.

Nevetett. Már ült a frissen áthúzott ágyon.

– Maga nem házasodhatna velem – mondta Tilda. Tiszta hangon szólt. – Mert maga ép ember. Most kicsit beteg, de más baja nincs. Az én kérőmnek viszont rossz a lába, biceg az angolkórtól, ezért orvos létére is elvehet. Hacsak...

Megállt egy pillanatra. Bródy Sándor megborzongott. Nagy érzéke volt a drámák-

hoz. Tudta, az ilyen „hacsakok” után jönnie kell a bajnak. Farkasok vicsorgásának, egek zengésének.

– Hacsak? – sürgette a lányt.

– Hacsak Ede nem talál egy nagyon gazdag, még bicegőbb lányt. Mert az én medikusom szegény fiú. Okos, művelt, de roppantul szegény. Én meg nem segíthetem, őt csak egy gazdag, csúnya lány támogathatja.

– Gyere ide, madaram, megcsókollak – mondta Bródy szeretettel. – Na jó, csak megpuszillak. A homlokodat.

– Azt nem – replikázott a lány kissé harciasan. A főorvos utasítására gondolt. Meg a pótújra. – Amíg ezt a бүdös szivarozást csinálja, én ugyan magához se érek.

Nem fordítva mondta, hanem így.

– Tilda – emelte fel ujját az író. – Tanulja meg: férfiembernél tilalommal sokra nem megy. Annál a kedves Edénél se. A medikusánál.

Aztán arra gondolt, milyen jó színdarabcím az, hogy *A medikus*. Már csak a darabot kellene megírnia.

Hová?

Volt egy titkos képessége: úgy gondolta, az avisztikus, ősi örökség. Százszoros nagyítóval vizsgálta önmagát. A lélegzését, a szívverését, a vizeleti ingereit, a zsigereit. Amikor bajban volt, külön erősítőt használt. Bajba pedig mostanában sokszor került. A háború s a háború utáni forradalmak megviselték. Hiába volt újságíró, inkább író lett, hogy kívül kerüljön a politikán. A kiegyezéssel kialakult rendben, a hatalom térképén nagyjából eligazodott, látta a társadalom tagozódását, hiszen ő éppen a rosszul illesztett eresztékekről írt: az ember küzdelméről, kiszolgáltatottságáról, megaláztatásairól. De azt már nem érezte ilyen pontosan, hogy ezek sohasem lépték át az egyéni vonatkozásait.

A forradalmakban elvesztette a tájékozódó képességét. A viszonyok megváltoztak, mondta; mondta ő is, de tudta: a világ végérvényesen – és nem csak viszonyaival – átalakult körülötte. S abban, bármennyire nem akarta, átalakult maga is.

Régen védte néhány réteg páncélruha, kard, pajzs. A tehetsége, a modora, a sármja, hogy jóképű férfi, és sokan szeretnek vele lenni. A sikerei révén átléphette a társadalmi korlátokat: nem érezte szörnyűnek a szakadékokat, amelyek elválasztották az arisztokratát, a dzsentrit, az állami tisztviselőt a polgártól, hogy ne mondja: a zsidótól, s persze a szegény, nyomorúságos millióktól.

Adódott még valami fontos mentőkötél a számára. Hogy a nőkről írt, a szerelemről, a házasságok belső feszültségeiről. S ezt – ha valaki felületesen nézte – akár úgy is vehette, hogy fontos létkérdésekről, mély társadalmi konfliktusokról beszél. Pedig csak kihasználta a liberalizmus engedékenységét, hiszen a hatalom olykor még szövetségeseinek is tekintette, hogy mellébeszél. Ebben a játékban, noha a feltételek bonyolultak voltak, ő már egészen jól megvolt.

Aztán az összeomlásokkal feje tetejére állt a maga teremtette rendszer. Egyszer-egyszer megpróbált lépést tartani a felfordulásokkal, de rá kellett jönnie: igyekezete rendre kudarcba torkoll.

Ehhez jöttek a külső dolgok. Hogy mások is összezavarodtak és agresszívvé lettek. Így lett ő célpont. Zsidó volt, persze, de még maga számára is csak mellékesen. Ő magyar író volt, a paraszti élet és a vidéki nyelv értője és ismerője. Számára éppoly fon-

tos volt egy baka nyomorúságos halála, mint egy nyomorúságos cselédlány mosolya, s persze a nyárspolgárok élete, melyet jól ösmert. De hogy őt kiebrudalhassák a színházból, a könyvek műhelyeiből, az újságok hasábjairól, s a végén már a kávéházából is kikergessék, ezt nem viselte el.

Gondolta, mint afféle örök bolygó zsidó, a nehéz időket külföldön vészeli át. Ekkor vette elő a nagyítót. A lelkét vizsgálta, a gondolatait, a vágyait. Nyugtalan szorongásában először ő is Ausztriába ment. Bécsbe akkor hirtelen oly sok menekült magyar érkezett, hogy jobbnak látta továbbállni.

Talált egy olcsó panziót Karintiában, ott bújt el. Lázás levelezésbe kezdett, mert azért kiutat kellett találnia. Hatványt rögtön mozgósította, de akadt valaki, akitől meghatózott. Schwarz Jenő. A szőnyeges. Berci fivére kutatta fel őt Belgrádban. Arra gondolt, ha török, perzsa árut visz Bécsbe, meglátogathatná elgyengült testvérét. Levélben jelentkezett be, melyre ötcillagos domborműves címer került.

– Nincs igazam? – kérdezte Berci. – Ha már tréfli, a zsír kétoldalt csorogjon.

Schwarz roppant kedves volt, a gyerekei felől érdeklődött, s az író egészségéről. Magáról mesélt, hogy a háború mennyire tönkretette a szőnyegüzletet, de persze szállítóhálózata megmaradt, sőt virágzik, legfeljebb szakemberei most mást csinálnak.

– A szabadság a legjobb üzlet – mondta. – Mindenki ki akar vívni valamit a másik rovására. Hát hiszen érti. Kisebb-nagyobb parázstüzek füstölnek a Balkánon. Szerbek a bosnyákok, szkipetárok a macedónok ellen.

Az író ezt jól értette. Mint ahogy azt a borítékot is, amit Schwarz Jenőtől átvett szegyenérzet nélkül. Azzal, hogy ha Pádovába érkezik, írjon neki Belgrádba. Közölje a címét, s egy kereskedő barátja ott majd felkeresi.

– Sose lehet tudni, hátha csinálhatok egy jó üzletet az olaszoknál. A maga lakása lehetne a bázisom, legalább az elején biztosan.

Sándor is elmondta a tervét. Hogy ő világeletemben orvosnak készült, de ezt a sorsától nem kapta meg.

Most majd pótolja a mulasztását.

– Beiratkozom az egyetemre. Önmagam orvosa leszek – magyarázta vendégének. – A tanulás meg frissen tartja a szellemet, a fiatalok között pedig megtanulok újra élni. És írni.

Azon a napon estefelé akadt még egy látogatója. Fiatal költő, energikus fickó, dús, hullámos hajjal. Azt mondta – méghozzá neki jóleső debreceni kiejtéssel –, hogy sokuk számára Sándor bácsi a lobogó.

A példakép. A király.

– Amerikába megyünk – közölte. Ő és a barátai. Nem kisebb személy, mint Landler Jenő a küldőjük. Hogy legyenek ott a forradalom letéteményesei.

– Jöjjön velünk – lelkesedett az ifjú költő, bizonyos Köves Lajos. – New Yorkban megjelenik egy magyar nyelvű hetilap. Előre. Ez a címe. És üres a főszerkesztői poszt.

– A mozgalmak nem érdekelnek – felelte lassan. Aztán mégis megkérdezte: – Hány oldalas ez az újság?

– Négy. De havonta plusz négylapnyi az irodalmi melléklet.

– Hát ez szép – dicsérte meg látogatóját Bródy Sándor.

Elővette a pénzt, amit Schwarz Jenőtől kapott. Testvériesen elfelezte.

– Ezt adja oda a szerkesztő uraknak – mondta. – Hogy csináljanak belőle egyszer egy nyolcoldalas irodalmi betétet. Legfeljebb közöljék benne valamelyik régi novellámat.

De nem mondta meg, hogy Amerika helyett Itáliába megy.

A gyilkos anyanyelv

Ült a padon, mint a revolúció heteiben, azaz tavasztól majdnem a nyár végéig oly gyakran. Szerette a Rudas fürdő gyógyvizében gyökerező fák hangulatát, az ideszokott madarakat, s ha éppen fúj valamennyi szél, kedvelte a vele érkezett tabáni zajokat is.

A fürdőbe – mármint lakni – nagybátyja, Berci bácsi hívta. Rokona agglegényként élt, aki időzhetett volna jó szállodában, bérelhetett vagy akár vehetett volna lakást is, ehhez azonban valami hiányzott belőle. Mondjuk a vágy az állandóságra. Még eljárt Dessewfyékhez, elintézt az öreg grófnak némely burzsoá üzleteket, de leginkább csak üldögélt a kávéházakban s olykor a Rudas meleg, otthonos vizében.

A balneáriumot Kercsényi úr vezette, s nagyvonalú figyelmével Bródy Sándort meleg hálára kötelezte. És nemcsak azért, mert az emeleti traktuson szobát nyitattott a számára – ráadásul féláron, ami megfelelt rozzant anyagi helyzetének –, hanem mert a hely kívül esett a politikán, most éppen a fehér tiszt urak randalírozásán, a vad egyetemisták gátlástalan durvaságain. Itt nemcsak elbújhatott, de valamelyest gondoskodtak is róla. A fürdős nők mostak, vasaltak rá, s mert a Buda környéki falvakból jártak be, mondhatni folyamatosan ellátták nyári, enyhén avas szalonnával, vékony szárazkolbásszal, s ami végképp elgyengítette: kovászos uborkával.

A lázas időkben úgy érezte, neki fontosabb feladata akad: *A szerető* című színművének átdolgozása. Még a háború elején ez volt az ő titáni lázadása. A Magyar Színház premierjéről rendőrök vezették ki; a színészek, elsőként Fedák Sári, csókolgatták, a közönség tombolt. A hivatali tisztviselők azonnal kötelezték: írja át a neveket, a szerepeket, a befejezést, az egész felségsértő darabot. Ám ő most nem ennek engedelmeskedett, hiszen azt az aulikus világot a történelem különben is lerombolta már.

Reinhardt kérte erre szép üzenetben. *A tanítónő*nek Berlinben óriási sikere volt – Max még filmet is csinált belőle –, s most *A szeretőt* akarta bemutatni. De tér és idő nélkül.

Tudták ezt a barátai, a kollégák s néhány diszkrét asszony is. Mert ha pihent, azért a fürdő sátoros fái alatt szívesen látogatták. Ő meg beszélgetett velük, s hagyta, vigyék a hírét.

Csakhogy az augusztusi fordulat után egyre hangosabban zsidóztak az emberek, őt is kikezdték, ócsárolták, fenyegették. Két darabját levették a műsorról, egyik könyve nyomását félbehagyták.

A vendégek elmaradtak, a padon nem ült mellé senki. Ez megszúrta a szívét. Tudta, hogy ennek így kell lennie, de azt hitte, ő túl erős mágnes ahhoz, hogy legyőzze másokban a gyávaságot. Meg az ismerőseiben is bízott, gondolta: ők mások, jók, jobbak. Na mindegy, ez nem sikerült.

Furcsa módon Popper eljött. Igaz, nagyon késő este, de ez érthető. Doktor Popper belügyi férfit, főfogalmazó. Egre ő is, gyerekkori barátság köti hozzá.

– Menj el azonnal – mondá Popper. – Külföldre. Ezek véredet veszik. Segíték. Védelek.

Az író már reggel elhívatta a gyerekeit. Csak Sándorka hiányzott, de azt mondta rá: őt nem kell féltetni itt: anyja, Hunyady Margit révén egyenesen két fejedelem – Apafi és Mátyás – óvja, immáron több évszázad erejével.

– Nem is ezzel van baj – pimaszkodott András. – Hanem azzal a több ezer évvel, ami a szefárd Bródyak mögött van.

– Pádovába megyek – búcsúzott. – Beiratkozom az orvosi egyetemre. Azt mondják: egy líra a tandíj.

A fiúk nem mertek röhögni. Túl drámai volt a pillanat. És különben hátha így lesz. Apjuk körül annyi csoda esett már!

Dungyerszky Gyokó, a bácskai nábob fia hozta el a pénzt. Akadt miből. És mert Sándor bácsi igazi drámaíró, aki évtizedeken át vigyázott a duhaj Dungyerszkyre, mert tudta: egyszer főszerepet kap az ő életrajzművében, most elég volt a hívó szó.

Popper is állta a szavát. Kísérő detektívet adott mellé a határig, és papírokat pecséttekkel.

Amikor Pádovába ért, sírni lett volna kedve. Ott döbbsent rá: egyetlen mondatot sem tud semmilyen nyelven. Csak magyarul beszél. Az anyanyelve lesz a gyilkosa. Ha nincs mellette barát, tolmács, kiművelt szerető, ő bizony éhen hal. Egyszer már megesett vele, ilyen megalázó pokol, Amszterdamban. A Rembrandt-tricentenáriumon, 1906-ban. De akkor fiatal volt, győzedelmes, elegáns. Gepárd. Sokan így hívták. Most meg öreg, elgyötört, szíven szúrt.

Egy cigány segített rajta. Erdélyből ösmerte, itt az Alpesi Vadász étteremben húzta. Nála lakott egy hétig.

Valaha járt Kossuthnál, Turinban. Újságíróként tisztelgett az agg előtt egy küldöttség tagjaként. Szép cikket írt. De úgy írta – még fiatal volt –, hogy nem tudta, mi van a nagy ember lelkében. Most már tudja.

Tandori Dezső

JÓ MULATSÁGOK, FÉRFIMUNKÁK

És női munkák. Tiszta volt az út,
a két nő futott. Kondérral futottak
a szemközti Gyros Pita felé, de
elcsúsztak egy banánhéjon. Az úttest
s a járdaszél, mint erdőszél kies
darab húsokkal tarkállózott, fönt az
ég tiszta volt azonban. Hamarost
megérkezett a Gyros tulajja,
az ég borulatának az időjósok
új borulati sebességét észlelhatték.
Ismertem az eget, ismertem az utat,
ismertem a busz ritkás menetrendjét,
néztem a ritkuló gesztenyelombokat,
ó, e lombok 1956 októberében
az elsötétült ég arca alatt
oly picli lángremények égésével
hulltak le rőten a földre,
és a munkahelyeit elkerülő nép
végiggázolt a friss avaron, néztük,
akár a világháború előtt

a román olajjal a Birodalom felé lassan
 húzó uszályokat Dunánkon,
 a papa (már kirúgott, elvben fél év
 börtönre ítélt MAV-igazgató)
 mondta, és családi legenda maradt ez:
 a vasútnál akkora vámot vetettek ki,
 hogy így legalább ez a késedelem lett.
 Ugrattuk a papát, ő nyerte meg
 a háborút. Aztán ránk omlott
 a fél ház.

Én akkor nem tudtam, soká
 fog tartani az, de már gyerekfejjel
 tiltakoztam, kilenc-tíz évesen,
 anyámék kiskapitalista tervezetései ellen,
 ahogy ismerőseik butiknyitásra akarták volna
 rávenni őket, nem is volt komoly a dolog.
 A szabad világról a balatonlellei
 vasúti újságkioszk volt soká
 az utolsó emlékem. Tenger színes kiadvány!
 Ma már, megismételve 1991-es
 teljesítményemet, sporton és irodalmon kívül lapot
 megint semmit se olvasok.

Álltam

a tömérdék húst nézve, és a vicc állapotának
 megváltása volt enyém. Nem gondoltam,
 mert nem merek gondolni
 az egész emberi lét legnagyobb förtelmére,
 amit az állatokkal művelünk,
 marhavagonokba tuszkoljuk nemcsak a szegény
 marhákat, de a jámbor és jószívű disznókat is,
 vasbotokkal vagdossuk faruk a Nagy Kapun betelerelőben,
 szemükbe köpünk, ha szájuk habzik,
 bajuszt rajzolunk árva pofájukra, ha könnyeznek ott,
 és álmodom néha egy öreg ökörrel,
 ki elmondta nékem már többször:
 „Arab-zsidó tudós voltam, közös származék,
 matematikus, és holtom után
 lelkem ennek a jámbor ökör állatnak
 testébe költözött át, ezt a szakemberlegények
 a tekintetemből kiolvasták,
 és a vágóhídon külön kivégzést
 rendeltek el nekem, fiam, ne tudd meg!
 akkoriban még felhasználhatatlannak ítélt
 állati részeket kezdtek felhalmozni köröttem,
 lassan pörkölni kezdték az anyagot,
 híreket olvastak fel nekem:
 ma találták fel a hidrogénbombát,

ma omlott össze Csernobil,
 ma dőlt le a Két Torony,
 ma derült fény öregasszonyok földönfutóvá tételére
 a kákalukai dágványban, lakásüzérek
 juttatták oda őket, de mivel embernek ember
 nem farkasa, nem verték meg őket vasdoronggal,
 nem köpték szemem őket, nem rajzoltak nekik bajuszt,
 hajaj, fiam”, fakadt dalra az ősz örök-matematikos
 ökör-lélek, „ez mind a hús rettenetes füstjéből szállt,
 és nem tarkázták” – nem mertem megsűgni néki: üdvre! –
 „hangulatosnak szánt slágerek, de a rettentő pörkölődés
 elérte szegény testemet is, én nem tudom, az ökör régi
 lelke hol járt, én tehetetlenül haltam meg ismét
 az évtizedek lassú máglyahalmán” és a többi,
 hagyom, álmom volt ez, nem újsághír.

De

én csak álltam, a sok húst valahogy összesöpörték,
 marhahúst, gondolom, nem értek a népek szokásaihoz,
 nem is az, hogy nem értek, de ahogy a megállóban álltam,
 ez volt bennem: „Ó, istenem, de jó, hogy nincs semmi,
 csak az ég, mely újra tiszta, fekete szegélyekkel,
 s ha beborul, mondjuk, Szentmihály felett,
 tudhatom, ott egy atyafi jött rá épp, lovát ellopták,
 vagy ha különösen ragyog a nap, sejthetek olyat,
 hogy egy mai aranyjános egy mai petőfisándor
 meglett barátságával örvend, vagy másoknak sikerült a nagy
 bűvészmutatvány: »Az istennek sem akarom megadni,
 ami a császáré!« – és megúszták.”

Egyedüli létben

álltam ott a megállóban, nem volt szükségem
 az emberekre, nem, hogy lelkem kibeszéljem velük,
 nem, hogy közösen cigarettára gyűjtsünk – nem cigizek már,
 nem, hogy egymást átöleljük – nem ölelkezem,
 nem, hogy borral koccintsunk – áttértem a sörre,
 a bort eldobtam, s örömmel jelentem, sörömtől is
 undorodom már, nem ülök vasúti fülkékbe, hogy
 Bécsbe menjek akár, nem utazom repülőgéppel
 Észak-Írországba se, nem én, sem az egymást
 püfölő vagy épp egymással békülő bőrszínek földjeire,
 se a Gázai övezetbe, se Haifába, de nem ily
 karakánsgból nem utazom akkor Párizsba se, Londonba,
 hanem mert egy kis állat lett életem utolsó személyisége
 – a medvéim mellett, akik azonban tragikusan magukra
 maradnak, ha meghalunk, feleségem és én;
 és az egyetlen földi esemény, mely érdekel még,
 egészségemen, a magyar gazdasági helyzet valamiféle
 megmentődésén s házunk épségén túl: a Nagy és a Kis

Koala Kártyabajnokság, ahol a II. liga középjátékában
 II klub iszonyú tömegverekedése zajlik, és a 2.
 Bundesliga küzdelmeit is látom hetenként kétszer,
 más alkalmakkor csak egy-egy régi vár, kolostor,
 kivégzésekhez használt piactér turistacsalogató képeit
 nézem fél percig, egy percig. Nem szeretem saját bánatomat sem.
 Bejönnek általa a remények. Nem akarok, mint Sajó László írta
 Vörösmarty-versében, egyszerre megőrülni, örülni meg
 az istennel. Lenullázódnak a levelezések, levendulázódnak a
 telefonálgatások, a találkozásokról már,
 ha emlétek efféléket (telefonon), egyszerűen tiszta kacajjal
 beszélnek a partnerek. Ja, még a munka van meg (kiderül), (itt is),
 és nem mondok olyat se, hogy „minden rosszul van”,
 egyszerűsítettem: minden *van*.

A lombok, fonnyadozva,
 szórták leveleiket egy-két húscafatra a járdán, az autók
 az úttesten péppé törték a többi. Magam maradtam.

Magam maradtam, és elgondoltam:
 én is itt lettem volna, csak emberi hús, csont, velő,
 belekből kibuggyant előszar, félrecsuklott fej,
 ha akkor a roppant tűzvörös kocsi elé belépek,
 midőn még tényleg tiszta volt az ég, ez év
 júniusának utolsó napján. Álltam,
 tökjózanon, nehéz cipőben,
 üres vagy nem üres szívvel reggel hétkor, nem túl igyekezve,
 otthon kis verebem, a Mátyás Ivántól kölcsönzött nevű Totyi,
 feleségem és kutyám épp távol, álltam a nem épp üres semmiben.
 Körforgalmi tér ez a Clark Ádám, itt élek 65. éve, itt dobogok,
 nem részletezem, egy tűzoltóautó jött a Fő utca felől.
 (Most rézsút nekem a színtér.) És szemem, agyam,
 mindenem, ami aztán ott kenődhetett volna el a rossz aszfalton,
 úgy határozott, igen, úgy határoztam, ahogy íróként is határozgatok,
 ez a nagy autó bemegy a körforgalomba.
 Ott ez könnyen úgy is látszik. Léptem előre.
 Szerencsére lassan, lomhán, szívemben az emberiség iránti
 tehetetlen közönnyel, nyilván, bár semmire, senkire
 nem gondoltam, csak hogy a Fény utcai piacon
 Totyimnak salátát, krumplit és fürtös kölest vegyek,
 akkor még bort ittam, felhajtsak pár kétdecit,
 s kocsmárosommal a Bundesliga eredményeit megbeszéljem.
 Maximum. És a nagy autó, mondom, nem ment be a körforgalomba,
 hanem felém jött, csaknem levágva nagy orrom,
 higgadtan lecövekelttem. Ha egy fél lépést teszek – de már mondtam.
 Gyalázatra hevertem volna kétszer két pár kerék után
 combtőből szétúzva, avagy hasam fordult volna ki, nem folytatom,
 és kanállal szedtek volna össze, felmostak volna, de még

napok múltán is látszottak volna egy Tandori Dezső nevét rég elvesztett matériaállomány nyomai ott, ahol most váraoztam, ahol a széthullt állati húrok utolsó darabjai is eltűntek szemem elöl, s nem azért, mert lehunytam, s nem azért hunytam le, mert nem akartam semmit látni, hanem mert égett a szemem a tegnapi sok munkától, ja, mert el ne felejtsem, dolgozni is majdnem ugyanúgy szeretek, mint medvéimmal foglalkozni, és a lóversenyt is elvettem magamtól, ja, és egy friss pletykát még ide a kilencvenes évek elejéről: a nagy köztiszteletnek örvendő észak-országi ügető-hajtó az addigi legsikeresebb lovat, saját lovát, skanzen és szanzen lókolbásznak adta, lehet, szobrot sem emeltetett néki. Hát ez az, amiért csüggedni nem szabad, ahogy a régi költők mondták, és át is adom a szót, és remélem, szószátyárkodásom büntetésekül nem fogok éjjel az ökörbe költözött matematikuslélekkel álmodni, egyébként a sörtől jól alszom, ha fát a hátamon vágni még azért úgy a könyvkiadás és a honoráriumok fejszéivel az eddigig fokozó ütemben nem lehet is, hanem hát nem élünk már Sztahanov és a munkaverseny korában. És tévedni is szabad; ha például az apró hús nem gyros satóbbi. Na és. Jaj, hallgassak el!

Kelevéz Ágnes

„LELKEM BEN BAKHÁNSZLÁRMA TOMBOL”

A fiatal Babits dionüszoszi és apollóni verseiről

Babits filozófiai alapozottságú, fiatalkori költészetének kísérletező, játékos és ugyanakkor elmélyült világát az egy napon született ikerversek, a BAKHÁNSZLÁRMA és a HEGESO SÍRJA keletkezése, a világirodalmi hatások termékeny összefonódása példázza talán a legjobban. A két verssel kapcsolatban Rába György emelte ki elsőként azt a szemléletbeli, filozófiai törekvést, melyre Babits ihlettörténeti vallomásai is utalnak, hogy a BAKHÁNSZLÁRMA a nietzschei értelemben vett, látomásos dionüszoszi mámor költői kifejezése, a HEGESO SÍRJA pedig ennek létszemléleti párjaként az apollónikus látásmód szobrászi tömörséggel megformázott szonettje.¹ Bár sokat írtak a versek életrajzi és eszmétörténeti háttéréről, mégis maradtak talányok, melyek megfejtésre várnak, hiszen azt pontosan tudjuk, hogy a versek Szekszárdon, egy forró nyári napon születtek, de az bizonytalan, hogy melyik évben, Nietzsche filozófiai hatása is jól ismert, ám a Babits által fennmaradt keletkezéstörténeti vallomásokban emlegetett ihlető Michelet-mű mindmáig azonosításra várt, s így annak esetleges poétikai, filozófiai jelentősége, ösz-

szefüggése az apollónikus–dionüszoszi ábrázolás kettősségének kísérletével is homályban maradt.

Babits, bár két helyen is vall a versek keletkezésének körülményeiről, a keletkezés évét mégsem idézi fel határozottan. Egyszer Szilasi Vilmos barátjának kérésére írta, illetve diktálta le első három kötetének verseivel kapcsolatos emlékeit, egy másik alkalommal Szabó Lőrincnek vallott verseiről, amit a fiatal költőtanítvány gyorsírással jegyzett le. Mindkét vallomás szerint egyaránt Szekszárdon született a BAKHÁNSLÁRMA: „Szekszárd / Szőlőhegyen. / Reinach: Művészet / kis tükrét olvastam. / Catullus: Athys” – olvasható a Szilasi-kötetben.² A Szabó Lőrincnek tett hosszabb vallomásában Babits összekapcsolja a HEGESO SÍRJA keletkezésével, mégpedig úgy, hogy egyszerre mindkét verscímet említi, s utána a felsorolás rendjében beszél róluk: „BAKHÁNSLÁRMA ÉS HEGESO. Szekszárdon írtam, a szőlőhegy tetején, a tanyánkban a déli órákban. Olvastam a következőket ebben az időben, mindenik hatással volt erre a versre = Catullus »Athys könyvét«, amelyben valaki megherélte magát és ez is bakháns környezetben történt. Továbbá Michelet egyik könyvét, valóságos történeteit, melyben a Bachansról sok szó van. És akkor volt nálam Reinach művészeti kis tükre, éppen akkor. És ugyanazon délben még egy másikat is írtam, a Hegeso sírját. Ugyanakkor írtam, iszonyúan sütött a nap és a lugasban sétáltam fel és alá és egy nagy fotelben ültem le, hogy leírjam. Nagyon Nietzsche hatása alatt álltam akkor. A görög és keresztény világeszme körében mozog ez is. Az aszkézis és a kicsapongás viszonya.”³ A pontosan leírt körülmények ellenére mégis a legbizonytalanabb szekszárdi datálású versek közé tartozik mindkét költemény. A HEGESO SÍRJA című vers szövege mellett ugyanis a Szilasi-kötetben a következő, kérdőjeles, tág meghatározású bejegyzést találjuk: „Szekszárd / 1906–7? [jav. ebből: 1905–1906]”.⁴ Babits tehát 1920 táján Szabó Lőrincsel ülve egy asztalnál, még azt is pontosan tudja, hogy egy napon született a két vers, s azt is számon tartja, mit olvasott akkor, sőt arra is emlékszik, hogy erősen sütött a nap, de a keletkezés évszámában már jóval korábban, 1916-ban, Szilasinak emlékezve is teljesen bizonytalan, vagyis az „1905–1906” dátumot átjavítja „1906–7”-re, s még egy kérdőjelet is tesz mellé. A versek datálását az is bizonytalaná teszi, hogy a megjelenések helye és ideje a fiatal Babits esetében általában nem ad valódi támpontot a keletkezésre nézve, hiszen sokszor évekig is várt egy-egy vers közlésével. Így csak egyszerű, behatároló dátum, de alapvetően nem befolyásoló tényező az, hogy az egy napon írt költemények 1908 őszén jelennek meg először.⁵ Mindenesetre, ha a Babits által megadott bizonytalan évszámok közül bármelyiket elfogadnánk, akkor megállapíthatnánk, hogy a két hellenizáló világú vers évekkel korábban keletkezett, mint a többi, fogarasi, 1908–10 körüli társuk. Feltételezésem szerint azonban a két vers megírása nem 1905-re, de még csak nem is a Babits által megjelölt legkésőbbi 1907-es vakációra, hanem a fogarasi tanévet megelőző nyárra, 1908 forró napjaira tehető, s így klasszicizáló világuk közvetlen rokonságot mutat a Fogarason született versekével.

A versek keletkezésének új dátuma a BAKHÁNSLÁRMA ceruzairású kéziratának elemzésére és egy Kún Józseftől kapott levél tartalmára alapozható. Könnyítene az időpont meghatározásán, ha a HEGESO SÍRJA-nak is lenne kézírata, ám sajnos az elkallódott az évtizedek folyamán. A BAKHÁNSLÁRMA datálás nélküli ceruzairású fogalmazványa egy négyzethálós, oldalt perforált, egyszerű jegyzetfüzetből kitépett papíron található, melynek hátlapjára a Listius Lászlóról szóló, cím nélküli vers van rájegyezve, mely később az ILLUSZTRÁCIÓK MINDENFÉLE KÖNYVEKHEZ versciklus részeként RÉGI MAGYAR IRODALOM címmel lett ismert.⁶ A jegyzetlap ma az MTA Kézirattárában található Komjáthy Aladár hagyatékának részeként, mely 1966-ban került a gyűjteménybe. E papírlapocskát,

más verseinek kéziratához hasonlóan, minden bizonytal Babits ajándékozta a tízes évek folyamán tanítványának. A meglepő felfedezés, mely a datálás új lehetőségét adja, az, hogy e papír (melynek nagysága 148 x 85 mm) ugyanabból a négyzethálós, oldalt perforált jegyzetfüzetből származik, mint az OSZK Babits-gyűjteményének kiadatlan versei közt található másik két papírlap, melyen viszont az 1908 nyarán keletkezett, Babits olasz útjához kapcsolódó négy, hasonlóan ceruzairású vers szövege található. E két, külön-külön regisztrált papírlapnak szintén mindkét oldalára jegyzetelt Babits [PALOTÁKNAK, TEMPLOMOKNAK...], [LÁTNI FOGSZ SOK HÁZAT EMBERT...]; [LELKEN ŰL A NAGY BORU...], [VASBÓL ÉPÜLT SINUTON...].⁷ E hat vers kéziratának három fóliója nemcsak felületesen hasonló egymáshoz, hanem egymásra illesztve őket megállapítható, hogy az oldalak lekerekítése azonos mindegyiken, perforációjuk milliméterre megegyezik, a négyzetháló vonalai is pontosan ugyanott húzódnak, tehát ugyanabból a nyomdai ívből vágták ki és fűzték össze őket. Egyetlen különbség van, hogy a [LELKEN ŰL A NAGY BORU...] és a [VASBÓL ÉPÜLT SINUTON...] fóliójának egy részét Babits letépte, s csak a lap fennmaradt kisebb részén olvashatók a versek. A hat kézirat szöveg hasonlóan ceruzairású, íráskéjük egyaránt gyors jegyzetelői magatartásra utal, például alig található mondatközi írásjelek, az ékezetek is elnagyoltak, mint általában Babits fogalmazványain. A közös jegyzetfüzetből való származás és a hasonló íráskéjük közeli keletkezést tesz valószínűvé. Szinte bizonyos, hogy Babits nem egy évvel korábban megkezdett jegyzetfüzetet vitt magával Velencébe, hanem vagy egy olyan füzetecskével utazott, melyet 1908 nyarán használt születendő versei rögzítésére, vagy az itáliai út idején vezetett füzetet folytatta később a szekszárdi vakáció hátralevő heteiben is. Azt viszont nagy valószínűséggel tudjuk, hogy a kis jegyzetfüzetet olasz útjára elvitte magával, mert a [PALOTÁKNAK, TEMPLOMOKNAK...] és a [LÁTNI FOGSZ SOK HÁZAT EMBERT...] kezdetű verseknek nemcsak témája kapcsolódik velencei élményeihez, hanem kézirat szövegük mellett olyan olasz nyelvű szavak, gyorsírásos feljegyzések is olvashatók, melyeket Babits feltehetőleg az utazás során vetett papírra.⁸

Nemcsak a versek kéziratának vizsgálata, hanem Kún József egy levele is alátámasztja a BAKHÁNSLÁRMA és a hozzá tartozó versek 1908-as születését. Babits az egyetem elvégzése után két tanévet tölt Szegeden, ahol legjobban megszeretett tanártársa, bensőséges barátja Kún József lesz, aki maga is művelt ember és költő lévén, beavatott ismerőjévé és szigorú kritikusává válik a születendő verseknek. A fogarasi kinevezés megrázó hírére is, melyet a költő már csak a Szekszárdon töltött nyári vakáció ideje alatt ismer meg, azonnal tudtára adja egy levélben szegedi barátjának: „*megjelent a hivatalos lapban a halálos ítéletem: kineveztek – eltemettek – Fogarasra*”, s közvetlen természetességgel kéri őt: „*Kérlek vigasztalj meg egy levéllel minél előbb. Nem képzeled menyire lesújtott a hír. Sírítam mérgemben.*”⁹ Elhatározzák, hogy a nagy távolság ellenére is tartani akarják a kialakult baráti kapcsolatot. Ígérik, várják és valóban küldik is egymásnak a leveleket. Nyár végén Kún figyelmezteti Babitsot: „*arra akarlak kérni, hogy az ígért »hosszú« levelet, mely Velencéről szól ne mulaszd el megírni, valamint verseidet ne felejtsd el megküldeni*”.¹⁰ Babits el is küldi „hosszú” levelét, mely azonban sajnos elkallódott az évtizedek folyamán, így tartalmára csak Kún fennmaradt válaszából következtethetünk: „*Szűves soraidnak igen megörültem, verseidnek még inkább.*” Vagyis Babits nemcsak beszámolót küld Szegedre, hanem (ahogy barátja kérte) verseket is, méghozzá feltehetőleg újonnan elkészült alkotásait akarja megmutatni Kúnknak, hiszen Juhásznak is azokból küld ugyanekkor néhányat, mint például az utazás élményeinek hatására született ITÁLIA címűt.¹¹ Nézzük, Kún hogyan reagál és milyen verseket említ: „*De hadd térjek verseidre. Legjobban*

tetszettek a »Sunt lacrima« és a »Kútban« címűek, egyéni, mély dolgok. Az utóbbi mintha a végén ellaposodnék. Azt hiszem, hogy a két utolsó versszak helyett egy erőteljes kellene, annál is inkább, mert egy kissé hosszú a vers. A szonettjeid is érdekesek, de az »Italia«-ban egy bántóan lapos sor van, a »Lisztly« nek első versszakát nem értem, bánt benne a »Pluto országában« is, kissé idegen, valami magyaros kifejezés kellene ide; ennek a versnek utolsó 6 sora gyönyörű. A »Hegeso«... tetszik legkevésbé, azt hiszem, hazug benne az érzés. A fordítás jeles. Ellenben tisztán színjátéknak találtam az »Új leoninust« és mondva csinálnak a »Lelkemben...« címűt.”¹² Az említett versek rövidített címei könnyen megfeythetők a levél alapján: a „Hegeso” a HEGESO SÍRJÁ-t jelenti, a „Lisztly” a Listius Lászlóról szóló ILLUSZTRÁCIÓK MINDENFÉLE KÖNYVEKHEZ. RÉGI MAGYAR IRODALOM címmel megjelent szonettel azonos, a három ponttal befejezett „Lelkemben...” cím viszont nyilvánvalóan a „Lelkemben bakhánslárma tombol” verskezdetre utal. Egyrészt Kún fordulataiból, gondos megjegyzéseiből egyértelmű, hogy ezek a versek újdonságot jelentenek számára, frissen elkészült műveket olvas, melyeken akár még javítani is lehetne, másrészt több olyan költeményt sorol fel és tesz kritika tárgyává, amelyeknek keletkezése bizonyosan 1908 nyarához kötődik, mint például az ITÁLIA és az ÚJ LEONINUSOK. Nem lehet véletlen csupán, hogy Babits ugyanabban az újdonságokat tartalmazó levélben küldi el a HEGESO SÍRJÁ-t, a LISZTY-t és a BAKHÁNSLÁRMÁ-t, hanem a közös küldemény egyúttal közös keletkezésre is utal. Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy három összefüggő adat erősíti meg azt a feltételezést, hogy e versek egy időben, 1908 nyarán születtek. Egyrészt Babits emlékezésében egy napra tette a HEGESO SÍRJA és a BAKHÁNSLÁRMA születését, másrészt a fennmaradt jegyzetfüzetlapok a BAKHÁNSLÁRMA és a LISZTY viszonylag rövid időszakon belüli lejegyzését tanúsítják, melyek más, 1908 nyarán íródott versekhez is kapcsolhatók, harmadrészt e három költemény Kún válaszevele alapján frissen született, kritizálásra váró szövegként is összetartozik. Azt persze már nem tudhatjuk, hogy milyen hónapban is volt pontosan, amikor „iszonyúan süttött a nap” a szekszárdi szőlőhegyen: Babits olasz útja előtt vagy utána, de a lényegét, a fogarasi ős előtt való keletkezést illetően ez már nem is annyira fontos.

Az új keletkezési dátum azért lényeges, mert 1908 nyarának intellektuális élményei meghatározók a rá következő hároméves fogarasi időszak költői fejlődésének szempontjából. Hiszen Babits ezen a nyáron készül olvasmányaiával első, életének szinte új perspektívát nyitó olasz útjára, valamint áthelyezésének lesújtó hatása alatt ekkor dönti el, hogy két nagyszabású feladatba kezd: az egyik Dante fordítása, a másik a görög nyelv tudásának fejlesztése, hogy ne csak a latin, hanem a görög szerzőket is eredeti nyelven olvashassa. Ha a BAKHÁNSLÁRMA és a HEGESO SÍRJA ezen a katartikus nyáron születik, akkor valójában Babits úgynevezett görögös korszakának nyitányaként tekinthetünk rájuk, s filozófiai háttérük, világirodalmi forrásaik, poétikai megoldásaik, költői világképük szoros összefüggésben lehet az utánuk, Fogarason születendő versekével.

Babits vallomásaiban több világirodalmi forrást is felsorol az ikerversek születése kapcsán. Ahogy egész görögös korszakának alkotásait, úgy e két vers közül különösen a BAKHÁNSLÁRMÁ-t az antik és a kortárs irodalom olvasmányainak kölcsönös egymásra hatása jellemzi. Most nem térünk ki azokra a szintén fontos világirodalmi hatásokra, melyek görögös, klasszicizáló költészetét, köztük e két művét is, átfogóan befolyásolták, mint a francia parnasszisták, különösen Leconte de Lisle versei (melyeket Babits bár inspirálónak, de „szónokias, hideg” alkotásoknak nevez), vagy az angol Swinburne művei (melyeket viszont hozzá sokkal közelebb állónak, „lázás, forró” művészetnek tart),¹³ hanem azoknak az alkotásoknak a vizsgálatánál maradunk, amelyekről Babits,

mint rá közvetlenül hatókról, említést tesz. Az antik művek közül az egyik, szövegszerűen meghatározó olvasmányélménye Catullus közismert mitológiai témát feldolgozó, vad érzelmekkel telített költeménye. Mindkét ihlettörténeti vallomásában cím szerint idézi: „*Catullus: Athys*” írja Szilasi kötetébe, „*Olvastam a következőket [...] Catullus »Athys könyvét«, amelyben valaki meghérélte magát és ez is bakháns környezetben történt*” – vallja Szabó Lőrincnek. Egyértelmű, hogy Babits Catullus LXIII. verséről beszél, melynek főszereplője Attis, aki Kybelé anyaistennő megszállott híveként, tomboló eksztázisban kiharéli magát. A vers történetének több mítoszbeli változata ismert, hiszen Kybelét már a homéroszi himnusz is említi, hatása hosszan élt, s a hozzá kapcsolódó véres kultusz a második pun háború folyamán Rómába került. A szakirodalom szerint Catullus nemcsak olvasmányai alapján ismerte, hanem személyesen is tanúja volt a Kybelé-papok ünnepi felvonulásának, mely igen mélyen hatott rá.¹⁴ A Kybeléhez hű papok, a gallusok ugyanis évenként vad zene kíséretében ünnepelték az anyaistennőt, s az eksztázis csúcán öncsonkítást hajtottak végre. Catullus versében egyik mítoszbeli történethez sem ragaszkodik szorosan, hanem megtartván a lényeges elemeket, saját elképzelése szerint dolgozza fel azt. Nála Attis nemesifjú, aki Phrygiába utazik, s ott Kybelé istennő szolgálatába állva „*iszony, örület rohanván szívébe, kovakövet / ragadott s dühtől veszetten kiharélta vele magát*”. Majd zenével társait hívogatja, s csapatát maga után vonzza: „*Eszelős vezére, Attis, liheg és remeg, a sötét / ligeten keresztül ingva, zeneszóval inal, akár / az ünő, ha vad s be nem tört, menekülve iga elől: / s a vezér után a Gallák rohanó csapata nyomul.*” Végül még vadabb zene kíséretében, közös futással „*Ida zöld hegyére*”, Kybelé istenasszony ligete felé iramodnak. A tombolás után a fáradságtól az egész csapatot elnyomja az álmom. Miután az ifjú felébred, keservesen megbánja tettét, s hosszú sirásban sóvárog elvesztett hazája és férfisága után. Azonban Kybelé visszakergetti őt az erdőbe, ahol örökre az istennő szolgálatában kényszerül maradni.¹⁵ A vers utolsó három sora már nem a történet része, hanem Catullus személyes vallomása vagy pontosabban könyörgése az istennőhöz: arra kéri, ne kívánja, hogy ilyesmi vele is megtörténjék. Szorongása nemcsak egy fizikai viszolygás megfogalmazása, hanem annak a szerelmi félelemnek a költői metaforája, melyben férfiként a végletes megaláztatástól tart. Babits „*bakháns környezet*”-nek nevezi Attis „*eszelős*” csapatát, bár Kybelé kultusza sem Catullusnál, sem a mitológiai történetekben nem kapcsolódik Dionüszosz, illetve Bacchus alakjához. Az őrzöngő tömeg, a zenétől áthatott lihegő, remegő rohanás azonban rokon a bacchanáliák rítusával, azzal a különbséggel, hogy az önpusztítás motívuma itt meghatározó. Babits versében nem bukkan fel Attis neve, de mégis ihlető módon hatott rá az ókori mű egésze, hiszen nemcsak a fékevesztett, zenétől bódult csapat motívuma, hanem a költemény hangulati íve is követi a Catullusét, a kultikus tombolásnak mindkét műben van érzelmi ellenpontja: az egyiknél a reggeli kijózanodó pillanat megbánása, melyet a befejező három sor személyes könyörgése tesz még hangsúlyosabbá, a másiknál az út végén komoran váró kolostor aszketikus élete. Catullus verse minden bizonnyal poétikai szempontból is hatott Babitsra, hiszen az ATTIS-t mint a tartalom és forma összefonódásának klasszikus példáját szokás emlegetni. Versformája a galliambus, ez a gallusok (férfiatlanított állapotukban gallák) énekét utánzó, remegéssel teli mérték,¹⁶ mely a tánc ritmusát, a dobszó ütemes hangját hivatott közvetíteni. Míg Catullusnál elkülönül a történet leírása és a személyes kommentár, addig Babits bacchanáliája már belsővé tett, szakadatlan tombolás, melyet a lüktető versforma, valamint a refrén egyszavas, tiszta rímes felkiáltásai még izgatottabbá tesznek.

„Lelkemben bakhánslárma tombol
és mint a bakháns-asszonyok
lihegnek szenvedélyeim
hova?
tova!”

Ahogy a BAKHÁNSLÁRMÁ-nak, úgy a HEGESO sírjÁ-nak is megvan az ókori kultúrában gyökerező motívuma, hiszen a vers alcíme, EGY GÖRÖG EMLÉKÉRE, egy valóban létező, Kr. előtt 410 körül keletkezett márvány síremlék női szereplőjére, Hegesóra utal. A vers „filológiai magva” a Babits által említett Reinach-műben fellelhető.¹⁷ A századforduló híres francia régésze összefoglaló művészettörténetében, A MŰVÉSZET KIS TÜKRÉ-ben, a görög művészet elemzésénél külön is kitér e síremlékre. Érdeemes idézni szövegét, hogy lássuk, mennyire ihletően hatott jellemzése, az általa felidézett szelíd, bánatos, tartózkodó hangulat Babitsra: „Az elfojtott fájdalom jellemzi azon számos síremléket is, melyeknek ismeretlen szerzői a IV. század görög művészetének legtisztább és legfinomabb műveit alkották meg (91–93. ábrák). A hátrahagyottak bánata olyan finom tartózkodással van visszaadva, hogy néha félre lehetett érteni őket, azt hívén, hogy halottak találkozásait ábrázolják családjaik tagjaival a megboldogult elysiumi világban. A kétségbeesés kifejezésével itt sohasem találkozunk; a mozdulatok és arckifejezések szelídek; legfeljebb a fej egy finom meghajlása jelzi a szobrász belső gondolatát. Ez emlékek egyik legjobbika az az athéni sztélé, hol egy ülő nő ékszeret vesz elő egy kis dobozból, melyet szolgálója nyújt feléje (91. ábra – Hegeso síremléke). A megboldogult képe ez, földi életének házias foglalkozásában; nem kell misztikus értelmet keresnünk, sem a túlvilág boldog ígérését életének.”¹⁸ A 91. ábrán a sztélé kisméretű fotója is látható. Babits ezt a melankolikusan leírt jelenetet álmodja újra versében oly módon, hogy a leírt szöveg a képpel együtt, mint intellektuális, művelődéstörténeti élmény oly mélyen inspirálja őt, hogy itt is bensővé, saját életének részévé teszi a történést, hasonlóan a bacchanáliák interiorizált tombolásához. Nem egyszerűen a kétezer évvel ezelőtti jelenetet jellemzi, hanem kedveseként, rá váró menyasszonyként, lelke bús reményeként jeleníti meg Hegeso alakját.

Nem lenne azonban ez a két vers az egész görögös, klasszicizáló, fogarasi korszak szempontjából nyitánynak tekinthető, ha az antik témák élővé válásának művészi folyamatát a filológiai forrásokon túl filozófiai élmény is nem inspirálná, hiszen a két vers közös művészetelméleti keretét már modernebb szerző, Nietzsche művében kereshetjük. Catullus és Reinach mellett másik ihletőként Babits Nietzsche nevét említi Szabó Lőrincnek tett vallomásában: „Nagyon Nietzsche hatása alatt álltam akkor. A görög és keresztény világeszme körében mozog ez is. Az aszkézis és a kicsapongás viszonya.” Több forrás is rendelkezésünkre áll, hogy megállapítsuk, Babits milyen meghatározónak tartotta a művészet nietzschei felosztását. Egyetemi jegyzeteiben, Arany-dolgozatára készülve, a költő apollóni jellegén gondolkozva e két kategória jellemzőit veti vázlatosan papírra, azon töprengve, hogy mennyire különíthető el egymástól a két művészi szemlélet, illetve mennyire fonódik össze. „Minden művészi apoll. és dionyszosi is. De nem egyenlő mértékben? Miért hívják a zenést inkább dionyszosinak mint a szobrászt?”¹⁹ Az ARANY MINT ARISZTOKRATA című, letisztázott, szintén egyetemi éve alatt írt kéziratában végül Aranyt „apollónikus”-nak nevezi, nem magyarázva, hanem köztudottnak tekintve e kategória jelentését.²⁰ 1905-ben Juhász Gyulának írva, szintén e két kategóriát alkalmazva jellemzi a költészet fejlődésének fő vonalait, Goethét apollónikusnak nevezve.²¹ A német filozófusról szóló, 1911-es tanulmányában a „dionyszosi és apollói költészet”

megkülönböztetését, mely szerinte Nietzsche „*esztétikájának alapját*” képezi, egyenesen „*hatalmas gondolat*”-nak nevezi, mely a költészetnek „*egy új, sokkal mélyebb felosztás*”-át eredményezi, mint például az eddig használt, külsőleges műfaji felosztások voltak.²²

A század elején különösen népszerű felosztás a görög mitológia két kimagasló istenségéhez, mint két ellentétes értékrendet és szemléletet megtestesítő szimbolikus alakhoz kapcsolódik. Nietzsche szerint Apollón, etikai istenség lévén, övéitől mértéket kíván, s hogy e mérték betartható legyen, önismeretet is, ilyenformán az ő művészeti világában a szép esztétikai szükségletével párosul az „*Ismerd meg tenmagad*” és a „*Ne menj túlságba!*” követelménye, mely ellenséges az elkapatottság és az önkívület magatartásával és szemléletével. Ezzel szemben a dionüszoszi művészet a lét örökkévaló örömről akar meggyőzni bennünket, oly módon, hogy az örömet nem a jelenségekben, hanem a jelenségek mögött keresi, s ehhez bele kell pillantani az egyéni élet borzalmaiba, ám mégsem kell elszörnyedni; a dionüszoszi önkívület hatása alatt ugyanis megsejthetővé válik az öröm elpusztíthatatlan, örök volta, s ez a metafizikai vigasz hirtelen kiszakít bennünket a változó jelenségek forgatagából. E két törekvés az *álm* és a *mámor* elválasztott művészi világaként is jellemezhető. Az apollóni a mértékletesen ésszerűt szimbolizálja, a dionüszoszi az alkotó, tomboló mámort, a kicsapongást. Babits ikerversei a HEGESO SÍRJA és a BAKHÁNSLÁRMA e két, különböző módon megvalósuló művészi világot jelenítik meg nagy művészi intencióval. Hiszen Hegeso alakja egy kétezer éves *álm* keretében jelenik meg, mely az apollóni létszemlélet sajátja, a másik vers pedig a *mámor* végtelen, belső világába vezet, mely a dionüszoszi egyik legfontosabb eleme. Az egyik vers művészi megjelenésének foglalata képzőművészeti, egy síremlék márványtáblája, ahogy Apollóné a szép látszat, a plasztikus formaadás világa, a másik versé a tomboló zene, ahogy Dionüszoszé a zene, a nem szemléletes áradó világa. Babits e két vers együttes megírásakor a két létszemlélet egyszerre való átélésével és párhuzamos művészeti megvalósíthatóságának lehetőségével játszik. Azonban ha a keletkezéstörténeti forrásokat vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy az apollónikus és dionüszoszi szemlélet egymással játékosan felelő költői világot nemcsak Nietzsche híres felosztása inspirálhatta, hanem az ugyanakkor olvasott, ám mindmáig felderítetlen maradt Michelet-mű is.

A két vers kapcsán Babits ugyanis a híres francia történész és esszéista egy művére is hivatkozik: „*Michelet egyik könyvét, vallásos történeteit, melyben a Bachansról sok szó van.*”²³ Természetesen nehéz eldönteni, hogy a tiszteletet parancsolóan kiterjedt történelmi életmű mely darabjáról emlékezhet meg vallomásaiban. A Babits általi meghatározás nem ad közvetlen fogódzót, mert „*vallásos történeteit*” nincsenek Michelet-nek, viszont több ókortörténeti könyvében is érzékletesen és részletesen ír a bacchanáliákról.²⁴ A megemlített ihlető forrás mégsem e művekben keresendő, hanem több meggyőző adat alapján állíthatjuk, hogy Michelet vaskos vallástörténetében, AZ EMBE-RISÉG BIBLIÁJÁ-ban.²⁵ A vallomásban szereplő meghatározás (vallásos története) és a könyv műfaja (vallástörténet) közti megfogalmazásbeli hasonlóság könnyen érthető, hiszen Szabó Lőrinc feljegyzéseinek publikált változata az eredeti, gyorsírással készítettnek csupán idegen szakértő általi fordítása. A két kifejezés betűi nagyon közel állnak egymáshoz, s a publikált megfejtés a kései gyorsírásszakértő jeleket értelmező fordítási kísérletének is tekinthető. De akár a „vallásos története” kifejezés is jól illhet a folytatásos regényhez hasonlóan megszerkesztett „vallástörténeti” műre. Ami azonban a lényeg, e műben beszél Michelet legtöbbször és legrészletesebben a bacchanáliák világról, s itt fejt ki részletesen azt a gondolatát, hogy a görög kultúrában Apollón és

Bacchus egymással ellentétes világa folytat küzdelmet egymással, sőt itt találtunk olyan szövegrészletet, mely közvetlen hatással is volt a versre.

Michelet, aki a francia felvilágosodás és forradalom emblemikus jelentőségű történéseként közismert, AZ EMBERISÉG BIBLIÁJÁ-T, melyet 1864-ben publikált, élete legfontosabb könyvének nevezi.²⁶ Összefoglalónak szánt, érzelmektől átítatott, ma szinte már csak a tudományos monográfiákban számon tartott művében a vallás történének folyamatosságát és közösségi vonását emeli ki. Jellemzése szerint az emberiség megszakítás nélkül egy nagy közös Bibliában vall lelkületéről, s e Bibliához minden nagy nép hozzátette saját fejezetét.²⁷ E közös történet vonalát követve Michelet könyve első részében az indiai, a perzsa, a görög és a római vallás világáról, isteneiről, irodalmi és kultúrtörténeti jellemzőiről ad plasztikus leírást, a második fejezetben a zsidó vallást, majd pedig legrészletesebben a kereszténység kialakulásának történetét, eszmeiségét festi le, mindezt olyan átható szépírói stílussal, mely a kiteljesedett romantika jegyeit viseli magán. Történelmi módszerét, ahogy Roland Barthes foglalja össze alapvetően fontos monográfiájában, a múlt érzékletes felidézésének vágya fűti, ő nem egyszerű olvasója, hanem újrászervezője a múltbeli eseményeknek, számára a történelem nem apró részletekből összeilleszthető és újra összerakható óriás puzzle, hanem átölelésre szolgáló, érzéki test.²⁸ A BIBLE DE L'HUMANITÉ sem egyszerű vallástörténet, hanem szinte próféta tűzzel megírt lírai vallomás, melyben Michelet a fény és az árnyék, az ész és az irracionális ösztönök nagy küzdelmeként írja le a vallások történetét, hogy mindvégig hitet tegyen az ész és a jog ereje mellett, mely szerinte végül győzedelmeskedni fog a sötétség és az elnyomás felett. A történelem kezdeti időszaka nem más, mint a sötétség és az árnyék birodalma, kivéve a fény országait, Indiát, Perzsiát és Görögországot. E népek máig ható, legfontosabb üzenete a természetnek való ésszerű alárendelődés, szemben azokkal, akik a természetben démonikus erőt látnak.²⁹ A kereszténység előtti vallástörténeten belül a legjelentősebb részt kapó görög és római korban Michelet e nagy szemléletbeli küzdelmet Apollón és Bacchus³⁰ harcaként írja le, hasonló polaritást állítva fel ezzel, mint Nietzsche teszi, de a felvilágosodás eszméjének hű és lelkes követőjeként azonban éppen ellenkező módon értelmez: Apollón mellett, a fény, a mérték és harmónia istene, mint egyetlen előrevívő érték mellett foglal állást.³¹ Bacchust valóságos dühvel az elnyomók és a rabszolgák istenének nevezi, akinek káros hatása mint az ártalmas füst hatol be a görögök harmonikus világába, és fojtogatóan járja át Apollón fényességének, a törvényes rendnek és a harmonikus mértéknek birodalmát. A görög–római hitvilág alakulását követve több helyen is kitér a Bacchus-kultusz szerinte romboló hatásának ecsetelésére. Az önkívület, a mámor jelenségeinek leírása hasonló részletességgel megtalálható nála is, csak kétségbeesett tiltakozással, míg Nietzschénél éppen annak hangsúlyozásával, hogy mindez a lét örökkévaló örömeiről győzhet meg minket, melynek átélése által gazdagodhatunk.

A BIBLE DE L'HUMANITÉ érzelmetli leírásának hatását több módon, a motívumok, a szavak szintjén, sőt szövegszerű egyezéssel is felfedezhetjük Babits versében. Bacchus Michelet-nél könyörtelen zsarnok, akit hajdanában az asszonyok és rabszolgák nagy szabadítójának neveztek, de valójában nem más, mint a delírium és a részegség pusztító istene, az őt követő tömegeknek nem felszabadítója, hanem igazi tirannusa, aki a szabadság születése helyett a terror eluralkodását segítette elő,³² mivel ellentmondást nem tűrően azt követelte meg híveitől, hogy mindenben hozzá hasonlóan cselekedjenek – „*pihenni nem hagy a vezér*”, visszhangzik fülünkben a vers egyik sora.

A bacchánsnők leírása, csapatuknak, szokásaiknak, eszközeiknek aprólékos gond-

dal leírt jellemzése követhető módon, inspiráló erővel tovább él Babits versében is. Michelet a római kori kultusz jellemzése kapcsán írja például, hogy a magányuk rab-ságából feloldozott nőknek Bacchus vigaszként az őrjöngő sírás és nevetés édességét adta, felhalmozódott félelmeikre a legjobb orvosság az eksztatikus tánc, a csattogó thyrsus, a lángoló orgia lett – „*suji a thyrsus, hajt az ostor*”. A vér mint központi motívum Michelet egész életművében fontos szerepet játszik,³³ s itt is különös hangsúlyt kap az, hogy Bacchus Molochra emlékeztető mohósággal kívánja, habzsolja a vért, ő nem is az élet, hanem a halál istene, s uralma csak pusztulást és hanyatlást hoz.³⁴ Érzékletes elemzése hathatott Babits képzeletére is, aki versében a vér pusztító hatását a bor bódító erejéhez kapcsolja – „*a tigrisbőrös Isten / öntözi vérpiros borát*”. Michelet az árnyék birodalmának kiemelkedően káros alakjai közé sorolja Kybelé istennőt is, s ennek kapcsán önherélést végrehajtó papját, Attist (Catullus versének főhősét) több helyen is említi,³⁵ sőt az önrombolás egyik jelentős szimbólumának tartva, egy helyen egyenesen kis Bacchusnak nevezi. A Kybelé-kultusz és a bacchanáliák elítélő jellemzése oly szorosan fonódik össze Michelet-nél, hogy Babitsot ez is ösztönözhetette arra, hogy Attis őrjöngő csapatát bacchánskörnyezetnek nevezze, a két kultusz érzelmi intenzitását magában, alkotó módon összekapcsolja.

A Dionüosz–Bacchus-kultusz leírása nemcsak tematikailag és szóhasználatban hasonló Babits és Michelet műveiben, hanem az orgiák első, bemutató jellemzése szinte szövegszerű egyezésen alapuló hatásról is tanúskodik. „*A hosszú ruha lehull. A nő rohan, haja a szélben, melle meztelen. Különös mámor! Hogyan! Bacchus siratásához miért kell e hegyes tőr a csalóka szőlőtőkék alatt? Miért kell az éjszaka és az elhagyatottság? e rohanások az erdőben, e kiáltások és sóhajok, s közben egy gyászos zene hamis gyászsal borítja el csapatukat!*”³⁶ Az egymást követő rövid, szaggatott, felkiáltó és kérdő mondatok hullámlázása, a zaklatott stílus, mellyel Michelet a bacchánscsapattá váló nőket jellemzi, ihlető rokonságot mutat a „*hova? tova!*” rövid, egyszavas mondatsoraival, a „*lobogó haj*”, a mindent beborító zene, a „*gyötrelmes, kéjes szerenáó*” Babits versének is hangulatilag fontos szervezőeleme, a kiáltások és a sóhajok együttese pedig a „*lihegnek szenvedélyeim*” mesterien tömörített, vallomásos sorában visszhangzanak.

A bacchanáliák leírásának nagy hatást gyakorló, szaggatott stílusán túl a benső ellentétektől feszített, erotikus ábrázolásmód is felkelthette Babits érdeklődését. A francia felvilágosodás rendíthetetlen híveként Michelet bár mindvégig viszolyogva s elutasítónan fejt ki véleményét a bor istenének kicsapongó kultusza kapcsán, mégis, a bacchánsnők leírásai annyira plasztikusak, életszerűek, hogy egyúttal borzongatóan, izgatónan érzékiek, titokzatosan vonzóak is. A szöveg elítélő állítása és intenzív érzelmi átéltsége közti ellentmondás vibráló feszültséget szül. Vagyis ebben az esetben Michelet szövegének izgalmas textúráját nemcsak stílusgazdagsága okozza, melynek megítéléséről a szakirodalom Taine megállapítása óta sokat vitatkozik, nevezetesen, hogy Michelet inkább költő lenne-e, mint történész, hanem a női nemhez való ellentmondásos viszonya is. Életének e személyes, intim részét teljes mélységében naplói tárták fel, melyeknek kéziratái sokáig zárt anyagként őrizték. A titkolt családi események magyarázatot adnak e belső, vibráló ellentmondásra is. Michelet ugyanis első feleségének halála után, ötvenévesen, beleszeretett egy nála harminc évvel fiatalabb, gyönyörű nőbe, akit feleségül is vett. A szép és ambiciózus fiatalasszony bár rendkívül vonzó volt, de egyúttal hűvösen tartózkodó, sőt gyakran kízóan visszautasító is. Házasságuk gyötrelmes húsz éve alatt Michelet naplóiban nemcsak történelmi gondolatait, hanem szerelmi vívódásait, gyakran viszonzatlan vágyait, legintimebb erotikus gondolatait is

részletesen lejegyezte. Halála után a még mindig fiatal özvegy rendezte sajtó alá a kiadatlan szövegeket (utóbb kiderült, alaposan átdolgozta őket), és ő rendelkezett a napló intim vonatkozásainak 1950-ig tartó zárolásáról is. Az átírás nélküli kéziratok és a személyes feljegyzések publikussá válása természetesen új lendületet adott a kutatásnak, s a megjelenő monográfiák közül több is Michelet nőkről alkotott képét választotta tárgyul, s azt, hogy személyes életének ez a mindent feldúló fordulata milyen nagymértékben hatott szemléletének, stílusának, műveinek alakulására. A napló fényében, többek között, a nők történelmi szerepével kapcsolatos hol mereven konzervatív, hol modernül felvilágosult nézetei is új dimenziót kapnak, s a háttérben egy mindent átfonó, szenvedélyes szexualitás képe rajzolódik ki.³⁷ Roland Barthes is külön fejezetet szentel SA MAJESTÉ DE LA FEMME (A nő öfélése) címmel a téma elemzésének, s a Michelet műveiben és naplójában jelen levő érzékiséget találóan a szenvedélyes szemlélés, a látás s nem a beteljesülés erotikájaként jellemzi, „a szerelmes Michelet, a kielégült Michelet nem más, mint a voyeur Michelet”.³⁸ Ez a kínlódó, vágyakozó, elfojtott érzékiség sőt a bacchanáliák nőalakjainak leírásából is. Bár Babits természetesen nem tudhatott e konkrét életrajzi részletekről, de a sorok közt megbúvó szenvedélyre a saját belsejében is dúló érzelmi forrongás rokonaként nyilván felfigyelt. Hiszen a „sápadt, vérvívó leányok” erotikusan lenyűgöző, már-már pornográf, ám latens viszolygással és felszínre törő büntudattal átfonó világa vagy a KÉT NŐVÉR, a „fekete Bánai” és a „vérszínű Vágy” paradoxonokból építkező, vonzóan romboló női párosa³⁹ hasonló intenzitással ellentmondásoktól feszülő, mint az extremitásokra elfojtottan figyelő Michelet nőképe. Minden bizonnyal ezek a lappangóan jelen lévő közös vonások is ösztönözték Babitsot választásában, hogy a bacchánsnők tomboló, erotikus világát használja fel lelkiállapotának jellemzésére.

Michelet 1864-ben írt szövegei, Apollón és Bacchus világának szembeállítása, Nietzsche 1872-ben megjelenő gondolatmenetével, A TRAGÉDIA SZÜLETÉSE című művel párhuzamba állítva válnak azonban igazán fontossá. Egymástól függetlenül, de egy évtizeden belül létrejött kettős felosztásuk, mint egymás tükörképei néznek szembe: hasonló a leírás, de fordított az értékelés pólusa. Honnan ez az első pillantásra meglepő hasonlatosság? Sem a Michelet-, sem a Nietzsche-szakirodalom nem foglalkozott sokat e kérdéssel. Tudomásunk szerint egyedül Angèle Kremer Marietti az, aki felfigyelt rá, s ő a kettős polaritás közös eredetét egyenesen ókori tőre, Plutarkhosz hasonló felosztására vezeti vissza.⁴⁰ Azonban mindkét szerzőt külön-külön elemezve már többen kutatták az apollóni–dionüszoszi kettősség lehetséges forrásait, s érdekes módon e két szálon futó kutatás olyan közös eredményt szült, mely számunkra rendkívül tanulságos. Mind Nietzsche, mind Michelet esetében a Heidelbergben tanító, az antikvitás vallásairól, a szimbólum és mitológia kapcsolatáról könyvet író német filozófus, Kreuzer SYMBOLIK UND MYTHOLOGIE DER ALTEN VOLKER, BESONDERS DER GRIECHEN című művében⁴¹ olvasható koncepciót jelölték meg ihletőként. Egyrészt többen is felhívták a figyelmet arra, hogy Nietzsche az Apollón és Dionüszosz közti polaritás megfogalmazására Kreuzer művétől is kaphatta az inspirációt,⁴² másrészt több mű is született az első kiadás után gyorsan megjelenő francia fordítás jelentőségéről, arról a hatásról, melyet a SYMBOLIK az egyes korabeli francia szerzőkre, köztük Michelet-re, gyakorolt.⁴³ Babits nem ismerhette e kutatási eredményeket, azonban ettől függetlenül is felvillanyozó lehetett a két létszemléleti kategória hasonlósága és értelmezésük egymásnak ellentmondó következtetése, mely arra ösztönözhetett, hogy az apollóni és dionüszoszi létszemlélet költoileg megformált, egymástól távol álló világát, mint egyenrangú, alternatív kifejezési lehetőséget mutassa fel önmaga számára egy időben.

Babits kedvelte s filozófiailag is fontosnak tartotta a lehetséges alternatívák együttes átgondolását, a dolgok több szempontból való áttekintését. Dienes Valéria a költő gondolkodói alkatának épp ezt a vonását rajzolja meg rendkívül érzékletesen visszaemlékezésében: „*Sugárzanak belőle az ellentétek. Jelenléte maga az élő nyugtalanság. Az a benyomásom, hogy mihelyt állást foglal valamiben, álarcot visel. [...] Nem egyszer hallottam, hogy miután álláspontját megvédte, ellenfelét meggyőzte, mosolyogva hozzátette: de azért az ellenkezője is lehet igaz.*”⁴⁴ Életének másik, filozófiai és művészeti szempontból érzékeny tanúja, Szabó Lőrinc is hasonlóan jellemzi „*örökké izgatott, örökké bontó-építő*” szellemét: „*Fogékonysága semminek sem tudott kitérni [...] tétélei kérdőjeles állításokkal*” vannak teli.⁴⁵ A JÁTÉKFILOZÓFIA című esszéjének is egyik gondolati eredménye, hogy mikor Szókratész mondandójának végére ér, melyben a dolgok differenciálódását tüntette fel az élet alapirányának, s barátját, Phaidroszt már-már meggyőzte igazáról, gyorsan hozzát teszi: „*Hisz az egészet megfordítva is elmondhattam volna.*”⁴⁶ Ez a kettősségre törekvő, ellentételező szemlélet valósul meg a THEOSOPHIKUS ÉNEKEK kettős építkezésében, ahol a keresztény és az indus világnézet kap költői kifejezést párhuzamosan, vagy a STRÓFÁK A WARTBURGI DALNOKVERSENYBŐL című versnek Wolfram és Tannhäuser egymást ellenpon tozó szerelmi ikermonológjaiban, vagy a KÉT NŐVÉR-ben, ahol az emberi individuum két meghatározójaként a „*fékete Bánat*” és a „*vérszínű Vágy*” fonódik össze és kergeti egymást vég nélküli kórforgásban.

E kettősségre való érzékenység jut kifejezésre a HEGESO SÍRJA és a BAKHÁNSLÁRMA két-pólusú világában is. Az apollóni és dionüszoszi létszemlélet kettős kategóriájának Babitsra revelatív erővel ható, nietzschei felosztásán túl minden bizonnyal a vele fele se lő, frissen olvasott michelet-i értelmezési mód olvasása is ösztönözhetette a két létszem lélet egyidejű és egyenrangú, versben való megvalósítására. A görög kultúrában való fogarasi megmerítkezés ezzel a filozófiai élménnyel kezdődik, s ez a kettősség hatja át a későbbi görögös költeményeket is. Babits a következő években ugyanis visszatérő kö vetkezetességgel kísérletezett azzal, hogy e két szemlélet szerint alkosson verseket. Hi szen a *Nyugat*-esten, 1910. február végén felolvasott híres görögös versfüzérének egyi ke, a KLASSZIKUS ÁLMOK címével is utal Nietzsche fentebb leírt apollóni meghatározására, s ez az utalás különös megerősítést kapott volna azáltal, hogy Babits e vers címét sze rette volna kötetének címéül is választani. A KLASSZIKUS ÁLMOK-kal párban, egy-két na pon belül született és vele együtt került felolvasásra A DANAIDÁK, mely éppen ellenke zőleg, jellegzetesen a dionüszoszi létszemlélet alkotása. Az álmok klasszikus hexame terrel jellemzett világa helyett az alvilág látomásával telített versben a bűnös asszonyok a görög kórusok mintájára szólalnak meg, áradóan hosszú sorokban, hasonló funkció ban, mint azt Nietzsche határozza meg A TRAGÉDIA SZÜLETÉSE című művében. Szerinte a kórusok megszólalása a két létszemlélet küzdelmének egy fontos szakasza, „*nyílt és eltökélt hadüzenet a művészet területén minden naturalizmus ellen*”.⁴⁷ Míg Nietzsche és (ve le ellenkező póluson) Michelet határozottan állást foglal egyik vagy másik létszemlé let mellett, Babits éppen ellenkezőleg, mindkettőt saját, alternatív kifejezési lehetősé geként éli át és formálja meg. A „*Lelkemben bakhánslárma tombol*” dionüszoszi szen ve délye ugyanúgy része költői világának, mint a „*Klasszikus álmok az én lelke m bús álmai: fáradt / gondolatom szeret öltetni hosszuredőzetű tógát*” apollónian kiegyensúlyozott gondo lata. Következetességére, filozófiai átgondoltságára jellemző, hogy tanulmányaiiban, ahol ugyanezekkel a kategóriákkal elemez költőket, szintén nem hierarchizálja eszté tikailag e két szemléletet. 1909-es Swinburne-tanulmányában is mint két egyenrangú kifejezési lehetőségként utal rájuk: „*Ha elfogadjuk Nietzsche felosztását a költészetről: Swin*

burne költészete majdnem kizárólag dionysosi, míg kortársaiban, Browningban, Tennysonban sok az apollói elem. Tennyson plasztikusabb, Browning tömörebb, Swinburne lendületesebb, nyugtalan, lázas költő.”⁴⁸ 1910-es tanulmányában, Az IRODALOM HALOTTJAI-ban pedig Komjáthy Jenő líráját elemzi hasonlóan, a kettős felosztás kategóriáit alkalmazva. „Benne nincs semmi apollónikus elem; az ő költészete teljességgel dionüszoszi.”⁴⁹ A költői játék és a filozofikus gondolatok folyamatából szinte következik, hogy megszülessék az a költői elhatározás, melynek ókori előzményéről irodalomtörténetében is ír: ahogy a görögöknél, úgy az ő művészetében is bontakozzon ki a dráma „a líra szelleméből”, méghozzá az aiszkhüloszi módon, hogy egyúttal „még csupa líra maradjon”.⁵⁰ Így megvalósulhasson az a Nietzsche által leírt folyamat, miszerint a tragédiában harmonikus szintézist alkotnak a görögség elementáris erőinek tartott apollóni és dionüszoszi: „A bonyolult apollóni-dionüszoszi kapcsolatot a tragédiában igazából a két istenség szövetségkötésével lehetne szimbolizálni. Dionüszosz Apollón nyelvén beszél, végezetül azonban Apollón szól a Dionüszosznén: s ezzel a tragédia, s egyáltalán a művészet, elérte legmagasabb célját.”⁵¹ Ennek a filozofikus alapon álló poétikai gondolatnak a szülötte a LAODAMEIA, mely görögös korszakának befejező, nagy, szintetizáló műve.

A BAKHÁNSLÁRMA ÉS A HEGESO SÍRJA című versek új, 1908 nyarára tett keletkezési dátuma tehát olyan szempontból meghatározó jelentőségű, hogy nem korai, magányos előfutárnak, hanem a Fogarason született görögös versek bevezető, nyitó párosának tekinthetők. Mind klasszicizáló témájuk, mind az apollóni–dionüszoszi szemlélet alapján költőileg megformált világuk meghatározó jelentőségű az elkövetkező művek szempontjából. 1908 forró és termékeny nyara után három nehéz fogarasi év következik, amely azonban küzdelmei, kételyei és elkeseredései ellenére Babits egyik legjelentősebb, az antik, görög kultúra és irodalom világát egyéni módon felhasználó költői korszaka lesz.

Jegyzetek

1. Rába György: BABITS MIHÁLY KÖLTÉSZETE 1903–1920. Bp., 1981, Szépirodalmi. 201., 260. (A továbbiakban: Rába: B. M. KÖLTÉSZETE.)
2. Kelevéz Ágnes: BABITS VALLOMÁSA SZILASI VILMOSNAK VERSEI KELETKEZÉSÉRŐL. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1994. 5–6. sz. 755. (A továbbiakban: *ItK*, 1994/5–6.)
3. Gál István: BABITS EGYES VERSEINEK KELETKEZÉSÉRŐL. *Irodalomtörténet*, 1975. 2. sz. 457. (A továbbiakban: *It*, 1975/2.)
4. *ItK*, 1994/5–6. 752.
5. A HEGESO SÍRJA: *Fogarás és Vidéke*, 1908. okt. 18. 2.; kötetben először: LEVELEK IRIS KOSZORÚJÁBÓL (1909); a BAKHÁNSLÁRMA első megjelenése HALK ORGIÁK címmel: *Független Magyarország*, 1908. okt. 25. 1.; kötetben először, már BAKHÁNSLÁRMA címmel: HERCEG, HÁTHA MEGJÖN A TÉL IS! (1911.)
6. Az első megjelenéskor (*Nyugat*, 1913. I. 9.

sz. máj. 1. 660.) a cikluson belül a vers címe RÉGI MAGYAR ARCKÉP, a végleges címet az ÖSSZES VERSEK 1937-es kiadásában adta Babits, RÉGI MAGYAR IRODALOM.

7. OSZK Fond III/1969/55. (148 x 85 mm); OSZK Fond III/1969/60. (58 x 85 mm).

8. A fólió felső szélén szintén autográf ceruzaírással a következő szöveg szerepel: „*Dono eredi Pisani Zusto*”, vagyis Pisani Zusto örökösének adománya. A Zusto család régi velencei család, melynek tagja volt Pisani Zusto is. A Ca Zusto mindmáig őrzi a család nevét, ma étterem található benne.

9. Babits levele Kún Józsefnek, Szekszárd, 1908. júl. 23–25.; 27. előtt; OSZK levelestár Ismeretlennek küldve. Vö. BABITS MIHÁLY KÉZIRATAI ÉS LEVELEZÉSE. Katalógus. I–IV. Bp., 1993, Argumentum, PIM. II. 124.

10. Kún József levele Babitsnak [Palics, 1908.

- aug. 30.], Apró Ferenc: BABITS SZEGEDEN. Szeged, 1983, Somogyi Könyvtár. 183–185. (A továbbiakban: Apró: B. SZEGEDEN.)
11. Babits levele Juhász Gyulának [Szekszárd, 1908. aug. 26. előtt], JUHÁSZ GYULA ÖSSZES MŰVEL. LEVELEZÉS. 1900–1922. S. a. r. Belia György. Bp., 1981, Akadémiai. 188.
12. Kún József levele Babitsnak [Szeged, 1908. szept. 14–17.], Apró: B. SZEGEDEN, 185.
13. Bende László: A JUBILÁNS BABITS MIHÁLY ELMONDJA, HOGYAN LETT KÖLTŐVÉ... *Esti Kurír*, 1928. jún. 27. 144. sz. 13. In: Babits Mihály: „ITT A HALK ÉS KOMOLY BESZÉD IDEJE”. INTERJÚK, NYILATKOZATOK, VALLOMÁSOK. Szerk. Téglás János. Celldömölk, 1997, Pauz–Westermann Kiadó. 231.
14. Devecseri Gábor: CATULLUS ATTIS-ÁRÓL. *Nyugat*, 1938. 2. sz. 136–137.
15. Vö. CATULLUS ÖSSZES KÖLTEMÉNYEI. Ford. Devecseri Gábor. Bev. Kerényi Károly. Bp., 1938, Officina. 113–119.
16. Vö. Devecseri: CATULLUS ATTIS-ÁRÓL. I. h.
17. L. erről részletesen Rába: B. M. KÖLTÉSZETE, 202–203.
18. Salamon Reinach: A MŰVÉSZET KIS TÜKRE. Ford. Lázár Béla. II. kiad. 1911. 65–66.
19. [JEGYZETEK AZ ARANY-DOLGOZATOKHOZ]. OSZK Fond III/1434. BABITS MIHÁLY ARANY JÁNOSRÓL. Szerk., vál., szöveggondozás, előszó, jegyzetek Pienták Attila. Bp., 2003, ELTE Eötvös Kiadó. 39.
20. I. m. 45., 77.
21. Babits levele Juhász Gyulának [Szekszárd, 1905. aug. 3. előtt]. In: BABITS MIHÁLY LEVELEZÉSE. 1890–1906. S. a. r. Zsoldos Sándor. Bp., 1998, Historia Litteraria Alapítvány–Korona Kiadó. 162. (A továbbiakban: BML I.)
22. Babits Mihály: NIETZSCHE. *Nyugat*, 1911. júl. 1. 13. sz. In: Babits Mihály: ÉSSZÉK, TANULMÁNYOK. S. a. r. Belia György. I–II. 1976, Szépirodalmi. I. 261. (A továbbiakban: BMET.)
23. *It*, 1975/2. 457.
24. INTRODUCTION À L'HISTOIRE UNIVERSELLE. In: OEUVRÉS COMPLÈTES DE MICHELET. II. Paris, Flammarion, 1971. 235–236. HISTOIRE ROMAINE. In: OEUVRÉS COMPLÈTES DE MICHELET. II. Paris, Flammarion, 1971. 503–504.
25. BIBLE DE L'HUMANITÉ. UNE ANNÉE DU COLLÈGE DE FRANCE. Paris, Flammarion, 1897. (A továbbiakban: Michelet: BIBLE.)
26. Gaulmier, Jean: MICHELET. Paris, Bruges, Desclée De Brouwer, 1968. 92.
27. Michelet: BIBLE, 3.
28. Barthes, Roland: MICHELET. Paris, Seuil, 1994. 65–66.
29. Vö. Jean Gaulmier: MICHELET. Paris, Bruges, Desclée De Brouwer, 1968. 94.
30. Többnyire a Bacchus elnevezést használja a görög Dionüszosz jellemzésére is.
31. Michelet: BIBLE, 163–172.
32. Uo. 204.
33. Roland Barthes monográfiájában külön fejezetet szentel a vér fogalmának elemzésére Michelet életművében.
34. Michelet: BIBLE, 264., 268–269.
35. Uo. 204., 218., 265.
36. „Des longs vetements tombent. Elle court, les cheveux au vent, le sein nu. Délire étrange! Quoi! pour pleurer Bacchus, faut-il ce fer aigu sous la vigne trompeuse? Faut-il la nuit et le désert? ces courses aux forêts, ces cris et ses soupirs, pendant qu'une musique lugubre couvre d'un faux deuil leurs transports!” Michelet: BIBLE, 174.
37. Calo, Jeanne: LA CREATION DE LA FEMME CHEZ MICHELET. Paris, Nizet, 1975; Cabanis, Jose: MICHELET, LE PRÊTRE ET LA FEMME. Paris, Gallimard, 1978.
38. Barthes: MICHELET, 114.
39. A VÉRIVŐ LEÁNYOK teljes szövege a LEVELEK IRISZ KOSZORÚJÁBÓL (1909) című kötetben jelenik meg először; a KÉT NŐVÉR című vers pedig a *Nyugatban*. (1910. I. 5. sz. márc. 1. 295.)
40. Angèle Kremer Marietti: LA DÉMESURE CHEZ NIETZSCHE: HYBRIS OU SUBLIME? *Revue Internationale de Philosophie Pénale et de Criminologie de l'Acte*, N° 5–6., 1994. 69–84.
41. Creuzer, Georg Friedrich: SYMBOLIK UND MYTHOLOGIE DER ALTEN VÖLKER, BESONDERS DER GRIECHEN. III. Leipzig–Darmstadt, 1812. 100., 170., 177.
42. Colli, Giorgio: LA SAPIENZA GRECA. Milano, Adelphi, 1977–1988. I. 38–39.; Pfothenhauer, Helmut: DIE KUNST ALS PHYSIOLOGIE; NIETZSCHES ÄSTHETISCHE THEORIE UND LITERARISCHE PRODUKTION. Stuttgart, 1985. 36., 242. Természetesen Nietzsche koncepciójának eredetét sok más filozófiai hatásra is visszavezetik, mi most csak a Creuzerre vonatkozó filológiai adatokra utalunk.
43. Sohnle, Werner Paul: GEORG FRIEDRICH CREUZERS SYMBOLIK UND MYTHOLOGIE IN FRANKREICH EINE UNTERSUCHUNG IHRES EINFLUSSES AUF

VICTOR COUSIN, EDGAR QUINET, JULES MICHELET UND GUSTAVE FLAUBERT. Goppingen, A. Kummerle, 1972. Sohnle hosszú fejezetet szentel Creuzer Michelet-re kifejtett hatásának, s ezen belül a LA BIBLE DE L'HUMANITÉ koncepciójával külön is foglalkozik. (98–120., 121–125.) Haac, Oscar A.: JULES MICHELET. Twayne's world authors series. France. Boston. Twayne Publishers, 1982. Haac egyenesen Michelet heidelbergi tartózkodására vezeti vissza a koncepció születését, amikor Creuzerrel személyesen is találkozott. (139.)

44. Dienes Valéria: ILYENNEK LÁTTAM. In: Babits Mihály: HAZA A TELEPRE. Szerk. Téglás János. Bp., 1991, Tótfalusi Kis Miklós Nyomdaipari Szakközépiskola. 276–278.

45. Szabó Lőrinc: A KÖLTŐ. In: BABITS EMLÉK-

KÖNYV. Szerk. Illyés Gyula. Bp., 1941, Nyugat, 11.

46. Babits Mihály: JÁTÉKFILOZÓFIA. Nyugat, 1912. jún. 16. 12. sz. BMET I. 311.

47. Friedrich Nietzsche: A TRAGÉDIA SZÜLETÉSE AVAGY GÖRÖGSÉG ÉS PESSZIMIZMUS. Ford. és a jegyzeteket írta Kertész Imre. Bp., 1986, Gondolat. 64–65. Vö. Rába: B. M. KÖLTÉSZETE, 296.

48. Babits Mihály: SWINBURNE. Nyugat, 1909. febr. 1. 3. sz. BMET I. 41.

49. Babits Mihály: AZ IRODALOM HALOTTJAI. Nyugat, 1910. máj. 1. 9. sz. 606–613. BMET I. 117.

50. Babits Mihály: AZ EURÓPAI IRODALOM TÖRTÉNETE. S. a. r. Belia György. Bp., 1979, Szépirodalmi. 33.

51. Friedrich Nietzsche: A TRAGÉDIA SZÜLETÉSE. I. m. 180.

Tatár Sándor

MIBŐL NEM KÉR AZ, AKI NEM OLVAS VERSET?

*„Igen, tán volna egy, a gondolat, / Mely öntudatlan szűdben dermedez,
Ez nagykorúvá tenne, önerődre / Bizván, hogy válassz jó és rossz között,
Hogy önmagad intézzed sorsodat, / S a gondviseletől felmentene.
Nagy kényelem a megnyugvás hitünkben, / Nemes, de terhes, önlábunkon állni.”*
(Madách)

Jó ideje kong a vészharang a Gutenberg-galaxis fölött, mindazonáltal – bár úgy gondolom, az írásbeliségnek nemcsak az értelmezése és szerepe változott meg az új médiumok előretörésével, de meglehet, hogy kimutathatóan csökkent az életünkben betöltött jelentősége, az általa elérhető és tőle várt hatás is – az emberek nem szüntek meg írni és olvasni, sőt még a szépirodalom minden bizonnyal valóban megfogyatkozott közönsége is, úgy tűnik, hűséges, „masszív sejt” a társadalomban. Ponyvairodalom, limonádé-, kommersz, álirodalom mindig létezett; az kétségtelen, hogy most a korábbinál tolakodóbban, magát riszálóbban hirdeti magát, én azonban adatok híján meg nem merném tippelni, hogy valóban megszaporoztak-e az igényes irodalom rovására az „irodalomnak látszó szövegek”, vagy „csupán” arról van szó (egyrészt), hogy az ilyen könyveket immár egy gyékényen árulják bármely más fogyasztási cikkel, illetőleg szolgáltatással (s következésképp ugyanolyan harsányan, ugyanolyan offenzív fogásokkal hirdetik is őket), másrészt, hogy a korábbi, államilag támogatott könyvkiadás túlságosan is hízog adatainak képét átrajzolta a piac: ez is, az is megjelenik napja-

inkban is, csak míg a közönségsikerre pályázó kiadványok előre kalkulálhatóan busás hasznot hozhatnak, addig a maradandó értéket megtestesítő (vagy legalábbis azt felmutatni és hagyományozni igyekvő) irodalom műveire egyre nehezebb s egyre inkább méltóbb sorsra érdemes energiákat fölemészítő vállalkozás felhajtani/összetalapozni a pénzt. Szóval a kortárs szerzők és az elsősorban őket „forgalmazó” kiadók „sírái” bizonyosan nem alaptalanok, másfelől viszont – ezt leszögezhetőnek vélem – nem készül kihalni a szépirodalom. Ugyanakkor – ámbár nem újdonság ez – mint ha elmaradhatatlan (hovatovább „természeti”) jelenség és közös jegy volna a (kortárs) irodalomhoz hű olvasók, a könyvkiadók, illetőleg az irodalmi szövegeknek a nyilvánosság felé vivő útját egyengetők (a majdani, reménybeli irodalmi ügynökök) arcán a „lira” szó vagy valamely szinonimájának hallatán megjelenő sajnálkozó ajkbiggyesztés, illetőleg fanyar mosoly. „Vers(ek)?” Kicsit mintha azt kérdeznék több-kevesebb részvétellel avagy aggodalommal: „Jól vagy?”

Amennyire megítélhető, világjelenséggel van dolgunk, mégis: Csokonai, Vörösmarty, Petőfi, Arany és költőgéniusz társaik hazájában ebben akár komoly vészjelzést is láthatunk, mely halomra dönti az iménti bekezdés vészkongatás-tompító, még az/bizonyos optimizmust sem főbenjáró bűnnek, illetőleg határtalan balgaságnak feltüntető passzusait. – Lehet, hogy minden második vagy másfelédek walkmann-fülhallgatós utastársunkra jut egy, aki könyvet (nem, nem újságot, könyvet) szorongat fölszállástól leszállásig, de mi jót várhatnánk a XXI. századtól, ha a **költő** nevezetű *megint* a kéretlen, komoly emberek körében csak (jó esetben) fejcsóválást aratható dalnok, kissé sarkosabban: az *éhenkórász vagabund* (esetleg a megrendelésekben nem válogatható házaló csodadoktor) álromantikus képzete fog tapadni?! – Most akkor hány szemünk (szánk) sírjon, hány szemünk nevéssen, pontosabban: a befogadás, a „fogyasztás” jellemző körülményeinek (az epika esetében vélhetően kevésbé következményterhes) megváltozásán túl, minek lehet még tükre a líra iránti jelenkori közöny?

A líra természetesen nem magasabb rendű a többi műnemenél. (Ha valaki netán annak vélné vagy annak akarná eladni, akkor is nyilvánvalóan más érv után kellene néznie, mint hogy a líra „a legszubjektívebb műnem”, vagy „mivel a legközvetlenebb önkifejezésre ad módot, a befogadó ebben tud a leginkább magára ismerni” stb.) Nem értékesebb modusa tehát az irodalmul való szólásnak a líra, mint bármelyik másik módzat, egy bizonyos, a lírát az irodalmi megszólalás egyéb fajtáitól megkülönböztető, sőt bizvást mondhatjuk, hogy azokkal szemben kitüntetett minőség (tulajdonság) viszont meglehetősen szorosan hozzátapad a lírához, s ez nem más, mint az *intenzitás*. A befogadás (s igen gyakran a létrejövés) jellemzően rövid időtartamával együtt járó felfokozottság. Hadd engedjem el itt magamnak a „minek, mi mindennek a felfokozottsága?” kérdés megválaszolását, s magyarázat gyanánt legyen szabad csupán egy igei metaforával élnem: fölfénylés. Lehet itt villámokra (lehetőleg nem közvetlenül magára a fehér fényű kisülésre), petárdára, de akár „egyszerűen” egy nem túl fénygazdag környezetben fellobbanó, majd hamarosan kihunyó (pl. gyufa-) lángra is gondolni.

Nem akarok érték tekintetében különbséget tenni a rövid, intenzív, kvázi rajtaütészerűen a hatalmába kerítő s arra a bizonyos rövid időtartamra az ember teljes mivoltát (személyiségét, testét) *kisajátító* élmény, illetőleg a szukcesszív, alkalmasint valamely következtetési lánc lépcsőit végigjárva fölépülő-kiteljesedő ismeret, tapasztalat avagy meggyőződés között, azt viszont nem állhatom meg, hogy ne utaljak arra, hogy az emberi élet legjobb, legfontosabb „dolgai” közül nem egynek immanens és lény-

gi tulajdonsága az eruptív intenzitással (természetszerűleg) párosuló rövid időtartam. Felteszem, hogy a(z egyik?) legkézenfekvőbb példa gyanánt Önöknek is az elsők között jutott eszébe a szeretkezés: a fent emlegetett rajtaütésszerű hirtelenség ugyan nem tipikus, inkább, többnyire, fokozatosan pörgetjük föl magunkat, készítjük föl testünket-lelkünket a kéj csúcspontjára, utána viszont az aktus egykettőre múlttá, emlékké válik. (Az orgazmus konszolidációja?! Viccnek is meredek!) – Nem szűnt meg a miénk lenni, mármint az eksztatikus élmény, csak épp nyilvánvalóan nem a birtokolható jelen értelmében maradt a miénk. Mármint, ha valaki azt mondaná, hogy e példa túlontúl a fizikálisban, ha tetszik, az animálisban gyökerezik és arra is korlátozódik, sem-hogy érdemi köze lehessen a lírai versekben „testet öltő”, illetve a befogadást, a befogadó élményét jellemző intenzitáshoz, akkor arra kell felhívnom a figyelmét, hogy pontosan ilyen (kell[ene], hogy legyen) a viszonyunk az *igazsághoz*, ha nem akarunk a filozófia zsarnokai (nem tudom, szükséges-e hozzátennem, hogy önáltató zsarnokai) lenni. Minden bizonnyal igaz, hogy az emberlét, az emberi tudattal bírás differentia specificája ama készítés, hogy viszonyba hozzuk magunkat az igazsággal, egyszerűbben és az esetek több mint kilencven százalékára nézvést találóan szólva: ismerni akarjuk az igazságot, másképpen: az igazság birtokában akarjuk tudni magunkat. És azt gondolom, ez az a lényegi pont, ahol az élmény: a szexuális élmény, a műélmény, az evidenciaélmény, a teljes bizonyosságtól kísért rátalálás-/felismerésélmény prolon-gálhatatlansága és az igazság „birtokolhatósága” közötti hasonlóság megmutatkozik: tény, hogy az embernek a védtelenség, otthontalanság, kiszolgáltatottság érzése ellen nincs jobb ellenszere, mint ama vélelem, hogy övé az igazság; valahányszor tanács-talannak érzi magát, válaszút előtt áll, az igazságot, etalon gyanánt, könnyűszerrel le-hívhatja valamely memóriából, az egyszerűség kedvéért netán épp a saját memóriájá-ból. Miként az előző mondatból már kiviláglott, teljességgel legitimnek tartom ezt az igazság iránti igényt. A baj ott kezdődik, amikor embertársaink ezt az igényt meggon-dolások és skrupulusok nélkül, saját csínyüket-csúsztatásukat általában föl sem ismer-ve az igazsággal való rendelkezés hiedelmévé konvertálják. Fatális, a szó legmélyebb értelmében tragikus következményekkel járó tévképzet azt hinni, hogy bármelyikünk is birtokolhatja az igazságot. Az igazságnak legföljebb felajánlkozhatunk; szerény vé-lekedésem szerint, ha egész életünket a filozófiának szenteljük – amely, ne feledkez-zünk meg róla, nevében csupán a bölcsesség szeretetének, nem pedig az igazság hol-mi csűrbe való betakarítójának hirdeti magát –, akkor nézeteink közül kiszűrhetünk ugyan számos tarthatatlan ostobaságot, még az sem lehetetlen, hogy megnövelhetjük, illetőleg fogadókészebbé tehetjük elménknek(?) az igazság iránt fogékony „felületét”, de lényegében nem vívhatunk ki *Sonderstatust* az igazságnál. Per definitionem nincs és nem lehet többre esélyünk, mint hogy alkalmanként gyorsan kihunyó világosságot gyűjt bennünk. Ennek a fénynek az emléke tartható meg, és mi sem természetesebb s így: helyeselhetőbb, mint hogy erre a(z emlék) fényre hagyatkozzunk mindennapi dön-téseink, cselekvéseink során, ám ha tudatában vagyunk, hogy voltaképpen *kegyelmi pil-lanatok emléke* az, ami vezérel, nem valami folytonosan magunkkal hurcolt tulajdon, amellyel rendelkezünk, akkor aligha vesz erőt rajtunk az igazságot birtokolni vélők-nek ama gögje, hübrisze, amelyből ők emberi sorsok, emberi életek fölötti döntésre, az övéktől idegen életelvek, értékrendek fölötti ítélkezésre való felhatalmazást szár-maztatnak.

Nem vehetem komolyan (s a kérdésbe valamelyest is mélyebben belegondolók nem

is gondolhatják komolyan) az esetleges vádat, hogy mi, akik birtokolhatatlannak hirdetjük, kiszámíthatatlanul érkező ajándéknak s következőképp kodifikálhatatlannak tartjuk az igazságot, fel is mentenénk a keresésének kötelme alól az embert, vagyis minden viselkedésnorma megalapozhatatlanságát, erkölcsi nihilizmust hirdetnénk, holmi (a szónak tág értelmében) szabad rablásra bujtogatnánk. Hisz éppen ellenkezőleg: a mi felfogásunk teszi az igazságkeresést folytonos feladattá, mi látjuk végérvényesen kielégíthetetlen s ki nem is elégítendő kívánságnak, azaz megszüntethetetlen condition humaine-nak az igazságszomjat, épp mi valljuk az egyetlen üdvözítő állapotnak az igazságra való folyamatos, aktív nyitottságot. Akinek – látszat szerint – az igazság illetén felfogása, azaz nem birtokolható voltának fel- és elismerése szabadítja föl legönzőbb, legalantasabb ösztöneit, az *nem ettől* a nézettől lesz „erkölcsi nihilista”, annak az egész szocializációja, értékrend-kialakulása volt nagyon szerencsétlen, mert-hogy a birtoklás, a tulajdonlás körül forgó; ha valakinek „zsigeri meggyőződése”, hogy birtokolhatatlan dolgokra törekedni nem érdemes, az lényegében mindegy, hogy szalicol alatt el- és megtarthatónak s tetszés szerint elő-elővehetőnek vagy tünékeny, újra és újra meghódítandó valaminek tartja-e az igazságot. Nem feltétlenül szerencsés az előző mondatban a melléknévi igenévi jelző alapjául szolgáló *meghódítani* ige, hiszen meghódítani valakit vagy valamit azért szoktunk akarni, hogy attól fogva a hatalmunkban tartjuk, ám úgy gondolom, az kontextus jószerével kiküszöböli a félreértés lehetőségét. S annyiban találó az ominózus ige, hogy a *meghódítani* jelentéséhez (miközben nem zárja ki a szerencsét) okvetlenül hozzátartozik az erőfeszítés, a cél elérésére való aktív törekvés, a munka. Akiben él az igazság iránti igény, annak a feladata nem annyi csupán, hogy az „igazságnak” minden használata után gondosan visszazárja a tárolására szolgáló alkalmatosság fedelét, valamint az azt rejtő helyiség nyílászáróit (hiszen *nincs* ilyen tartály, doboz, *nincs* ilyen helyiség). Bár a fentiekben „váratlan ajándékhoz” hasonlított igazság, mint ama fényvillanás, valóban úgy tetszik, hogy meglepi az embert, *öntörvényűen* vagy kevésbé hízelgő fogalmazásban: szeszélyesen, illetéknéppen tevőlegesen keresni fölösleges, az igazságot igenis ki kell érdemelni. Éspedig úgy, hogy mozgásban kell lenni (vizsgáldni, mérlegelni kell, tapasztalatok általánosíthatóságát kell megbecsülni, érveket és ellenérveket kell összemérni: gondolkodni kell), úgy, hogy legjobb tudomásunk szerint minden elfogultság leépítése, minden szemellenző elvetése felé, az igazság felé legyünk mozgásban. A végleges meg nem érkezhetés tudatával kell berendezkednünk ebben a folytonos keresésben. Ez macerás dolog, sokakat ösztönösen visszarentent. (Értsd: kiegyeznek valamely megtalált, de gyakrabban kapott és „okvetetlenkedés” nélkül elfogadott „igazságban”, reflektálatlanul is terhesnek tartván a keresést és védtelennek-sebezhetőnek tudván a keresőt.) S ezzel egyben elérte a bűnbeesés-történet számomra leghitelesebb és legrokonszenvesebb interpretációjához, a madáchihoz. Az első emberpár védtelenséget, az addigi gyámoltás visszavételét szakította s azt ette arról a fáról. Ha a borítékolt üdvözülés elvesztése felől nézzük, ez kétségtelenül: kárhozat, ám ha másfelől nézzük: kockázatos, de felnőtté avató autonómia, az önmagukért viselendő felelősség, valamint az igazság keresésének perpetuálódott feladata. Az igazság *lényegénél fogva* meg nem tartható, kőbe nem véshető voltát (f)elismerő ember midőn egyfelől kiszolgáltatja magát önnön védtelenségének, a tévelygés, a melléfogások, a szétfoszló káprázatok és csalódások minden kockázatának, másfelől *szabadságát gyakorolja*, illetőleg (ami ugyanez, a hangsúlyt más-hová helyező megfogalmazásban) viseli e szabadság következményeit.

Amikor lírai verset olvasunk, (nem feltétlenül, de gyakran) átadjuk magunkat valaminek, amit éppen e teljes valónkat „besöprő” önátadás során el is veszítünk. Felfényleni látunk/érezünk valamit, amelyről azután jelentést készíthetünk, akár analizálhatjuk is; jó esetben akár pontos és találó szavakkal is. De sem trezor, sem formalin nem fogja megőrizni nekünk akként, ami. Ha egyáltalán tudható, hogy *mi*, mert hiszen (s a dolog ettől igazán szép, ám épp ezért idegenkednek tőle, s joggal, a karámdesz-kák nyújtotta biztonságot, állandóságot mindennél többre tartó emberek) ha legközelebb felragyog, akkor már lehet, hogy egészen másmilyen voltában fogjuk azonosnak érezni önmagával. Ilyen intenzív, de tünékeny, csak emlékké ülepedve megtartható valami a jó vers élménye, s ilyen naftalint nem tűrően eleven, befogható, de ott nem tartható lény(?) az igazság is. Mindkettő a szabadságával élni merő és tudó egyént feltételez, aki kész megfizetni szabadságáért a Madách által a mottóban emlegetett árat. – Kevesen olvasnak ma verset? Ez nem örvendetes, de *igazában* nem ez a szomorú, hanem hogy erősen gyanítható, semmivel sem olvasnak kevesebben verset, mint ahány embernek a vers *való*.

Tokai András

ADY-APOKRIF AZ UNIÓRÓL

Gyömölcsfáink be el-öregedtek!
Csak férgese hull a fűbe
Magyarországban nagy darazsak dúlnak.
Hamvas, ép barack nincs,
Csak cefrének való lett.

Forró, aszú nyárban be meg-okosodtunk!
Télen vagy tavaszon kellett volna nyesni:
Keveset, de dúsat hoznának az ágak,
S nem azon búsulnánk,
Hogy egykor milyen dúsak,
Milyen büszkék voltunk.

Májusra vigalom,
Vagy nagy temetés lesz.
Vedd a pántlikásat, kenyeres pajtásom.
Hadd legyen a kalap a kezünk ügyébe:
Hogy a temetésen legyen mit lógnunk,
Vagy ha mégis tánc lesz:
legyen mit fölcsapnunk, legényest, magyarost
a fejünk tetejére.

FIGYELŐ

EGY ÚJABB TÉREY

Térey János: Sonja útja a Saxonia mozitól a Pirmai tériig. Válogatott versek, 1988–2001 Palatinus, 2003. 362 oldal, 2600 Ft

A Tandori Dezső válogatott költeményeiről szóló írásomban („...UGYANAZ A NAP SOKSZOR...”, *Holmi*, 2003. október, 1345–50.) már beszéltem arról a kérdésről, hogy a költőkortársaink életművéből készülő válogatásoknak mennyiben lehet létjogosultságuk, mi a kiadók célja az efféle kötetek összeállításával és kiadásával, mit tudunk az ilyen könyvek szerzőjéről, lírai narrátoráról, a bennük foglalt versek kontextusáról és megváltozó pozíciójukról az életmű szerkezetében, rendszerében, értékrendjében. Térey költészete sem „adja magát” magától értetődően az ilyen szerkesztői gyakorlatnak, nem utolsósorban azért, mert ennek a költészetnek az alapegysége maga a kötet, melynek többé-kevésbé átgondolt szerkezete, epikus íve van, és melyben a versek egy egységes történeti fikció terébe illeszkednek. Az ő esetében a válogatás gesztusa némiképp mégis mást jelent, mint idősebb kortársaink munkásságában, hiszen maga válogatott versei közül, a szerkesztés is a saját költői koncepcióját követi, és egyes verseket át is dolgozott az ismételt kiadás előtt.

A java termés közreadása egyebek mellett azt a célt szolgálja, hogy az első kötetek megjelenése idején jószerével ismeretlen költőnek a korai munkái egyáltalán hozzáférhetővé váljanak. De többről is szó lehet. Az új sorrend, a szövegek átírása és új kontextusba állítása visszamenőleg megváltoztatja a korai munkák jelentését és jelentőségét. A pályakezdés vers-tanilag, a témaválasztást és a szerkesztést tekintve egyaránt éretlenebb darabjai a kiforrott munkák közé elegyítve vagy éppen azok mögé sorolva váratlan, korábban fel nem ismert (mert talán nem is volt) szépségeket villantanak fel, olyan gondolatokat közölnek, melyek bennük rejtőzését nem is sejtthettük. A *krono-*

lógia megbontása azt sugallná, hogy Térey magát nem fejlődő vagy legalábbis nem a maga fejlődését *dokumentáló* alkotónak tartja; mint ha éretten, teljes fegyverzetben pattant volna elő, tudjuk, honnan. Csakhogy a lineáris időkövetést éppen egy másik lineáris időkövetés váltja fel, nem a megírás, hanem a megírt történetnek időbeni folytonossága. A versek sora az időben később keletkezett, de a gyermekkori Debrecent leíró darabokkal kezdődik, s így ebből a gyermekkorból természetsszerűen következnek a késő kamaszkorban fogalmazott gondolatok: a nyitó ciklus *narrátora* a pályakezdes verseinek *költőjében* születik újjá.

Ennek a gesztusnak – legalábbis az egyik – olvasata szerint Térey azt kívánja közölni, hogy nincs különbség önmaga mint költő, mint versbeli narrátor és mint verseinek hőse között. Ez azonban korántsem naiv gondolat. Szó sincs arról, hogy tagadná Barthes és szak-társai vélekedését az auktor hasadozó személyisége tárgyában. Ellenkezőleg: „poszt-poszt-modern” pozíciót látszik elfoglalni, amikor azt jelzi, hogy a szerző nemhogy meghal munkája végeztével, de meg sem születik annak kezdetén, hanem első perctől az utolsóig benne foglaltatik a szöveg univerzumában, a fikció, mely a költeményekben jelenik meg, meszeszemenően referenciális, csak éppen referenciabázisa maga sem más, mint fikció, hiszen az életnek, világnak, univerzumnak egyetlen olyan tartománya sincs, melyet fenntartások nélkül valóságosnak nevezhetnénk – egyrészt fenomenológiai megfontolásból, hiszen amit észlelünk, az csak eszméletünk kreációja az érzékeink közvetítette jelek egy részének felhasználásával; másrészt a beszéd és annak benső megfelelője, a gondolkodás nyelvi megelőzöttsége okán, hiszen semmit sem tudunk át-élni, amire már azt megelőzően ne lettek volna szavaink, fogalmaink. Hogy valami tényt is mondjak mindezek alátámasztására: a korai versekben, melyek jelen kötet második-harmadik ciklusában kaptak helyet, a konkrét életrajzi élmények megfogalmazása gyakran agyonkoptatott, „választékosan” irodalmias szólá-

sokkal történik. (Persze ez sem ilyen egyszerű, mert az *egészen* korai versekben, melyek ebből a kötetből hiányoznak, vagy szinte a felismerhetetlenségig átdolgozott formában szerepelnek, a szecessziósan *dolce* hangvételű dalok voltak a meghatározók.) A LÁMPALÁZ című, 1996-ból való versben már parodizálja (de ön-íroniával is: folytatja) saját korábbi gyakorlatát: „*Voltam, Mama, ebben a házban / fekete bárány. Újjabban / trónkövetelőnek néznek. / Csak egy szeretnék lenni: / szemük fénye...*” A boldog pillanatok felvillantó, egészében mégis szorongással terhelt gyermekkor és az arra következő, semmivel sem derűsebb fiatal felnőttkor fojtogató élménye három egymásra halmozott agyonhasznált metaforában jelenik meg itt: a beszélő elveszi még az egyszerűség öntudatát is sorsát szenvedve megélt lényétől: álcájának teljes horizontját, a megéltet, a látszót és a vágyottat is maradéktalanul lefedi a lapos frázisokkal. Így adja át a megrendülés lehetőségét teljes egészében az átélést és az íroniát összeegyeztetni képes olvasójának, mintegy nagyvonalúan lemondva annak rá eső részéről. Több már, mint (Kulcsár Szabó Ernőt és másokat idézve) szövegválogató: a Térey-ember toposz-, élmény- és szenvedésválogató, tudatának minden szegmensében megelőzött imágó. Éppen nem (mint Eliot gondolta) *üres*, hanem hézagmentesen telített. Hogy világa *nem bumm-mal, csak nyüszítéssel* ér véget, az sem más, mint szentimentális fikció. Valójában a nyüszítés is *készen van* már, mire lénye a végben régen ott vesztglő előképébe *beleérkezik*. Ha lehetséges itt shakespeare-i tragédia és racine-i nagyszabás, az csak ennek a képtelen, fullasztó telítettségnek a megélése során konstituálódhat, függetlenül a vég közhelyes, méltatlan körülményeitől. És éppen ez a Térey-féle maníros, szomorys, Szép Ernő-s, Emőd Tamás-os szerepjáték lélektani tétje.

Többszörösen összetett szerepjátékot *fed fel* magában az a gesztus is, amit a kötet címválasztásával mutat be Térey.

Először is egy út megtételéről: utazásról szóló beszámolóként nevezi meg verseinek gyűjteményét, vagyis nemcsak arra enged következtetni, hogy versei egy egységes elbeszélés közegében helyezkednek el, de ezt a történetet *úti történet*ként, vagyis fejlődésregényként prezentálja.

Másodszor: a *valami útja valamtól valamiig* nyelvi forma a magyar (de ennél szélesebben is értelmezhető) irodalmiságban jellemzően a modernitás (természet)tudományos alapgonddalát, a fejlődés elvét fejtegető munkákat jelöl. Ennek az elvnek mondhatni kultikus felmutatása történik az olyan címmel jelölhető szövegekben, mint *Az élet útja az egysejtűtől az emberig* vagy *Az ember útja az ősközösségtől a kommunizmusig*. Az *út* fogalmát sokszor a *fejlődés* fogalma helyettesíti: *A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig* stb. Térey persze nem az ebben terpeszkedő ideológiával játszik, hanem a mögötte rejtőző leíró-rendező attitűddel. A tudományos munkák építkezésének az a retorikai alapelve, hogy nagyon kevés aktuális történetst írnak le előre megszabott, meglehetősen korlátozott fogalomkészlet, nevezéskállomány (a paradigma nómenklatúrája) segítségével. Erre mutat ironikusan Térey nyelvkezelése is, hiszen kezdetről fogva élvezettel alkalmaz olyan nyelvi fordulatokat, melyek valamikor a választékos stílus szókészletébe tartoztak, de mára kissé (vagy nagyon és mindig ingerlően) megkoptak. Ilyesmire utaltam már az imént is, de ez a szókészlet nemcsak az irodalmias, hanem a szárazon hivatalos nyelvből is meríthet. A ROSSZAKARATÚ HÍVÁS AZONOSÍTÁSA ZÁRÓSORAIBAN – „...*jussom volt itt a toronyóra lánccal, / ég a lámpád, szegény lányom, hazajutottál a járatokkal*” – arra találunk példát, hogy a meseszerű szövegszervezésbe előbb a sztereotip szólás, majd a járművek gyűjtőneveként csak a hivatalos nyelvben meglévő *járatok* szó illeszkedik.

Ironizálón ellentéte ez az eljárás annak a gyakorlatnak, amit Oravecz Imre folytatott a maga objektív lírájában, amikor kerülve a nagy és üres szavakat, szikár, precíz, eszköztelen szövegeket írt, és olyan címek alatt adta ki őket, mint *EGY FÖLDTERÜLET NÖVÉNYTAKARÓJÁNAK VÁLTOZÁSA* vagy *A CHICAGÓI MAGASVASÚT MONTROSE-I ÁLLOMÁSÁNAK RÖVID LEÍRÁSA*. Ugyanúgy a tudományos szövegek nyelvét idézi a cím retorikája, de a versszövegek kidolgozása épp a kiüresedett gyakorlat megújítását célozza. Térey szemében ez a lehetőség illúzió, ő csupán az egész költői tevékenységre kiható ironizálást látja folytathatónak, viszont ezen az úton a költészeti hagyomány teljes spektrumát nyitottnak találja; a túltelített, agyonhasznált formák tetszés szerint tovább művelhetővé válnak.

Harmadszor: miközben látjuk a fejlődés-

regényre történő utalásokat, és tapasztaljuk, hogy a költő a hős-, auktor-, narrátorfigurákat a szövegközi térben elválasztó távolság eltüntetésén fáradozik tematizációival és egyik-másik gesztusával (de úgy, hogy az egyes szövegeken belül megmaradjon ez a távolság!), azt is látjuk, hogy radikálisan ironizálja ezt az egész azonosulásjátékot, amikor alteregójaként kezeli Sonja Dresslert, a tizenhat éves boroszlói menekültet. Ehhez azonban közelebről kell megnéznünk a címadó verset.

A SONJA ÚTJA A SAXONIA MOZITÓL A PIRNAI TÉRIG című vers emblematikusan kiemelt alakja, Sonja, a drezdai *karnevál* (sokatmondó szó a kurrens irodalmi teóriák ismerőinek!) idején ül be a Saxonia moziba, ahol megismerkedik Veronika Möhringgel, a harmincas éveiben járó hadiözvegyvel, és az előadás végére szeretőjévé lesz. A szórványos adatokból kitetszik, hogy a történet ideje 1945. február 13., az este nyolc órától negyed tizenegyig tartó időszak, a város rommá bombázását megelőző órák. A vers azonban nem tud a tragédiáról. Veronika a nyelvvel rajzolja Sonja csiklójára az ábécé betűit, és éppen az M következne, amikor megszólalnak a légvédelmi szirénák. Veronika pedig „*azt zümmögi Sonja fülébe, / hogy szeretkezzenek a puskaporos / hordó gyomrában, ott van / ez a Pirmai téri vaságy, / szeretném iderajzolni a betűrendet, / rajzolni a végén egy ípszilont meg egy zét*”. Ez a nem is tudom, milyen, tragikus, komikus, visszatásító, szánalmas, esetleg a leszbikus szerelem magasztosságát hirdető verszárlat a legkevésbé sem vetíti előre a közelgő végzetet: az az olvasat része, az olvasó háttérinformációja: meg az azt sem felejtethjük el, hogy a kiemelt vers egy ciklus egyik darabja, és ez a sorozat a DREZDA FEBRUÁRBAN című kötetben belül is elkülönülve mondja el a város bombázásának történetét különböző nézőpontokból.

Kettős tanulságot hordoz tehát ennek a versnek címként történő kiemelése. Meghatározza egyfelől annak a bizonyos főhősnek a pozícióját, akiről kezdetben beszéltem, és azt a különös hangulatot, mely a kötet verseiben és Térey munkáiban általában véve is jellemző, vissza-visszatér. Ez a főhős (itt a naiv bolti eladó lány), aki hazájából elmenekült, talán szűz is még, lebegő, kötődések nélküli gyermek, akit kiégett, romlott nagyvárosi alakok

készülnek megrontani (Veronikának itt sikerül is, a vers erről szól). Nem kell hangsúlyoznom, milyen ellentmondásos és ironikus gesztus a költészetben, hogy egy férfi lírai alteregójának egy szűz lányt választ. Ahogy a vers atmoszférája is ellentmondásokból – az apokaliptikus körülmények fenyegetéséből, a gyökértelenségéből, a (gyakorlati és filozófiai értelemben egyaránt értett) egzisztencia megteremtésének lehetetlenségéből, romlottság és naivitás egyidejűségéből és a kétségbeesett hedonizmusból – keveredő tragikus-nevetséges-szánalmas hangoltság, az ironia végletes megnyilvánulása.

Talán nem félreérthető, ha azt mondom: abban a narrátor/alteregó-alakban, amely Térey költeményeinek többé-kevésbé állandó szereplője, mindig van valami feminin jelleg vagy ilyen összetevő. A Sonja-versben az alteregó nő, a beszélő pedig objektív hangú tudósító. A VALÓSÁGOS VARSÓ című kötetben és itt, a válogatott verseket tartalmazóban is egymás mellé került két vers, a LITÁNIA: A JÓ LÁNY és a MÄDCHENLIED közvetlenül szembesíti a két pozíciót: előbbiben az alteregó nő és a narrátor férfi, utóbbiban a beszélő a nő, és kérdéses, hogy a költő maga azonosítható-e ezzel a nőalakkal vagy inkább a szövegben szóba kerülő Teremann, aki Térey visszatérő álcaalakja.

A VÁLOGATOTT VERSEK alaphangját megadó két elem: a címadó vers kiemelése és szembesítése az első ciklus darabjaival, a szerepjátékokkal, melyekről az elején beszéltem, felold(hat)atlan ellentmondást foglal magában.

A KÉT nyitóverse (NAGYPÉNTEKI BESZÉD) és a KÉTMALOM UTCA 17. című ciklus a kötet egészétől eltérő koncepció szerint épült fel. A címek után álló évszámok arról tudósítanak, hogy ezek a darabok 1988 és 2001 között keletkeztek, vagyis – ellentétben a kötet további ciklusaival, melyek a megjelent kötetek anyagát tartalmazzák, ha nem is változatlan formában és válogatva a teljes anyagból – ez a ciklus nem a megírás időrendjében, hanem tematikus szempontok szerint állt össze. A versek tárgya a gyermekkor, a szülőföld; a leggyakoribb motívumok Debrecen kedves vagy emlékezetes helyei, és már ennyiből is érezhető, hogy ez valami nagyon más, mint amit Téreytől megszoktunk.

A ciklusnak a kötet élére állítása azt a várokozást alakítja ki az olvasóban, hogy a könyv egésze erre a problémakörre reflektál majd; hogy Térey költészetében mindvégig működött egy, az olvasó előtt rejtve maradt mechanizmus, és a titok nyitja a Debrecen-versekben lelhető meg. Ezzel szemben az az igazság, hogy a korábbi kötetekből formált ciklusokba ez a kulcs nem illik; a valóságfikciót a centrumba állító beszédfordulat pedig nem a Debrecen-versekben, hanem valamikor a Drezdai-ciklus közepén történt meg, amikor a stílusfikció és a világfikció helyére a történelemből ismert háborús történések (fiktív figurák személyes élményeivé formált) hálózata került. A Debrecen-versek ehhez képest annyiban jelentenek változást, hogy a valóságfikció centrumában egy egységes maszk-alak helyezkedik el: maga a gyermek, illetve kamasz Térey. Ennek a figurának az énképe és értékei azonban csakugyan sajátosak, az utóbbi idők magyar lírájának egészében is ritkák.

Maga a regresszió, a gyermeki szerepbe való visszahelyezkedés is eltérést jelent a Térey-versek mindenkori közvetettségétől, stilizált-ságától. „*Most, amikor megint csupa nyílt seb / vagyok, mint egy elemista, visszafekszem / a tizennyolc év előtti ágyacskámba. / Völt egy módszerem, hogyan kell / pillangót álmodni. Kéket, sárgát / és pirosat. Ébredni a jóban.*” (FÉSZEKALJA.) Ez az idillkonstrukció ijesztően kellemesnek tűnik a kötet egészének mégiscsak nyomasztó atmoszférájához, elvontságához képest. Persze Térey látja a „hely” bénító-korlátozó természetében rejlő veszélyeket is: „*Az előidők betegága. Körülötte a gyerekszoba: / személyes labirintus, melyben Isten / vezérelné a lépteimet, ha volna / módom közlekedni benne.*” (Uo.)

Aztán: a régi versek lefokozó önszemléletével szemben – „*Hanyatlunk, korrigálhatatlanul*” (ANZIX, DEBRECEN, 1990) vagy „*légy több fivéreidnél, satnya hajtás*” (kiemelés az eredetiben) (AZ ÚJ FÖLDESÚR, 1989–95) – a vitalitás toposzai bukkannak fel itt: „*Jókötésű ifjú, itt légy bús napszámos*” (HALOTTASHÁZ) vagy (magáról): „*Bátran járjál a kapunál az izmos idegen*”.

Ezzel függhet össze, hogy az utóbbi hatvan évben szinte zárványként rögzült Ady-líra motívumai és alakzatai élednek újjá Téreynél: „*A keservét. Helyem van a tavaszban. / Pontos helyem. Hát elfoglalom itasan*” (A VISZKETECSÉG) vagy „*Föl vagytok írva, bús pár. / Halott nő, tetszhalott*

férj. / Én lettem krónikása / a hajdusági földnek” (HARMINCHAT ÉVES ASSZONY). (Az persze már a magyar önszemlélet itt nem észlelhető különönsége, hogy a bajok és betegségek költőjében a vitalitást csodáljuk.)

Az viszont megint idetartozik, hogy a másutt csak ironikusnak és eltávolító kontextusban megidézett messianisztikus gesztusok (ISTENKEDÉS) ennek a ciklusnak a metaforikus közegében közvetlenebb értelmet nyernek. A HARMINCHAT ÉVES ASSZONY így szól a költő születéséről: „*Kilencszázhetven őszén / napja a Szent Kereszt / földmagasztalásának: / a Fiú napja lesz.*” A villamosvonalak feltámasztásáról fantáziáló A KÉTMALOMTÓL A SZENT ANNÁIG című vers zárósorai-
ban így lamentál: „*Ha egy intésemre megint / sínek tarkítanak az aszfaltot, / tapinthatóvá válna a csoda. / Csoda, mintha aszúborrá változott / volna áldásosztó kezemben a csapvíz, / nemesfémme a hitvány kacat. / Még vihethém valamire.*” A bonyolult előéletű SZÉTSZÓRÁTÁS UTÁN záró versszakában pedig így írja ugyanezt: „*Meghallgatásért folyamodik a kitagadott. / Visszatérhet, ha van benne annyi szusz, / hogy feje tetejére állítsa a hierarchiát. / Kerekedjen a ház fölé, / vizüket változtassa borrá, / akkor beteljesíti az elvárásokat / és hátországa nő a semmiből. / Ha talajt érez a lába alatt, / megpróbálhat jární rajta.*” Bibliái toposzok ezek természetesen, mégis oda kell figyelnünk arra a mozzanatra, hogy a csodatevő alakjához a vízzen járást szoktuk társítani, itt pedig a csodát követően nem újabb csodáról, hanem a befelét történő figyelésről van szó. Nem az a fontos, hogy amin járunk, az víz-e vagy talaj. Az a fontos, hogy talajnak érezzük.

Az imént, a FÉSZEKALJA végén arról beszéltem, hogy az idillben Isten vezérelné a gyermek lépteit, aki azonban nem indulhat el (ki tudja, azért-e, mert gyermek, mert beteg, vagy mert létének a közege csupán a képzelet). Ez lenne az ára a járásnak? El kell veszíteni Isten vezérlését, és saját benső érzékelésünkre kell hagyatkoznunk, hogy elindulhassunk? Vagy csak az újra és újra meggyászolt debreceni vilamosok csöngetnek egy picit, hogy az álmokkal megindulhassanak? Nem tudom. A folytatás, a régebbi kötetek anyaga erre nem válaszol; nem erre válaszol.

Miközben sokan úgy tekintenek Térey Debrecen-tematikájú verseire, mint a valóságba és a hagyomány folytonosságába történő (meg?)

(haza-?) térésre a posztmodern lázbeszéd után, én nem vagyok biztos benne, hogy örülök ennek a fordulatnak. Azt természetesen örömteli eseménynek tartom, hogy Téreynek sikerült feldolgoznia gyermekkori traumáit, és némi távolságtartással tud beszélni „a főváros meghódítása” célkitűzéséről (már csak azért is, mert a próba sikerrel járt). Magát a tematikus ciklust is szeretem, az egyik legerősebb műegyüttesének tartom, talán a HEDVIG HAGYOMÁNYAI és a Drezda-sorozat mellett. De nem teszszik, hogy a karmikus adósságokat feldolgozó emlékmunka dominanciát szerezhet a tudatos konstrukcióval szemben. És persze végképp elnyomhatja azokat a recepcióban mélyen jelentőségük alatt reprezentált kísérleteket, melyek Kafka vagy talán Michaux, a groteszk és az abszurd másfajta szenzibilitása felé nyitják meg Térey világát.

Nem mintha azt szeretném mondani, hogy azokból áll össze egy másik „fősodor” ebben a költészetben. Ellenkezőleg: azt hiszem, vagy legalábbis most úgy látom, hogy ebben az életműben nincs ilyen meghatározó vonulat. Témák vannak, méghozzá viszonylag kevés téma, melyek újabb és újabb konstrukciókba ágyazódva variálódnak, és költői eljárások, melyek forgásban tartják az emlékek és poétikák kaleidoszkópját. Bármiből bármi lehet.

Éppen ezért szeretném felhívni a figyelmet a *debrecenezés* másik lehetőségére/fajtájára, mely a TÉREYŐ című ciklus (korábban kötet) ALAPJÁRAT című darabjában mutatkozik meg. A sokkal távolságtartóbb, ironikus szöveg persze nem mentes az érzelmeiktől, de mentes az érzelmességtől. Vagy ugyanitt egy másik, A FEJŐNŐ című daraba, mely a groteszk mese csodaelemeivel bővíti ennek a költészetnek az eszközkészletét. A vágóhídra váró tehén példázata (melynek tőgyét szinte szétrepeszti a tej, ezért valaki megkönyörül rajta, és megfeji) és annak alváltozata, az éhes öregembert megszoptató, gyermekét veszített fiatalasszony története ezúttal abszurd változatban jelenik meg – Térey egy éjszakánként a pályán kóborló, ócska vonatot állít a szánandó figura helyére: „kerekai között duzzadó tehéntőgy fehérlik, / mely drága terhétől kis híján szétreped. / A sínek közé bekúszott a tolvaj fejőnő, / az alvázat tapogatta, munkába vette az emlőt...” Az erdélyi hagyományban (melyhez a vers jelzetten kapcsolódik) a szőlőkarót is így feji meg a boszorkány.

A sor folytatható: nagyon sok ígéretes és kibontatlan kezdet van Térey lírájában, melyek nem a redukció, hanem a költőszerep bővüléseinek mellett teszik folytathatóvá ezt a költészetet. Abban bízom, hogy Térey (minthogy eddig még sohasem tette ezt) maga sem fog a könnyebb ellenállás irányában haladni, és a kibontakozás felé lép tovább. No meg a nagy, dramatikus-epikus formák felé, melyekben újabb, rendkívül izgalmas munkákat várhatunk tőle.

Bodor Béla

A SEMMI ÁGA

*Keresztury Tibor: Bejárat a semmibe
Magvető, 2003. 164 oldal, 1990 Ft*

Ha valaki még soha nem olvasott Keresztury Tibortól egyetlen sort sem, csak ezen a könyvön van túl, akkor alaposan megrémülhet a szerző további sorsát illetően: még pár ilyen írás, és a szerzőnek vége, ebbe a világba csak belepusztulni lehet. Ez a kötet újév másnapos hangulatával indul, mintha a lényeget tekintve volna bármiféle alapunk bármely esztendőt újnak nevezni az esztendőik sorában, kissé tehát reménytelen, mint a többi, de azért „utánam, magyarok!”, majd a halál közeledésével végződik, úgyhogy tényleg csak három flekk kell még egy újabb kötethez, és a szerzőnek annyi.

Mellesleg nem látványos halál volna az, csak kővé meredés, teszem azt, egy pláza előtti zebzáránál, épp mikor zöldre vált a lámpa, és a kurvák átnéznek a város fölött. Esetleg, és ennek nagyobb a valószínűsége, a szerző örökre rajta marad a debreceni vonaton, amely, persze, Miskolcon is megáll, nevezett városban pedig tudvalevőleg fontos és lényeges talponállók vannak, szerző a bádognapnál áll, kezében pohár, csak azt nem tudni, hogy épp visszahelyezi-e arra a pultra, vagy a szájához emeli, a szája pedig nedves-e, vagy épp kiütött rajta a lepedék.

Uramatyám, mennyi randa ember van ebben a könyvben, és ezek nem csinálnak semmit. Be vannak merevedve, abszolút nulla fo-

kon léteznek, ha buszra szállnak, a busz is megáll, bár a motorja berreg, és a kerek mozognak. Ha ugyan a mozdulatlanság a halál. Mert vegyészetből tudjuk, hogy amit mi mozdulatlanak látunk, az nagyon is mozdul, elektronok tánca a protonok körül; jó, ezzel nem megyünk semmire, most fedezték fel, hogy a világ még ennél is egyszerűbb: ha egy elemi részecske nem bozon, akkor száz százalék, hogy fermion, ennél jobban most ne menjünk bele. Keresztury könyvét én az elemi részecskék regényének olvasom, az elemi részecskék fejlődéstörténeteként, melynek végén minden jóra fordul, illetve jóra áll be, az elemi részecske elemi részecske marad, és ez gyönyörű, reményteljes végkifejlet: bármi történik is, az bír maradni.

De hát ugye ez nem regény. Ez Keresztury Tibor két-három flekkes írásainak a gyűjteménye, hétről hétre jelentette meg őket az *Élet és Irodalom*ban, s még véletlenül sem a könyv szerinti sorrendben. A VILLANÓFÉNY felcímet viselte valamennyi, és ez jó rovatcím. A villanófény vaku használatára utal, a vaku fénye nyomán egyetlen pillanat merevül ki a filmen, vakuzás közben azonban egyszersmind látását is veszti a fényképező (vö. elvakul), vagy ahogyan Keresztury apoztrofálja magát következetesen: a Megfigyelő, és ugyanúgy nem látja, amit lefényképez, mint aki ott sincs. Vagy csak elszétál az események, a semmi mellett. Ezt csak azért tartom fontosnak, mert úgy vakuzni, hogy közben nem vakulunk el mi magunk is, óriási írói erény: Keresztury megfigyelő látja azt, amit mi is látnánk egyébként, ha a szemünk olyan volna. Mert hiszen amiről ő ír, a rohad, bűdös, nevetséges és mégis szeretni való városról, országról, benne a rohad, bűdös és végtelenségig randa tárgyokról, emberekről (mondjuk ki patetikusan: de hiszen ez a könyv mi magunk vagyunk, rólunk szól), azt láttuk már, és látjuk mindennap ezerszer, sőt benne vagyunk nyakig, csak nem veszünk róla tudomást, aki írhatna róla, nem ír. Ezért most roppantul csodálkozunk, és úgy teszünk, mintha felfedezés volna a könyv, holott ez nem felfedező könyv, csak szemérmetlen szembenézetés egy gyáva, maga elől menekülő országnak.

Sajnos nem tudok megkerülni egy kérdést, amely éppenséggel teljesen lényegtelen: milyen műfajban tetszik utaznia a szerzőnek? Mik

ezek a semmi-egészek? Publicisztikák, tárcák, tárcanovellák, riportok, kromik, portrék, életképek?

Az egyik írás (GARÁZSAJTÓ, HARMONIKASZÓ) így kezdődik: „*Debrecenben most vasárnap leszakadt egy garázsajtó, és elsőprő fölényel győzött a Fidesz.*” Életunt napilapos szerkesztők mindjárt magukhoz is nyúlnának gyönyörükben ilyen kezdés olvastán, ebből csak átütő erejű aktuálpolitikai vezércikk születhet, legfennebb annyit javasolnának, cseréljük már fel a mondat első és második tagját, hogy ok-okozati összefüggés nézzen ki itten, hadd legyen kitapintható, mi itt a dörgés.

De nem. A garázsajtó szakadt le, a folytatás meg csak oda van téve, hogy speciel az esemény napján Debrecenben tarolt a pszeudovalóság; a lényeg a mondat első felében van: a Megfigyelő, amikor éppen pszeudoeseményt ünnepel a város, és belekap a zászlókba a szél, valamint zászlósanyák szíve nagyot dobban, fémcsattanást hall, kiakadt a garázsajtó, és ezt a monstrumot a Megfigyelőnek kell valahogy megtartania, hogy össze ne roppantsa végleg és reménytelenül. Ehhez azonban kellene valaki az ünneplő városból, aki segítene, és jönnek is a hazatérő pszeudoünneplő emberek, valóságos képviselőfánk ízével a szájukban, és tényleg fel vannak dobva, Megfigyelő mellett elhaladva köszönnék neki, vasárnaphoz illő udvariassággal, de tovahalad valamennyi, nem segít senki. Senki és semmi. Illetve a „minden” történik: Megfigyelő ott görnyed, és ott szarja össze magát a szörnyű garázsajtó alatt, és csak annyira telik neki, hogy az utcán elhaladók szemével lássa önmagát, „*onnan nézve pedig a Völt egyszer egy Vadnyugat azon jelenete pergett, amikor áll a csavó, vállán a bájtyával az akasztófa alatt, miközben Henry Fonda jéghideg, megvető mosollyal lassan odasétál, és a foga közé helyezi a szájharmonikát. Muzsikálj, kicsi, muzsikálj.*”

A Megfigyelő fújni kezdte, mi mást is tehetett.

Hát mi ez, ha nem a lényeg, ha nem ebben kap értelmet az elsőprő győzelem napja? Én már tizenegyedik éve várok arra, hogy választások, országértékelő beszédek, költségvétési viták másnapján ilyen vezércikkek jelenjenek meg napilapok vezető oldalán, már csak az ok-okozati kapcsolatok tisztázása végett is.

Mellesleg jó pár lappal odébb ez a súly alat-

ti, beszarásos jelenet megismétlődik, csak most éppen a Megfigyelő szekrényét szállító munkás szorul a lépcsőház fordulójában a roppant teher alá, a szekrény „*se föl, se le, se ki, se be, előre se, vissza se*”, a faszi testtartása „*ahhoz hasonlatos, mint amikor olyan véceiben nagydolgozunk, ahol a deszka le van csinálva, így ráülni nem ajánlatos, és az az arc, a tekintet azon a félrefordított kobakon...*”. És mikor már röhögünk, magunkat képzelve a beszorult szekrény alá, jön a lényeg: Megfigyelő nem segít a szerencsétlennek, arról nem is szólva, hogy az ő szekrényéről van szó, csak nézi a szállítómunkást a kisértőn ülve és árgus szemmel, nagy empátiával, miért is? – „*hogy minél érzékesebben tudjam megírni a jelenetet*”.

Ez fontos mondat, ez ars poetica is. A Megfigyelő is megfigyelt, csak most épp nem ő szarja össze magát a súly alatt, s nem is a győzelem napja van; csupán ez a dolga: megfigyelés, empátia, megírás, akár a bűtorszállító, akár magunkat vesszük, holnap a bűtorszállító figyel meg a Megfigyelőt, a világ így kerek. A Megfigyelő a gyerekért is ment az iskolába, mint mindig (JÖN A GYEREK), de most elbújik egy pálmafa mögé – a pálmafa leveleinek erezete: „*a melltartó pattanásig feszült pántja a párnás hátakon*” –, hogy megnézzze, mit tesz a gyerek, ha látja, hogy az apja nem jött érte, hogyan döbben meg, mit fog tenni. És végre jön is a gyerek, ám akkor Megfigyelő azonnal kilép a rejtkehelyéről, s minden ugyanúgy megy tovább, mint addig. Semmi dráma tehát, mégis tudni, mi az, ha a gyerekért nem megy el az apja; a nem történésben van a dráma. Az elemi részecskéket nem látjuk, de érezzük, ahogyan moznak, egymáshoz ütődnek és viszszapattognak, plusz a pálmaleveles melltartókép, látszólag céltalanul; ez azért a lehető legteljesebb írásművészet.

A következő kezdés meg akár egyenesen riportra utalna, ha nem Keresztury folytatná (A KISZOLGÁLÁS SZÜNETEL): „*A minap megfogtak egy cigányt a buszpályaudvaron. Nem lehetett tudni, mit csinált, mit követett el, senki nem sejtette, miért kellett megfogni, de az elégedettség erre a jó hírre általánosnak volt mondható. Megfogták a cigányt, hála az istennek – ünnepelt a kocsma közönsége –, erre sincs gondunk legalább.*” Ilyen kezdésre tán előleget is ad azonnal az esélyegyenlőségi minisztérium, ez teli van töltettel, tán még foly-

tatni se kell, hiszen magától megy bennünk tovább a történet, s a konklúzió is megvan, hogy a fenébe is végződhetne másképp, mint hogy a végén minden vagy jóra, vagy rosszra fordul. Ám itt nem esélyegyenlőség, kisebbség van, habár egy cigányt kaptak el, mégpediglen személyesen a korcsmáros, hanem többség van, azaz mi, csak éppen nem akar megérkezni idejében a rendőrség, valahol késnek, az pedig borzasztó következményekkel jár: odabent a kocsma közönsége idegesen dobol az ujjáival a bádogpulton, mert már félórája szünetel a kiszolgálás, és „*elmegegy a buszunk*”, de annyira, hogy a végén aztán ugyanez a társaság minden további nélkül revideálja korábbi nézeteit. „*El kéne engednie a főnöknek ezt a cigányt, amúgy se tudjuk, mit csinált*”, mondják, és bár nem tudjuk, hogy a főnök végül elengedte-e, a lényeg, hogy „*így győzte le Debrecenben a szomjúság az előítéletet, a bosszúért lihegő felháborodást*”.

Ezt tudja Keresztury, de nagyon: ezt a kikérelést, vargabetűt, hogy a lényegre tudjon mutatni, hogy kocsma közepén állva is rálásson mindenre, amit országnak hívunk, én pedig nem tudom, hogy közben sírni illene-e vagy röhögni: ez az írás végül is az elkapott cigányról szól, anélkül, hogy ő maga benne lenne: a cigány, akiről csak annyit tudunk, hogy ha nem bozon, akkor mindenképpen fermion.

Feltűnő, hogy Keresztury írásaiban senki sincsen arca. Senki nem mosolyog, senki nem sír, nem tűnődik el, nem szántják barázdák az arcát és homlokát, a szép lányoknak, asszonyoknak sincs gyöngyfogsorú nevetésük, nem mintha Keresztury nál volnának egyáltalán szép lányok és asszonyok, nehéz pillanatokban senki sem kutat tekintetével sokat sejtetőn távoli, semmibe vesző pontokat, ismerjük az ilyet, jól bevált technikák, leereszkedendő setét társadalmi mélyrétegekbe.

Az embereknek csak öltözékük van. „*Kockás flaneling, kigombolt posztókabát, derékban spárgával megkötött, bő szövetaudrág, fűző nélküli, kitaposott félcipő*”, vagy mondok másik embert: „*aktatáska, konfekcióöltöny, széles nyakkendő, nyitott ballonkabát*”, a kabátban, öltönyben semmi, még egy kirakatbaba sem. Mintha az egész genezis súlyos tévedés volna, és az Úristen csak azért teremtette volna az embert, hogy tönkrement ruhaipari vállalkozásából a nyakán maradt rettentő készletet szétterítse a világ-

egyetemben, és a sok télikabátot megtölthesse emberekkel.

Plusz nejlonszatyor, mert a télikabátszerű lény „ballal a motyóját markolta: egy áttetsző, halványpiros nejlonszatyrot, ami kettő darab kiflivéget, egy receptet vagy beutalót, s néhány beazonosíthatatlan funkciójú szürke rongyot tartalmazott. Arcizma se rándult. Nem mozgott a szemgolyója” – no lám, arcizom meg szemgolyó azért mégiscsak van.

Mondhatnám, eszköztelenség, kábé ezzel a technikával dolgozik a magyar sajtó, amikor teszem azt hajléktalanról ír. Azoknak mindig ugyanaz a nejlonszatyor van a kezükben, és búval baszottak, de egy szimpla nyugdíjas is az egész magyar sajtóban mind néni és bácsi, sőt nénike és bácsika, és kinyomtatva egytől egyig hajlott hátú; megannyi rőzsessedő asszony, ráadásul mind most tértek haza az erdőből, a kezük reszket, és csontsoványak, miközben a WHO legutóbbi felmérése szerint Magyarországon a hatvan éven felüli rőzsessedők is túl vannak hízva. Keresztury, noha nem ír le arcokat, nem megy át rőzsessedésbe, mert minek, esztétikailag is megkíméljük az olvasót és önnönmagunkat is az aprólékos leírástól: az öregség és a szegénység rémületes látvány, az elől el kell szaladni; nagy barom volt az, aki kitalálta, hogy a szegénység meg az öregség szépít. De nem is ez. Forduljon fel az olvasó gyomra saját magától, hanem itt játékról van szó: a leltárszerű, aprólékos tárgy- és környezetismertetés akár negyvennégy mondaton át is kizárólag azért van, hogy a negyvenötödik mondatot le lehessen írni, az pedig maga a gyönyörűség.

Csoszogó két öreg az utcán (AZ ÚT VÉGE), mindennap délután, ugyanabban az órában és mindig együtt, csúnyák és érinthetetlenek, mint ahogyan ők sem érintik már lábukkal a talajt, csak csoszognak, nem marad utánuk nyom, nem maradt semmijük, csak egymás, az összetartozás, a feltétlen ragaszkodás. Nem kétséges, hamarosan meg fognak halni, közli Megfigyelő szenvtelenül, de ők csak csoszognak tovább kéz a kézben, egymást féltve, de vigyázat: nem azért féltik egymást, mert tudom is én, ahogyan azt mi képzeljük, hisszük, hanem hogy nehogy a másik menjen el előbb, „hogy nekem legyen végem hamarabb. Hogy ne kelljen majd magányosan fésülni a szőnyegrojtokat”.

Ezért van tehát minden: negyvennégy mondat a szőnyegrojtokért. „Magányosan fésülni a

szőnyegrojtokat” – ettől én belezuhanok a könyvbe, és ott is maradok, én még ilyen szépet nem olvastam. Szabad megjegyznem, nagyanyám, anyám ugyanezt csinálta, ugyanúgy aggódtak és csoszogtak, de a végén mégis ők fésülték magányosan a szőnyegrojtokat, továbbá nagyapámnak és apámnak is kockás flanelingje volt, és ahogy múltak az évek, arcuk helyett egyre inkább a flaneling meg a szőnyegek rojtjai idéződnek fel bennem, és egyre élesebb kontúrokkal.

De ha kérdeznék, persze, mindig az arcukat mondom.

Ám beszarni nem kell. Megfigyelőtől tudom, hogy az utat be lehet járni. Az út most speciel egy háromszáz méter hosszú, kitaposott út (AZ ÖREGKOR KEZDETE), magas hófalak közti ösvény a járdán, épp csak egy ember fér el rajta, s nagyon meg kell gondolni, hogy elindulunk-e, mert ha közben a túlsó végén is ezt teszi valaki, félútról vissza kell fordulnunk. Megfigyelő türelmes, udvarias ember, megvárja, míg szabad lesz a pálya, s csak akkor indul. Már az ösvény végéhez közeledik, amikor feltűnik egy öregasszony, botra támaszkodva, leszegett fejjel araszol az ösvényen, kitérni nem lehet; „most mi lesz. A nénike megáll, mi mást is tehetne, végigméri anygali mosollyal, egy pillanatra elgondolkozik. S mikor már a megfigyelő neveltetésénél fogva – na és persze egyéb lehetőség híján – máris meghátrálna, hogy a hosszú utat visszafelé is megtegye, az anyóka megfogja a karját, enyhe térdrugóval lendületet vesz, finom karrántással elrugaszkodik, s miként egy artista a kifeszített gumiszőnyegen, páros lábbal beugrik a méteres hófalba, ami a vékony ösvényt szegélyezi. Liheg kettőt, combig a hóban, aztán a ledöbbsent megfigyelőt eképp szólítja meg: »Menjen csak, kedveském, már maga sem mai gyerek...«”.

Megfigyelő részéről eldőlt, bevégeztetett. Eleddig azt hittem, akkor kezd öregedni az ember, midőn az első szőrszálak kinőnek a füleből, vagy mikor keményedni kezd talpán a bőr. De nem, bármikor szembejöhet egy mókás öregasszony, és hopp, csak úgy magától, önerősen elrepül, tán egyenesen az égbe, és abban a pillanatban mindannyian bele vagyunk öregedve.

Mibe is? A semmibe, ha jól értelmezem.

NÉGY FOLYÓIRAT – EGY IRODALOM

Vallasek Júlia: *Sajtótörténeti esszék.*

*Négy folyóirat szerepe 1940–1944 között
az észak-erdélyi kulturális életben*

Kritérium, Kolozsvár, 2003. 112 oldal, á. n.

Szerény cím, még szerényebb alcím, száraz filozofátust ígérnek. Pedig amikor elkezdte munkáját, Vallasek Júlia, a kitűnő fiatal kolozsvári irodalomtörténész talán még nem tudta, de mire munkája végére ért, rá kellett ébrednie, hogy nemcsak négy erdélyi folyóirat okadatolt történetét és a kulturális életben játszott szerepüket írja, írta meg, hanem jószereivel az 1940–1944 közti erdélyi magyar irodalmi (szellemi) élet erővonalait vázolta fel. Már csak azért is, mert akár azt mondhatnánk némi túlzással – mentségünkre: *túlzás*, ahogy éppen minden idők legnagyobb magyar folyóirat-szerkesztője, Osvát Ernő írta –: a magyar irodalom a XIX. század eleje óta folyóirat-irodalom, az *Athenaeum*, a *Szépirodalmi Figyelő*, a *Koszorú*, *A Hét*, a *Nyugat*, a *Kassák-lapok*, a *Válasz*, *Szép Szó*, *Magyar Csillag*, a *Kelet Népe* (és még hány rövid életű folyóirat!) ropant szöveganyaga (kiegészítve a napilapok irodalmi közleményeivel) alapja lehet a XIX–XX. századi magyar irodalom áttekintésének. Hasonlóképpen a könyvben tárgyalt négy folyóirat közül három (*Pásztortűz*, *Erdélyi Helikon*, *Termés*) magába szívta szinte a teljes akkori erdélyi irodalmat, a korszak legfontosabb műveit mindenképp (igaz, erdélyi írók munkáinak egy része budapesti folyóiratokban jelent meg, főként Illyés *Magyar Csillag*ában). A *Korunk* 1940-ben megszünt (a román cenzúrával még megbirkózott valahogy, de a második bécsi döntés után a baloldali szellemiségű folyóirat az új magyar hatóságoktól, „nem kért, mivel nem is kaphatott működési engedélyt”, ahogy Vallasek Júlia írja), és néhány szerzője kiszorult az irodalmi életből, alig-alig jelentethette meg munkáit. Történetileg szűkszerű, mégis groteszk paradoxon, hogy a Magyarországhoz való *viszacsatolás*kor meg kellett szünnie a két háború közti egyik legfontosabb erdélyi magyar folyóiratnak (a másik az *Erdélyi Helikon* volt).

Az 1940–1944 közti erdélyi éveket két ellen-

tétes közérzet hatotta át: az egyik a felszabadulás eufóriája volt, a másik a szorongás a jobbrasodródástól, a háborútól, nem mellesleg az aggodalom a dél-erdélyi magyarokért, később egyre inkább rettegés a kérlelhetetlenül bekövetkező apokalipszistól. Ez a két – egymás ellen feszülő – érzés határozta meg az erdélyi szellemi életet, ebben az erőterben ment végbe az őrségváltás is, egyfelől az a mesterséges-erőszakos-színvonalatlan, amely egész Magyarországon végigsöpört a radikális jobboldal előrenyomulásával, másrészt az élet dikálta: az öregek nemzedékének hanyatlása, a középnemzedék kibontakozása, a fiatalok jelentkezése.

Vallasek könyvének első érdeme, hogy ezt a jelenséget tárgyias ismertetéssel, adatokkal kíséri végig (olykor talán kissé szűkszavúan, a tényekre hagyatkozva, a következtetéseket túlként az olvasóra bízva). Alapos filológiai munkával tárja fel a folyóiratok előzményeit, előéletét, közegét, ismerteti fontosabb közleményeiket, azok keletkezéstörténetét és visszhangját. (A lapok gazdasági-technikai háttéréről szívesen olvastunk volna többet – pénzügyi feltételek, támogatások, a példányszám alakulása stb. –, mindazt, ami még felderíthető.)

A tanulmány másik nagy erénye az a józan, elfogulatlan, mérlegelő hang, amelyen a szerző tárgyalja a folyóiratokat, elhelyezi őket abban a légkörben, amelyben dolgoztak, felrajzolja mozgásirányukat. A hajdan maradandó értékeket is felmutató *Pásztortűz*, amelynek talán legnagyobb érdeme volt, hogy nagy helyet biztosított Dsida Jenő és Reményik Sándor költészetének, mindjobban elfáradt, mintegy fosszilizsá vált, nem utasította vissza a kiszikadt öregek és az utókor ítélete szerint dilettánsnak bizonyult fiatalok kézíratait, már akkor is súlytalan, az évek során pedig fűrészporrá száradt szövegeiket – igaz, Aprily, Horváth Imre, Tompa László és a fiatal Jékely Zoltán is publikált benne ezekben az években, és a *Pásztortűz* közölte Karácsony Benő, Asztalos István, Kolozsvári Grandpierre Emil egy-két novelláját, itt indult Sarkadi Imre. Az arány, az összkép azonban lehangelő: aligha vitatható Vallasek szabatosan szigorú ítélete „*az elszűrkülés, konzervatívizmusba való megmerevedés benyomása*”-ról. (Kós Károly már a harmincas évek *Pásztortűz*éről ezt írta egy öregkori levelében:

„A régi, immár 10 éves Pásztortűz szerény igényeket szerény eszközökkel kielégítő, haladó időkben a maradánoúságot szolgáló irodalmi szemle, mely alapítójának, Reményik Sándornak erdélyi látásán keresztül a Ravasz László- és Tormay Cecil-féle szemléletet képviselte. A konzerválásnak volt hűséges munkatársa, s így nem volt és nem lehetett az új fiatal erdélyi irodalom fóruma.”

Az Erdélyi Helikont, amelyet fénykorában „Erdély Nyugatjá”-nak neveztek, olyan szerkesztők szervezték és irányították, mint Áprily, Bánffy, Kós és kivált – ha csak rövid ideig is – a nagyszerű Kuncz Aladár, felelős szerkesztőként pedig Kovács László. Ha némileg korlátozták, szűkítették, sőt csonkították is a nagy hagyományt az impériumváltozás utáni feltételek, a munkatársak ekkor is „többnyire a helikoni múlt értékeinek továbbvitelét tartották fontosnak (vallásszabadság, színház és népművelés fontos szerepe, közéleti érzékenység), egy sajátos identitás, az »erdélyiség« védelmében, ezúttal nem egy idegen hatalom, hanem a központosító törekvések ellenében” – ahogy Vallasek megint csak pontos tömörséggel jellemzi a folyóiratnak ezt a korszakát. („A központosítás helyes, üdvös és kívánatos, de csupán a természetes lehetőségek és a hasznosság határain belül – írta Tamási Aron. – A századok óta más viszonyok és igen sokszor más sors következtében sajátossá alakult erdélyi lelket és szellemet éppúgy nem lehet elföldövé vagy éppen pestivé ágyúrní, mint ahogy a Királyhágót nem lehet eltüntetni, vagy ahogy Gyergyóban csak a bolond akarhat tokaji bort szüretelni.”) Vallasek árnyaltan értékeli a transzszilvanizmus körüli vitákat, azt a feszültséget, amely Kós Károly és a fiatalabb írók között kialakul, de szakításhoz nem vezet. Ezt a sokféleképpen értelmezett, de megőrizni kívánt „identitás”-t egy-két év múlva már durván, érvek nélkül, gyilkos indulattal és denuncianszándékkal fenyegette a szélsőjobb oldali sajtó. A Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh levelesládájából című forráskiadványának igen alapos jegyzeteiben Marosi Ildikó idézi a budapesti Magyarorságnak két héttel a német megszállás után, 1944. május 26-án megjelent cikkéből az Erdélyi Helikonra vonatkozó passzusokat: „...mind ez idáig olyan lapok is megjelentek Erdélyben, amelyek sem a múltban, sem a jelenben nem nyújtanak semmiféle biztosítékot a magyar szellem töretlen megőrzésére [...] különösen a vezetőség, de nem kis számban az írók között is igen sok a zsidó,

a szabadkőműves, a zsidófeleséges. Bánffy Miklós liberális szellemét ismerjük [...] Az az írógeneráció, amelyet az Erdélyi Helikon nevelt, a szabadkőműves szellemben nevelődött, és ezenfelül még kommunista világnézetet vall”.

De Színérvári András cikke már irodalom kívüli jelenség: ne foglalkozzunk vele.

Egy folyóirat arcát, súlyát persze legalább annyira meghatározzák a benne közölt versek és novellák, mint vitái és tanulmányai, ahogy a szerző ezt többször is hangsúlyozza, biztos kézzel kialakítva a primer irodalom és az értekező próza tárgyalásának arányát. Ezekben az években – többek között – Tamási Áron, Bánffy Miklós, Jékely, Reményik, Asztalos, Horváth Imre, Horváth István, Szabédi László, Kiss Jenő, Tompa László, Szemlér Ferenc különböző műfajú írásai jelennek meg az Erdélyi Helikonban – elemzésükre itt még annyira sem tehetünk kísérletet, mint könyvében Vallasek Júlia, akinek kritikai érzékenységét (és bátorságát) egyébként dicséri, hogy nem kápráztatják el a nagy nevek sem, nem titkolja például, hogy megítélése szerint Tamási Áronnak ezekben az években publikált írásai közül, „csupán a Csalóka szivárvány vált a Tamási-kánon szerves részévé”. Talán nem elcsúszott ez a megállapítás az egész folyóiratra kiterjesztve azt mondaní, hogy a folyóiratnak – néhány kitűnő közleménye ellenére – nem ezek az évei bizonyultak a legértékesebbeknek. Ha igaz ez az állítás, továbbgondolható abban az irányban, hogy milyen bonyolult is a történelmi-politikai körülmények és a művészi érték viszonya. (Egyébként Vallasek Juliának erősebb az esztétikai érzéke, hogysem ráragadhatott volna jó néhány határon inneni és túli kritikusunknak és a gyermekbetegsége, amelynek – idült formájában – jellegzetes tünete, hogy a bírálatban a művészi érték vizsgálatát háttérbe szorítja a nemzeti szolgálat érdemének dicsérete.)

A Hítel, amely 1942-től „nemzetpolitikai szemlé”-nek nevezte magát, társadalomtudományi érdeklődésű folyóirat volt, verset, novellát nem is közölt. Ideológiai indítatású, összefoglaló jellegű tanulmányait – mint Vallasek is kimutatja – eleinte útkereső fiatalok írták, később egyre inkább idősebb közéleti szereplők, akik idejétmúlt elvekre hivatkozva egy konzerválatlan társadalmi berendezkedés változat-

lan megőrzésére törekedtek, de beszivárogtak a lapba, módjával ugyan, azok az ordas eszmék is, amelyekről már József Attila elborzadt. Mai szemmel nézve ezeknél a tanulmányoknál figyelemre méltóbbak azok a valóságfeltáró dolgozatok, amelyek részletkérdésekkel foglalkoznak (földreform, közegészségügy, népese-dési problémák, László Gyula régészeti jegyzetei stb.), olykor, ha nem is mindig, alapos kutatások nyomán. Több tanulmány is vizsgálta a két bécsi döntés következtében más összefüggésrendszerbe kerülő nemzetiségi kérdést (ezen belül az asszimiláció kérdését). A nemzeti-keresztény-konzervatív szellemet valló szerkesztők viszonylagos toleranciáját dicséri, hogy a tanulmányok egymástól eltérő, nemegyszer egymásnak ellentmondó szemlélet alapján tárgyalják ezeket a problémákat, és hol szűklátó-körüen, sőt elvakultan nacionalista, hol józanul pragmatikus programot ajánlanak a társadalom és az államhatalom figyelmébe a nemzetiségi politika tekintetében.

A negyedévenként megjelenő *Termés* nyolc száma ma már alighanem nagyobb szellemi izgalmat gerjeszt, nagyobb olvasói gyönyörűséget ad. 1942-ben indult, fiatalok kezdeményezésére, legtöbb közleményét – noha Szabédi László tagadta, hogy generációs fórum kívánna lenni – az új nemzedék költői, elbeszélői, kritikusai jegyezték. A szerzők egy részére, talán többségére erősen hatott az anyaországi népi irodalom, a falukutatók munkássága csak úgy, mint a költők és elbeszélők új stílusa, de ezt a hatást eredményesen magához hasonította az a sajátosan erdélyi népiesség, amelynek specifikumait mindmáig nem elemezte mélyrehatóan az irodalomtörténet. Amiben mindenképp rokon volt az anyaországi törekvésekkel, az az őstehetségek felfedezésének és felkarolásának szándéka: ennek köszönhető például, hogy az ígéretes Horváth István, aki már a *Pásztortűz*ben jelentkezett, szellemi otthonra találhatott itt, a *Termés* sűrűn közölte erős, újszerű verseit, talán kevésbé jelentős novelláit, kritikái fogadtatása is ebben a folyóiratban volt a legmelegebb. (Nem tartozik ide annak vizsgálata, hogy a háború utáni években hogyan és miért bicsaklott ki tehetsége.) Józan, esztétikailag is megalapozott kritikák, tanulmányok határolták el az újnepiességet a műnépiességtől (így Nyíró József ábrázolási

technikájától, nyelvétől), a modernitás tagadásától, az urbánus irodalom elvetésétől. A fiatal munkatársak közül többen is, például Szabédi, Jékely, Böződi elítélték a magyar irodalom értelmetlen, erőszakos egyházzsakadását, éppen hogy hidat akartak verni népiek és urbánusok közé, legalább olyan súlyos érvekkel, mint a főváros irodalmának jobb szellemei, mindkét táborban. Vallasek Júlia idézi Jékely Zoltán sajnós elfeledett, ritkán hivatkozott intelmét, amelyet éppen Horváth István első verseskönyve (1944) kapcsán tartott szükségesnek élesen megfogalmazni: „...*felszínre került értékeket nem lehet visszadögönyözni s megtermékenyítő szerepüket nem lehet elvitatni, mint ahogy nem rekeszthetők ki a fejlődésből a sok esetben mondavacsinnált ellenlábások, az úgynevezett urbánusok sem, s egyáltalában nem lehetetlen, hogy maholnap azon veszik észre magukat mindkét táborbeliek, hogy jelszavakon, alapélményeken túl egyetlen szorongatott akolba szorulnak*”. (Jékely szavaira visszhangzik majd harminc év távlatából, harminc év keserű tapasztalataival az áldatlan viták koronatanújának, Illyés Gyulának visszatekintése: „*Nem kettészakadás volt ez, hanem szomorú zűrzavar; afféle pánikot súroló kavargás, amilyen a rosszul felkészült hadakon suhan át a veszély közeltekör.*”)

A *Termés* szépirodalmi közleményei közül nem egy később kibontakozó életműveket alapozott meg, így Jékely, Szabédi, Böződi, Asztalos István munkái – és közölte a lap a nem erdélyi Weöres Sándor, Takáts Gyula, Csorba Győző, Gulyás Pál, Sinka István és mások verseit is. Aki ellene van az eklektikának, az eklektikus szerkesztésnek, az szemére vetheti a folyóirat egykori irányítóinak, hogy nem hirdettek eltökélten esztétikai-világnézeti elveket, de még ízlésüket sem érvényesítették türelmetlenül, én azonban azt gondolom, hogy a minőség irodalmi iskolákon, áramlatokon, világnézeten felüli tisztelete javára vált a *Termés*nek. A folyóirat közölte Mikecs Lászlónak, a kivételes tehetségű fiatal kutatónak történeti esszéit is, köztük a ROMANTIKUS ÖNSZEMLELET A SZOMSZÉDSÁGBAN című tanulmányt, amelynek eredeti szemlélete – valahol Németh László és Bibó István világképe között –, nemzeti önbírálata, a hazai és külföldi nacionalistákkal folytatott polémiája nagy tárgyi tudásra, intellektuális tisztességre, logikus érvelésre és remek

vítakészségre épült. A magyar szellemi élet fájdalmas vesztesége, hogy a háborús évek, majd a háború utáni esztendőök üldözései Erdélyben és az anyaországban egyaránt megzinedték ezt a készülődő, de máris értékes munkákkal jelentkező nemzedéket, életben maradt tagjait pedig nemegyszer pályamódosításra kényszerítették. (Mikecs *Termés*-beli munkásságát természetesen Vállasek Júlia is említi, de részletesen nem elemezheti itt – igaz, nemrég újraközölte a ROMANTIKUS ÖNSZEMLÉLET...-et, bevezető jegyzettel. Meglepő, hogy nem akadt még tudománytörténész és könyvkiadó, akik vállalkoztak volna Mikecs László írásainak összegyűjtésére, értékelésére, publikálására.)

Egy alapos kutatásokon nyugvó, jól felépített, áttekinthetően tiszta szerkezetű, tárgyilagos könyv ismertetésének végére értünk. Ritka madár újabb szakirodalmunkban: jóval többet ad, mint amennyit ígér.

Réz Pál

EGY SZABAD EMBER

Schiff András a zenéről, zeneszerzőkről, önmagáról
Lejegyezte J. Győri László,
fordította Hamburger Klára
Vince Kiadó, 2003. 231 oldal, 1 CD-melléklettel,
4995 Ft

A zenei előadó-művészet íratlan szabálya, hogy a hangszerjátékos, énekes, karmester az általa megszólaltatott alkotásokról a pódiumon, az interpretációs eszközeivel – szavak *nélkül* – mondja el nézeteit. A közönség, a zenésztársadalom és a sajtó felelősen gondolkodó része régóta tisztában van a *hallgatás törvényének* fontosságával: tudja, hogy a különféle rendű és rangú gyakorló muzsikuskok nyilatkozatai (az újságokban megjelenő interjúktól a könyvekig) aligha szolgálhatnak lényeges többlettel az elhangzó produkciókhoz képest, bőséggel okozhatnak viszont csalódást, szétzúvva a tetszetős szoborportrét, melyet az előadó önmagáról hangszeres teljesítményével, énekével vagy vezénylésével mintázott. A hallgatás törvényét ennek ellenére mindnyájan rendszere-

sen megszegjük: közönség, zenésztársadalom és sajtó egyaránt. A közönség hallani akarja a muzsikusk szavát, sőt szinte rákiált: beszélj! A muzsikusk valamely ellenállhatatlan kényszerrel ösztökélve szólni óhajt – pedig hányszor bebizonyosodott már, hogy nem a szavak embere! A sajtó (s háta mögött a könyvkiadás) pedig ott áll ugrásra készen, hogy lejegyezze és kinyomtassa a muzsikusk valamennyi mondatát. Kollektív bűn. A kollektív büntetés persze nem marad el: kiűzetünk a gyanútlanág paradicsomából. A muzsikusknyilatkozatok többsége (tisztelte a kivételnek) arról tanúskodik, hogy az előadó nem tudja, mit miért csinál; interpretációs döntéseit kitűnően működő ösztönök sugallják, ám hiányzik mögülük az egyseges és tisztázott értékrend, a tudatos művészi gondolkodás fedezete. Keserű felismerés ez, melyet követően már csekélyebb öröm a nyilatkozó művész mélységeibe világító hangszerjátékát, énekét, vezénylését újra hallgatni.

A könyv, mely a Vince Kiadó gondozásában Schiff András ötvenedik születésnapjára jelent meg, a ritka kivételek egyike. Bevezetőül azért tartottam szükségesnek felvázolni a többség intő példáját, hogy világosabb legyen, *mitől tér el* gyökeresen az összkép, melyet ezeken az oldalakon megismerünk. A kötet két részre oszlik. Az első, nagy fejezetben, Kertész Imre bevezetője (NYÍLT LEVÉL SCHIFF ANDRÁSNAK) után a zongoraművész – hosszabb-rövidebb tematikus egységekre bontott – monológja olvasható (8–97.). Szabálytalan önéletrajz-mesélés ez, a fotelban kényelmesen elhelyezkedő közvetlenség alappesztusával, de mindvégig a szerénység és felelősségtudat hangján. Nagyjából kronologikusan haladunk végig egy rendkívüli pálya eseményein, a többé-kevésbé betartott időrend szálára azonban, úgy tetszik, minden könnyedén felfűzhető. És ez a lényeg: Schiff nem csak önmagáról beszél – ha azt tenné, a kötet nem volna olyan érdekes. Önnön művészi eszmélésének folyamatát rekonstruálva képet ad a hatvanas–hetvenes évtized Magyarorszájáról úgy, ahogyan ő látta, s ezen belül a zeneélet Boldog szigetéről, ahol nem (vagy kevésbé) érvényesült a politika hatalma. Szól mestereiről, családi hátteréről és arról, hogy életének mely szakaszaiban miképp élte meg saját zsidóságát. Akaratlanul is a hazai közállapotokról megfogalmazott figyelmeztetéseinként

hangzik az egyik idevágó kulcsmondat: „*Nekem el kellett mennem Magyarországról ahhoz, hogy a zsidósághoz fűződő viszonyom normalizálódjék, hogy egészséges zsidó öntudatom legyen, hogy ne érezzem titkolnivalónak vagy különösnek a zsidóságot.*” (23.)

Egy muzsikusi életének szinte minden számmottevő területéről szó esik ezeken az oldalakon: karmesterekről, az otthon elhagyásáról, a hanglemezkészítés tevékenységéről, a külföldi érvényesülés kezdeti szakaszának küzdelmeiről (utóbbi ismét igen tanulságos passzus: a magyar zenehallgatók többsége keveset tud Schiff idegenben töltött első éveiről, sokan hiszik, hogy a zongoraművésznek minden „az ölébe hullott” – a kötetben foglaltak felvilágosítanak arról, hogy ez a feltételezés hamis). Olvasunk fesztiválokról, partnerekről, közönségről, versenyekről, a repertoárról, vezénylésről, hangszerválasztásról, tanításról, társművészetekről. A kép, mely kibontakozik előttünk, feltűnően egységes. Az a muzsikusi, akivel zongoraművészi produkciói után most a verbalitás keretei között is megismerkedünk, nem csak nagyszerű ösztönökkel rendelkezik, nem csupán mélyről fölfakadó erő és szuggesztivitás, páratlan színgazdagság, egyedülálló virtuozitás és meghökentető állóképesség jellemzi játékát, de a kötet lapjai egyértelművé teszik: Schiff András árnyaltan, határozottan és következetesen gondolkodó művész. Az ő portréját a szóbeli nyilatkozat nem szétrombolja, hanem megerősíti, minden mondatával arról tanúskodva: ha valaki, Schiff pontosan tudja, mit miért tesz a billentyűk előtt.

Továbbra is az első részről szólva három mozzanatot emelek ki a lehetségesek sok közül. Az első Schiff különlegesen vonzódása az öt megelőző, nagy muzsikugeneráció jelentős képviselői iránt. Formálisan csupán az első rész Idős PÉLDAKÉPEIM című szakasza tárgyalja e témát, mindenekelőtt Rudolf Serkin, Banda Ede és Végh Sándor ösztönző hatását említve, valójában azonban a teljes kötetet vörös fonálként szövi át az a csodálat és ragaszkodás, amellyel Schiff hitet tesz a „nagy öregek” (Doráti Antal, Solti György, Fischer Annie, Sándor Frigyes, Mieczyslaw Horszowski és mások) művészetére és az általuk képviselt esztétikai ideál mellett. Mindez a személyiség és az értékrend egyik döntő fontosságú alkotóelemére világít, ismét

csak megerősítve valamit, amit Schiff játéka zenei hangokkal immár sok éve sugall: a történeti folytonosság különlegesen erős igényét, amely más, par excellence „modern” művészeknél kevésbé (vagy egyáltalán nem) tapasztalható. Schiff interpretációiban hosszú ideje (s az évek múltával egyre inkább) érzékelhető a törekvés, mely közvetlen, szerves kapcsolatot igyekszik teremteni az előadó-művészet múlt század eleji nagy korszakának szellemével. Aki ezt a szándékot eddig elsősorban Schiff zongorázásából hallotta ki, most meggyőződhet róla, hogy jól hallott – tudatos, átgondolt és átélt vezérlő elvről van szó.

Egy második, az iméntitől alapvetően eltérő olvasói megfigyelést érlelnek meg azok az oldalak, melyeken Schiff mestereiről, a magyar zenepedagógia nagy alakjainak tevékenységéről foglalja össze emlékeit és gondolatait. Megjelenik előttünk a nagy kultúránál, idős Kadosa Pál („*páratlan ízlése volt, mentes minden szentimentalizmustól, irtózott az érzélgősségtől, de megkövetelte a kifejezést, az érzelemdús előadást*” – 11.), valamint két, akkoriban még fiatal asszisztense, Kurtág György („*ő igen aprólékosan, már-már szőrészálhasogató aggályossággal dolgozott*” – 10.) és Rados Ferenc („*mindig mindent kifogásolt, minden rossz volt, igaz, mindig meg is mondta, hogy miért rossz*” – 14.), no meg a Zeneakadémia zenekarának legendás híri karmestere, Simon Albert („*korának egyik legnagyobb hatású muzsikusa volt, örök érvényű igazságokat hallottunk tőle, de engesztelhetetlen gyűlölet élt benne rengeteg ember iránt*” – 20.), továbbá Schiff megemlékezik Sándor Frigyes, Mihály András, Kistétényi Melinda tanításáról. A portrék részletezők és árnyaltak, a zongoraművész savaiból nagyra becsülés, az értékek tisztelete és hála sugárzik. A MESTEREIM című szakasztól tisztes távolságban, A MAGYAR ZENEI ÉLET címmel azonban, a jelenséget más aspektusból szemlélve, visszatér a nagy tanárokhoz, „*a magyar zenei élet guruirol*” (Fischer Iván szóhasználata) beszélve. Kimondja: „*a magyar zenei élet, a mostani generáció máig szenved ettől a gururendszertől. [...] Ösztönösen úgy éreztem, ebből ki kell lépni, az ember nem ragadhat le. Meg kell tanulni mentőő nélkül is úszni. Bennem már nem volt meg az a vágy, hogy megmutassak, jóváhagyassak mindent. Egy fiatal művésznek ki kell lépnie a pódiumra, és játszania kell. Akkor is, ha tudja, hogy még nem jó,*

amit csinál. Elsőre vagy tizedikre még nem is lehet jó. Nem gondoltam – ahogy ma sem gondolom –, hogy nincs már mit tanulnom, de egy idő után fel kell ismerni, hogy a tanár-növendék viszonyból ki kell szállni. Nagyt hibázik, aki ezt nem teszi meg: alapjában véve infantilis marad. Egyébként a guruk nem köteleznek senkit a maradásra. Ha mégis elmegy az ember hozzájuk, persze továbbra is mondják a magukét, és soha semmit sem fognak jónak találni. Ilyenkor kell azt mondani, hogy »na, sag' schon!«. (40–41.)

Schiff ezekben a mondatokban nem csupán a művészi felnőtté válás kötelességéről beszél, de akarva-akaratlanul ábrázol egy, a magyar zeneéletben uralkodó szemléletet. Fontos mondatok ezek: tükröt tartanak annak az idehaza nagyon is elterjedt önállótlanágnak és kritikátlan falkaszellemnek, amely csak úgy tud gondolkodni, cselekedni – egyáltalán: élni –, ha „vezetőt” választ magának, s előtte csoportba verődve hajbókol. Schiff könyvében más oldalakon is lényegesek azok a passzusok, melyekben a magyar zeneéletéről s annak múlt- és jelenbeli nagyjairól ír. Ferencsik János alakját és szerepét eddig kevesen jellemezték ilyen elfogulatlan, kritikát sem nélkülöző árnyaltsággal. Ehhez persze nélkülözhetetlen a távlat, a rálátás, melyet Schiff András azzal szerzett meg, hogy kizsakadt a magyar zeneélet talajából. Ez a harmadik mozzanat, amelyet szerettem volna kiemelni: a véleményformálás természetesen frissessége. Bármiről legyen is szó, egy tárgyilagosan gondolkozó muzsikos, egy szabad ember szól az olvasóhoz ezeken a lapokon, az igazságos és pontos fogalmazás érdekében mindig óvatosan, de mentesen attól a kártékony óvatokodástól, amely a magyar zeneéletben elterjedt.

A kötet második, terjedelmesebb része (99–215.) ESSZÉK gyűjtőcím alatt huszonnégy hosszabb-rövidebb (eredeti alakjában többnyire idegen – angol vagy német – nyelven fogalmazott) dolgozatot közöl. Pontosabb lett volna, ha ez a nagy fejezet egyszerűen az ÍRÁSOK címet kapja, részben azért, mert e szövegek közül terjedelmével és mélységével, súlyával és hangvételével valójában csak három teljesíti az esszé műfaji követelményeit (NÉHÁNY GONDOLAT A WOHLTEMPERIERTES CLAVIERRÓL ÉS JOHANN SEBASTIAN BACH BILLENTYÜS HANGSZEREKRE ÍRT MŰVEINEK ELŐADÁSÁRÓL; BACH ÉS A ZONGORA;

SCHUBERT ZONGORASZONÁTÁI), részben pedig, mert az anyag második fele egyértelműen alkalmi, rövid írásokat tartalmaz, melyeknek többségét egy-egy nagy muzsikos kerek évszámú születésnapja, halála, születésének centenáriuma inspirálta. Meggyőződésem szerint még az utóbbiak sorából is kilóg három: a Sir Isaiah Berlin emléke előtti tisztelgés nem illik a kötetbe, hiszen itt a XX. század egyik különös és izgalmas sorsú, „érdekes emberéről” van szó – de nem muzsikusról. Ugyanígy nem érzem a válogatás kontextusába illőnek a CAPPELLA ANDREA BARCA című, kedves humorú miniatúrát, még ha a saját kitalált alteregójáról E. T. A. Hoffmann szellemében fantazizáló Schiff játékos humora üde színfoltot képvisel is a komoly kötetben. Végül alapos megfontolás után a kiadó helyében biztosan kihagyásra javasoltam volna A HANGVERSENY-LÁTOGATÓ TÍZPARANC SOLATA című írást, melynek didaktizása, úgy vélem, túllő a célon, irritálva mindazokat, akik koncerten, zene közben nem köhögne, nem beszélgetnek, nem olvasnak, nem zörögnek cukorka papírjával, nem járkálnak, nem csapkodják az ajtót, nem fényképeznek, nem tapsolnak bele a tételekbe – egyszóval úgy viselkednek, mint ép eszű, civilizált emberhez illik. Őket nem kell tanítani – a többieket nem lehet.

A huszonnégy írás közül az első tizenkettő fontos adalékkal szolgál Schiff gondolkodásmódjáról. A zongoraművész már a kötet első részében, a ZENETUDOMÁNY, HISTORIZMUS, KOTTAHŰSÉG ÉS A HANGSZER című szakaszokban tanúságot tett felvilágosult gondolkodásáról, kutatóhajlamáról és elemző törekvéseiről – itt, a különféle rövidebb-hosszabb dolgozatok lapjain megerősíti ezt. Számára döntően fontos a szerzői szándék tiszteltében tartása, a hiteles műalakok felkutatása – megtudjuk azonban, hogy nem csupán a megbízható *urtext* kiadásokat keresi: ha módja nyílik rá, a szerzői kéziratot vagy annak fakszimiléjét is tanulmányozza, nem utolsósorban azért, mert úgy véli, az autográfban foglalt információtöbbleten túl a szerzői kézírás is sokat elárul a komponista egyéniségéről, a zene érzelmi és intellektuális tartalmairól. A hangszerválasztás területén is különleges érzékenység és az adott mű hajlamaihoz való alkalmazkodás szándéka vezérli: van zene, amit Steinway zongorán ját-

szik, mást Bösendorferen, megint más darabokat Pleyel hangszeren. Schiff ama kevés zongorista közé tartozik, aki sokat csemlalózott (többek közt George Malcolm partnereként), s játszott a modern zongora történeti elődjén, fortepianón. Magam e kötetből tudtam meg, hogy otthonában klavikordot tart, s rendszeresen muzsikál e rendkívül halk hangú, speciális játékmódot igénylő hangszeren – az információ birtokában azonban fokozottan érteni vélem, miért éppen Schiff András az, akinek minden általam ismert zongoraművész közül legérzékenyebb a billentése. Ami a historizmust illeti, Schiff nyitottan figyel a történeti hitelességre törekvő előadópraxis fejlődését: nem vált historikussá, de sok mindent felhasznál a historikusok eredményei közül. Schiff, a Casals, Busch, Schnabel és mások nevével fémjelzett XX. század eleji nagy generációt példaképének tekintő hagyományos muzsikos – és Schiff, az *urtextet* és faksimilekiadásokat tanulmányozó, produkcióit modern zene tudományi igényességgel előkészítő előadó: a zongoraművész egyéniségének e két vonását érdemes együtt szemlélni. Két végletet képviselve e kettő mintegy kijelöli Schiff András gondolkodásának szellemi feszítvonalát.

Az első rész önéletrajzi monológiának címe: SCHIFF ANDRÁS BESZÉL. A rádióriporter J. Győri László által lejegyzett szöveg szóhasználat, mondatfűzése valóban közel áll az élőbeszédhez. Ez a stílusnak kétségkívül bizonyos közvetlenséget kölcsönöz, aminek azonban megvan az ára: egy könyv nyelvi közege, stílári követelményrendszere más, mint egy rádióműsoré – azok az esetlegességek (szóismétlések, magyartalan szörendek, szapora létigék, hanyagul megválasztott jelzők), melyeket élőbeszédben a hallgató elfogad, sőt a természetesség jeleként értékkel, egy kötet lapjain slamposság benyomását keltik. Tudomásul kellett volna venni, hogy ha valami nyomtatásban jelenik meg, akkor az *írás mű* – papíron nem lehet rádiózni. Benn maradt a szövegben egy-két kínos lapszus: Ittingen „*karteziánus*” kólostorát (69.) vagy a pontatlan József Attila idézetet („*nem középiskolai fokon*” – 189.) más kritikus már szóvá tette, magam csak a rend kedvéért említem. Megdöbbenő zűrzavar jellemzi a kötet végi DISZKOGRAFIA tíz oldalát (217–226.). Schiff András lemezfelvételeinek ka-

taszterét *magyar* címmel látja el a kötet, majd kiadók szerint rendszerezve közli a felvételek listáját. A Hungaroton-lemezek csoportjában – ki tudja, miért – váltakoznak a magyar és *angol* nyelvű információk. Elhagyva a Hungaroton-lemezek csoportját, az összes többi cégnél (ECM, Nippon Columbia, Decca, Warner/Teldec) kizárólag angol az adatközlés nyelve: innen kezdve a DISZKOGRAFIA további része *egyetlen magyar szót sem tartalmaz* – egy magyar nyelvű könyvben... Angol szavakkal és angol rövidítésekkel találkozunk, utóbbiak feloldását a DISZKOGRAFIA sehol sem adja meg (rec[order], rel[eased]). Nem részletezem, aki akarja, böngészhet: hibásan írt nevekkkel és címekekkel, átgondolatlan jelölésekkel, lelkiismeretlenségek és következtelenségek sokaságával fog találkozni. A jelek szerint a kiadó valahonnan beszerzett egy – számos hibával megtűzdelt, csonka – angol nyelvű Schiff-lemezjegyzéket, amelyet változtatás nélkül megjelentetett, elé biggyesztve a Hungaroton-felvételek sebtében összeállított listáját. Azt már csak ráadásként említem, hogy a nevek tömegét tartalmazó DISZKOGRAFIA-t az ezt követő NÉVMUTATÓ nem dolgozza fel. Az a nagyságrend és művészi morál, amelyet Schiff András képvisel, nem ezt a bánásmódot érdemelte volna.

A kötet számtalan kitűnő fényképfelvételt tartalmaz. Ami a külsínt illeti, a kiadó láthatóan ki akart tenni magáért, ezt jelzi a kemény fedél, a szépen és szellemesen tervezett védőborító, valamint a műnyomó papír, amely viszont (azon kívül, hogy kellemetlen olvasni, mert fénylik) műfajilag félreviszi a végeredményt, azt sugallván, hogy ez a sok értékes gondolatot magába sűrítő könyv csupán amolyan szórakoztató ajándék album. Hasonló „túlpörgésnek” érzem a színalányomámos (okkersárga) oldalak sűrű beiktatását is. Egyértelműen növeli viszont a kiadvány értékét a lemez melléklet, amelynek Haydn–Schubert–Beethoven–Bach-műsorát bölcsen állították össze: egyrészt ékesszólón illusztrálja Schiff András vonzódását a kipróbált klasszikus értékekhez, másrészt a 2002 teléről származó budapesti koncertfelvételek a zongoraművész legérettebb korszakának lelkesítő dokumentumai.

Csengery Kristóf

A KORAI SZOVJET NYELVTUDOMÁNY MITIKUS PARADIGMÁJA

Havas Ferenc: *A marrizmus-szindróma.*

Sztálinizmus és nyelvtudomány

Tinta Könyvkiadó, 2002. 453 oldal, 1960 Ft

A szovjet tudomány egykor (talán máig) alaposan elaknásított terepén hivatott kalauzolni e könyv. (Már a borítója is stílszerűen vörös.) Aki az 1990-es évekig járt Moszkvában, Leningrádban vagy egyáltalán valahol a Szovjetunióban, az tapasztalatból tudhatja, hogy az általánosan forgalmazott térképek a beljük csempészett hibák miatt tökéletesen használhatatlanok voltak, a nagyvárosokban szinte minden második saroknál félvezettek – mégis, valamiképpen tükrözték a tájat. Ez a tény a nyugati filozófiában is spekulációk hátlás kiindulópontja lett (Schumacher, 1978: 1). A jelenség hátteréről a szovjet térképészet nagy és titokzatos alakja, a Szovjetunió elnevezés állítólagos megalkotója, Radó Sándor sokat tudott volna mesélni. A szovjet idők konspirációi természetesen nemcsak a geográfát, hanem még az ártalmatlanabbnak tűnő nyelvészetet is érintették. Markáns vonások, határok meghúzása tehát hallatlan terep- és korismeretet követel a tudománytörténésztől. Szerencsére a marri és sztálini tanok bemutatásakor avatott kalauzra találunk.

Havas Ferencet meglehetősen sokoldalú kutatóként tarthatja számon a magyar nyelvtudomány: behatóan foglalkozik nyelvészet-történettel, nyelvtipológiával, nyelvfilozófiával, russzisztikával, finnugrisztikával; Noam Chomsky és több más generatív nyelvész nézeteinek kritikus ismertetőjeként, Zsilka János követőjeként is megismerhettük. Több ízben járt ösztöndíjasként és vendégtanárként a Szovjetunióban, majd Oroszországban, így közvetlenül tanulmányozhatta a szovjet és kimondottan az orosz nyelvészet fejlődését.

Jelen könyve egyértelműen nyelvészettörténeti (sőt ezzel összefüggésben részben ideológiatörténeti): Nyikolaj Jakovlevics Marr (1865–1934) furcsa módon híressé vált nyelvészeti elképzeléseit, valamint az 1950-es évek elején a szocialista országok társadalomtudo-

mányaira meghatározó hatást gyakorló sztálini hozzászólást és ennek utóéletét vizsgálja. A könyv tárgya nehezen meghatározható: első harmada egy eredetien, de talán kissé zavarosan gondolkodó, nyelvészként is jelentős tudós gondolatait és azok utóéletét foglalja össze nagyon frappánsan; a maradék kétharmad inkább csak ideológiatörténeti szempontból érdekes. (Mai ésszel nehéz felfogni, hogy párttaggyűlésszerű ideológiai összefüggések jegyzőkönyvei kivonatainak mi köze lehet magának a nyelvészetnek a történetéhez.) Mindenesetre a szerző baloldali elkötelezettsége (könyvét Tőkei Ferenc emlékének ajánlotta) sokat segít: látnivalóan nem idegen számára olyan, mára talán nem is szerencsétlen módon divatjamúlttá vált kategóriák használata, mint „alap” és „felépítmény”.

Az apai ágon állítólag skót, anyai ágon grúz származású, grúziai születésű Marr hallatlanul termékeny és sokoldalú orientalista volt, elsősorban a Kaukázus régészettel, népeinek filológiájával és nyelvészetével foglalkozott. (Marr apai ágon skóciai származása kétségtelennek tűnik, nem zárható ki azonban a család zsidó eredete. Egyébként az *antiszemita* szó állítólag egy kirekesztett zsidó írástudó, Wilhelm Marr leleménye. Magát Nyikolaj Jakovlevicsét is élénken foglalkoztatta, legalábbis korai műveiben, a sémi nyelvek és a grúz kapcsolata.) A szentpétervári egyetemen végzett (1888), majd ugyanott (Petrográd, Leningrád) lett tanár (1891, rendes tanár 1900-tól). Közben fontos tanulmányutakat tett Németországban és Olaszországban (1894–96), 1901-ben doktori címet szerzett, 1909-től akadémikus, 1912-től rendes tag, 1930-tól az akadémia alelnöke, Lenin-díjat is kapott (1928). Korai munkásságából talán az Aniban, az ősi örmény fővárosban végzett ásatásai a legnevezetesebbek (1892, 1904–1917); kimondottan nyelvészettel elsősorban élete utolsó tizenöt évében foglalkozott.

Marr szerteágazó nyelvészeti tevékenysége középpontjában a tulajdonképpeni kaukázusi nyelvek álltak (grúz, láz avagy csan, abház stb.), de fontosak a leírásai a Kaukázus indoeurópai nyelveiről is (örmény, oszét). Számos filológiai kérdést oldott meg, irodalmi motívumtörténetet dolgozott fel kora szintjén. Összehasonlító munkássága viszont a maga korá-

ban is vitatható, sőt talán tudománytalan volt, ilyen például az egyre több nyelvet átfogó jafetita nyelvcsalád feltételezése. (A jafetita nyelvek koronként változó értelmezéséről Arno Borst emlékezett meg tanulságosan, 1957–1963.)

Érdekes módon Marrnak éppen sajátos nyelvtipológiai, sőt nyelvelméleti munkássága vált különösen híressé. (Őt magát első kézből életében is, meg utána is pár ezren olvashatták Oroszországban, majd a Szovjetunióban az 1940-es évek végéig. 1950-től szinte csak másodkézből, interpretációkból, jobb esetben idézetekből és főleg dehonosztálón volt ismert.) Már a marxizmus alapján azt tanította, hogy társadalomtörténeti szempontból a nyelvet a „felépítmény” (s nem az „alap”) részének kell tekinteni, amiből viszont az következik, hogy a nyelv osztály jellegű. (Nem áll messze ettől Hermann Paulnak az a korábbi tétele, hogy ilyen vagy olyan etnikai nyelvek tulajdonképpen nem léteznek, hanem szigorúan csak egyéni nyelvek.) Az osztályjellegből egy újabb fordulattal az következik, hogy a társadalmi változásokkal párhuzamosan, azok következtében a nyelv is folyamatosan megújul.

Havas Marr nyelvtipológiáját éppúgy részletesen bemutatja, mint nyelvelméleti gondolatainak sajátos utóéletét. Megtudhatjuk például, hogy a XX. század első harmada egy másik jelentős szovjet nyelvészének, a Marr-ral kezdetben barátkozó, később ellenséges Je. D. Polivanovnak (1891–1938) kivégzése(!) nem magának Marrnak, hanem túlbuzgó követőinek lelkén száradhat (jelen könyvben 144–154), s némelyeknek, például a kor harmadik nagy, utólag jelentőségében legnagyobbnak minősíthető nyelvészének, L. V. Scserbának valahogy sikerült átvészelnük a letartóztatásokkal, száműzésekkel és persze kivégzésekkel terhes időszakot.

A Marrnál tizennégy évvel fiatalabb, szintén grúziai születésű Sztálin (1879–1953) talán legjelentősebb társadalomtudományi hozzájárulása az 1950-ben a *Pravdában* és részben a *Bolsevikben* megindított, Marr nézeteit vitató cikksorozata. (A cikkek szerzősége kétes, valószínű, hogy B. A. Szerebrennyikov és más nyelvészek legalábbis tanácsot adtak Sztálinnak.) A vitában A. Sz. Csikobava, I. I. Mescsanyinyov és mások hozzászólásai után a *Pravda* június 20-i számában Sztálin személyesen elvetet-

te Marr tanításait, kifejtette, hogy a nyelv az „alap” s nem a „felépítmény” része, nem osztály jellegű, és végső soron az „új nyelvtudománytól” az összehasonlító-történeti nyelvtudomány, sőt ezek legexphicittebb kifejezői, az újgrammatikusok elveivel való visszatekérést hirdette. (A hatalmas Sztálin rapszodikusan váltakozó filo- és antiszemita, valamint a leningrádiakat a moszkvaiakkal szemben kegyencé tevő és elpusztító attitűdjét, Marrnak ebben az értelemben való kitüntetését elemezni külön, valamiféle pszichiátriai-ideológiatörténeti tanulmányt érdemelhetne – ha megérné.)

Sztálin állásfoglalását jelentős szovjet nyelvészek üdvözölték (Ty. P. Lomtyev, B. A. Szerebrennyikov, V. V. Vinogradov, V. A. Zvegincev stb.), és beavatkozásával végső soron jó szolgálatot tett a szovjet (majd a magyar) nyelvtudománynak. A *Pravda* hasábjain lezajlott – és Sztálin méltatásába átcsapott – „vita” anyaga önálló kötetben is megjelent (magyarul is – kötött és fűzött változatban, tizenhét, illetve tizenegy forintért – már 1950-ben!), majd más, főleg ideológiai tudományágak képviselői is hozzászóltak. Sztálin megnyilatkozása ettől kezdve állandó hivatkozási alap, szinte „paradigma” lett a nyelvészetben. Általában mint a dialektika diadalát, továbbá a „tudománytalan” marrizmussal és mindenféle „dogmatikával” való leszámolást üdvözölték benne. Sztálin cikkeit a magyar nyelvészek és egyéb tudósok is illő lelkesedéssel fogadták, „sztálinista” tanulmánygyűjtemények készültek, és az 1950-es évek közepéig előszeretettel hivatkoztak rá. (Elvéve újabban megjelennek elfeledett, Sztálinra is hivatkozó munkák, például Martinkó, 2001: 109–110, 118, 208.)

Marr nyelvészeti gondolatainak pozitív hatásai közül elsősorban az őt követő szovjet „stadiális tipológia” említhető (Havas, 2002), amelynek egyik csúcspontját G. A. Klimovnak az aktív nyelvekről írt monográfiája jelentette (1977), s így némi hatása a nyugati tipológiai kutatásokra is volt (például Nichols, 1992).

Talán kevésbé jelentős, de továbbra is ígéretes a Marr által kezdeményezett funkcionális szemantika (rövid ismertetése jelen könyvben 85–86), amelynek lényege az, hogy egy tárgy átveszi egy másik tárgy funkcióját és gyakran nevét is. (Marr itt régészeti tapasztalataira támaszkodhatott, például a réntartásról a lótar-tásra való áttérés esetében a paziriki kurgán

egyik lelete alapján.) Magyarul erről frappáns összefoglalás olvasható Ju. Sz. Sztjepanovtól (1976: 179–184), de egészen más irányból is vannak hasonló megfigyelések. Például Ludwig Wittgenstein szerint miközben az ember egy technikáról áttér egy másikra, az újat a régivel azonosnak érzi (1974: 244).

Tulajdonképpen mára már elsősorban kuriózumképpen érdekes, hogy a könyv két vezető ideológusa, Sztálin és Marr találkozott-e egymással személyesen. Az egyetlen forrás, amelyik erre utal, Nyikolaj/Nicholas Poppénak, Marr egykori, nála jóval fiatalabb leninigrádi nyelvész kollégájának megjegyzése, aki szerint grúzul beszélgettek egymással (Poppe, 1983: 53, jelen kötetben 140. o.).

Poppe a XX. század talán legjelentősebb mongolistája s egyben kiemelkedő turkológusa, egyáltalán altajisztája volt, mindezek mellett egészen furcsa sorsú, sok tekintetben ellentmondásos figura. Az 1920-as évektől a petrográdi egyetemen tanított, majd a II. világháború alatt, 1942-ben a Kaukázusban csatlakozott az odaérkező német csapatokhoz. (Érdemként szokás említeni, hogy jelentős szerepe volt a tulajdonképpen iráni eredetű, úgynevezett „hegyi zsidók” megkímélésében. A hegyi zsidók az iráni tat nyelv körülbelül százezer lélekszámú beszélőinek elsősorban Dagesztánban élők, körülbelül 20–25 ezer fős csoportja, míg a muszlim tatok délebbre, elsősorban Azerbajdzsánban élnek.) Poppe 1943-tól Berlinben tevékenykedett, majd 1944-ben Marienbadban valamilyen formában csatlakozott Andrej Vlaszov szovjetellenes mozgalomhoz. 1945-ben szerencséjére brit fogságba esett, nem adták ki a szovjeteknek, mint a vlaszovisták többségét, majd az 1950-es években Seattle-ben lett újra világhírű mongolista és altajista. (Poppe szerencés sorsához összehasonlításul: a II. világháború végén és után, 1944 és 1947 között a nyugati szövetségesek több mint kétfélmillió, a korabeli német megszállás alatt álló területeken elfogott – vagy egyszerűen csak „talált” – szovjet állampolgárt adtak ki a szovjeteknek, akiknek döntő többsége lágerbe került, Vlaszovot és más főbűnösöket pedig a szovjetek kivégezték.) Poppe 1991-ben, kilencvennégy éves korában hunyt el. Emlékére az USA-ban évente konferenciákat tartanak, s mivel páratlan termékeny szer-

ző volt amerikai korszakában is, legalább tíz könyve rendelhető meg máig az interneten. Elméleti körökben is ismert az a radikális és talán túlzó megjegyzése, amelyben a chomskyánus nyelvészet amerikai egyetemeken kötelezővé tételét és egyáltalán dominanciáját a Szovjetunióban kötelező marxizmushoz hasonlította (1983: 207). Valamelyest érthető, ha a szovjet, majd egyértelműen orosz tudománytörténészek, illetve a baloldali beállítottságú kutatók (így jelen kötet szerzője) nem sok hitelt adnak Poppe bármilyen közlésének.

Ahogy az ismertetés elején is ígylektem jelezni, Havas Ferenc könyve meglehetősen egyetlenül íródott. Az eleje, a Marr-ról és tanairól szóló páratlan retusóri, már-már művészi igénnyel, a további, elsősorban ideológia-történeti érdekességű részek az objektív krónikás erényeivel. Tökéletesen kimaradt azonban a marri és a sztálini tanítások hazai követőinek ismertetése: itt a szerző nagyvonalúan Békés Vera művéhez (1997) irányítja az olvasót (12. o.). Nem szabad azonban elfelejteni, hogy rövid ideig Marr, majd kicsit hosszabban Sztálin is jelentősen hatott a hazai tudományos életre, magyarul is jelentek meg marriista cikkek hazai (például Gáldi, 1948) és szovjet szerzőktől (például Mescsanyinov, 1949), sőt egyébként jelentős nyelvészek is bizonyos értelemben „sztálinistáknak” mutatkoztak (például Erdődi, 1953).

Mindenesetre a fáma sem szól arról, hogy magyar nyelvészt – a Polivanovéihoz hasonló koholt vádak alapján – kivégeztek volna.

Irodalom

- Békés Vera (1997): A HIÁNYZÓ PARADIGMA. Latin Betűk, Debrecen.
- Boerst, Arno (1957–1963): DER TURMBAU VON BABEL. GESCHICHTE DER MEINUNGEN ÜBER URSPRUNG UND VIELFALT DER SPRACHEN UND VÖLKER. Anton Hiersemann, Stuttgart, 1–4.
- Erdődi József (1953): I. V. SZTÁLIN. *Magyar Nyelvtör.* 77, 1–2: 1–8.
- Gáldi László (1948): MARR NYELVELMÉLETE. *Magyar Nyelvtör.* 72, 5: 228–235.
- Havas Ferenc (1974): A MAGYAR, A FINN ÉS AZ ÉSZT NYELV TÍPOLÓGIAI ÖSSZEHASONLÍTÁSA. Akadémiai. (NyÉ, 85.)

- Havas Ferenc (2002): A STADIÁLIS TIPOLOGIA. *Nyelvtudományi Közlemények*, 99: 148–176.
- Jakobson, Roman (1935): NIKOLAJ JAKOVLEVIČ MARR (1864–1934). *Slavische Rundschau*, 7: 135–136.
- Klimov, G. A. (1977): TIPOLOGIJA JAZYKOV AKTIVNOGO STROJA. Nauka, Moszkva.
- Martinkó András (2001): A SZÓ JELENTÉSE. *Lazi*, Szeged.
- Mescsanyinov, I. I. (1949): N. J. MARR TANÍTÁSA A STADIALITÁSRÓL. *Magyar Nyelv*, 45, 3: 221–231.
- Nichols, Johanna (1992): LINGUISTIC DIVERSITY IN SPACE AND TIME. The University of Chicago Press, Chicago & London.
- Poppe, Nicholas (1983): REMINISCENCES. Edited by Henry G. Schwarz. Center for East Asian Studies, Western Washington University, Bellingham.
- Rubinstein, Herbert (1951): THE RECENT CONFLICT IN SOVIET LINGUISTICS. *Language*, 27: 281–287.
- Schumacher, E. F. (1978): A GUIDE FOR THE PERPLEXED. Harper & Row, New York.
- Sztyepanov, Ju. Sz. (1976): SZEMIOTIKA. Fordította Csepeli György és Révy Katalin. Akadémiai.
- Wittgenstein, Ludwig (1974): BEMERKUNGEN ÜBER DIE GRUNDLAGEN DER MATHEMATIK. Schriften 6. Suhrkamp, Frankfurt/Main.

Kicsi Sándor András

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma és
a Nemzeti Kulturális
Alapprogram
támogatásával jelenik meg

